

Kerekes Ábel.

Nem az a nagy író, ki sokat írt és adott közre, hanem a ki maradandót alkotott, olyat, a mi azon időben, a melyben íratott, nem volt felesleges, s az ilyennek, ha nem is épen a világirodalom lapjain, de azon nemzet irodalmában, melynek tagja volt, mindig nyoma lesz. Követendő nyomok, sziklába vésettek s méltók arra, hogy az utókor a feledés porát elhárítsa rólok, melylyel a rohanó idő csapó szelei netalán tán betakarták. 1816. márcz. 18-án egy kolozsvári kalv. deák, akkortájt „theatralista“, Széphalomra érkezett, mint maga mondá, a nagy Kazinczyt csudálni. K. elrémült a szóra, és Sipos Pálhoz azon hónap 25-éről intézett levelében így ír fiatal látogatójáról: „Az egész Erdélyt ismeri, s azt mondja, hogy az egész világon nincs nagyobb philosophus mint Köteles Sámuel¹⁾ Prof. M.-Vásárhelyt, az mind tudja Kantot, Schellinget, Fichtét. Kérdeztem, ha ismeri-e Sipos Pált? Azt felelte: nem, de nem nagy kár, csak apró munkákat írkal.“ Kerekes Ábel se művei nagy száma, se az általa írt munkák nagyobb terjedelme által nem tűnt ki s a polygraph nevére egyáltalában számot nem tarthat. Okmánygyűjteménye ugyan nyolcz vagy kilencz kötetre terjed, de ez épen csak előkészület, előtanulmány volt történelmi dolgozatai megírásához, jelesen egy általa tervezett történelmi folyóirat megindítására, melynek két kötetét meg is szerkesztette, de kiadót reájok még nem talált, s Erdélyországról írni szándékozott nagy munkájához. Azon okmányok, melyeket maga írt le, hiven másolvák s az oklevéltan szabályai szerint készültek, azonban gyűjteménye egy nagy részét másokkal iratta le a nagyenyedi collegium könyvtárából, idősb báró Naláczi József, Brancicskai

¹⁾ Szül. 1770-ben, meghalt 1831-ben, előbb m.-vásárhelyi, aztán n.-enyedi tanár. Jeles művei a philosophiai miveltséget Erdélyben nagy mértékben mozditották elő.

Nagy László ügyész s mások levéltáraiból, s ez a rész már nem elégti ki a diplomatikai pontosság igényeit. Különben Olaszország jeles okmánynyomozója Muratori Lajos Antal nagyérdemű okmánygyűjteményei a diplomatikai kellékeknek teljesen megfelelő másolatokkal vegyesen szintén tartalmazznak felesszámu hiányos és hibás másolatokat, mert Muratori se rendelkezhetett mind olyan leírókkal, kikben teljesen megbízhatott volna. A mit Modenában s másutt maga másolt, legnagyobb részt mintául szolgálhat az okmánykutatóknak, de p. o. a velencei történetre tartozó oklevelek egy része, melyeknek lemásolását másokra bízta, olyan, hogy újabb kiadása szükségessé vált. Ha Kerekes Ábel történeti folyóiratát megindíthatta volna, ez lett volna az első ilyen irányu magyar folyóirat Erdélyben, s címét is helyesen választotta meg a következőben: „Historiai darabok és apróságok,“¹⁾ mert a történelem terén minden legcsekélyebb adat is nagy fontosságú. 1821-ben, tehát öt évvel Kerekes halála után Ponori Thewrewk József közleményei szerint Kerekes okmánygyűjteményének eredetijét egy Szászvárosban lakó ifju vette magához, kit nem nevez meg. Az okmánygyűjtemény ekkor a szászvárosi ref. iskola könyvtárában őriztetett s ebből kétszáz ív a mondott esztendőben nagy-enyedi tógás Fogarasi Lészai Dánielnél állott, a Kerekes által szerkesztett két kötet egyike pedig Igaz Sámuelnek kezénél volt.²⁾ Jelenlegi értekezésemnek egyik célja történészeink figyelmét uttörőink ezen egyik jelesének irodalmi hagyatékára, jelesen okmánygyűjteménye elszóródott részleteire fordítani, hogy ezeknek minél előbb lehetőleg teljes leltárját birjuk.

A gróf Kemény József „Collectio minor Mscr. Hist.“-ban mely az „Erdélyi Múzeum“ levéltárában őriztetik (Tom. V. nr. 10.), megvan Kerekes II. kötetre terjedő gyűjteménye első kötetéhez sajátkezűleg írt előszava, melyet ide iktatok: *Historiai Darabok és Apróságok*. Összveszedte 's kiadta Kerekes Ábel, Tanító a' Reformatusok' Szászvárosi Gymnasiumában. Első Tsomó.

A kötet jelszavai itt következnek:

Forsitan haec aliquis (nam sunt quoque) parva vocabit:
Sed, quae non prosunt singula, multa juvant.

Ovidius.

¹⁾ L. „Erdélyi tört. Adatok“ I. k. XV. lapját, hol „apróságok“ helyett „forgácsok“ áll. (Kolozsvárt, MDCCCLV).

²⁾ L. Ponori Thewrewk József „Kerekes Ábel életképe“ című dolgozatát (Pesten, 1821).

Dum nihil habemus majus.

Phaedrus.

„Előbeszéd. Mi a kiterjedése e' Gyűjteménynek? Mit tettek mások is eddig-elé e' tárgyban? Mit lehetne 's kellenék is még megtenni? Mi haszon háromolna az által literaturánkra 's Némzetünkre? Nagy kérdések, és, ha mindenikre ez úttal felelnék meg, méltán attól lehetne tartanom, hogy az Előbeszéd sokkal nagyobbra nőnne, mint sem egy ilyen kitsiny munkátska' eleibe illhetnék. Most tehát tsak az első kérdés mellett maradok, a' Tsomók' rendével megfogok a' többiekre is felelni.

E' Gyűjtemény leginkább kiterjed Erdély polgári dolgait világosító Historiái Darabokra és Apróságokra, mellyek még tsak kéz-írásban vagynak, vagy ha ki is nyomtatódtak, de már igen nagyon megritkáltak. Illyenek p. o. a' Nemzeti Fejedelmek' idejében költ nevezetesebb *Diaetalis Articulusok*; Benkőként *Fontes Historiae patriae limpidissimi*, — a' Napló-könyvek (*Diaria*), — 's rövidebb Historiák: mert a' hosszabbaknak kiadása magában is egész Munka és nem is olly' veszendők, mint amazok kicsinységek miatt, — mindennémű levelek 's más Apróságok, ha csak a' Gyűjtemény tzeljának megfelelnek, — észrevételek és kritikai jegyzések egy vagy más történet iránt 's a' t.

Kérek szívesen minden hazafit; és tám nem lessz szemtelenség azt megvárnom másoktól, a' mit magam is hasonló esetben akár kívül örömetst megtennék — segítse az efféle apróságokat ezen Gyűjteménybe öszvegyűlni, és együtt Tsomóban attól megmenekedni, a' minek talán külön-külön ki volnának téve.

Részemről nagyon válogatos nem lészek: vagyon gyakran a' kitsinségeknek is haszna a' Históriában, ha szintén első tekintettel nem is igen ajánlják magokat. Mindenkor, kitől mitsoda Írásdarabot kaptam, megfogom említeni; 's ezt tőlem háládatosság legyen, másokra nézve pedig a' példa szolgáljon hathatós ösztön gyanánt.

Az utolsó Tsomóban minden Darabok idő-rend szerént laistromba szedődnek, a' mikor különösön minden Darabról számadolni is fogok, hogy honnat vagy ki után adtam ki.

Újra meg újra kötöm szívére minden Hazafinak Hazafiu igyekezetemet, melly nagyobb, hogy sem csak magamra is hagyatva hasznosan fáradozhatnék, és azonban kiterjedőbb hasznú, hogy

sem minden Hazafi' pártfogását méltán ne remélhetném. Nem elég nagy kárunk, szégyenünk, gyalázatunk, hogy az Erdélyi dolgokról mind e' mái napig is olly' keveset olvashatni nyomtatásban ma g y a r ú l; holott mindenfelé szerte-széjjel Hazánkban a' sok betses kézírás? Eleink annyi sok villongások, annyi sok Török pusztítások 's Tatár járások között is kivánták dolgaik' emlékezetét tanúságképpen Maradékaikra áthagyni, 's mi a' tsendes békességben (mert azok a' Történetek, mellyek a' Századokat játszó közelebbi két tizedek oltá pusztítának, egész Európával közösek, és nekünk Magyaroknak, Hálá Istennek, Hálá királyunknak! a' kik megkiméltek, még nem sok részünk vólt benne), mellyet pedig nagyobbára nekiek köszönhetünk, nem áttalljuk háládatlanúl elfelejtkezni akarni. Ditső Eleink iránt érzéketleneknek lennünk, a' Maradéktól semmit sem gondoskodnunk, azt tartom, egyy fóрма véték. — Szászvároson, Mart. 12-kén, 1815."

Nagy emlékü' történészünk Szabó Károly ez előszórol czédulakatalogusa illető helyén ezeket jegyzi meg: „Kerekes Ábel saját keze írása. E 3 levél nem egyéb, mint a Kerekes által kiadatni tervezett gyűjtemény I. csomójának czimlapja és előbeszéde, mely kelt Szászvároson mart. 12. 1815. Maga a gyűjtemény, melytől e 3 levél a kötet előtáblájával együtt elválasztatott, hiányzik.“ Talán a haladó idő, mely oly sok mindent fed ki s fedez fel azokból, melyeket már elveszetteknek gondolunk, vagy a melyeknek létezését sem tudjuk többé, a kérdéses gyűjteményt is napfényre hozandja előbb vagy később. Vajha így lenne!

A gróf Bánffy György által 1792-ben felállított „Kézírások Társasága“ az akkori idők szokása szerint latin czim alatt adta közre okmánytára két kötetét, melyet elégséges költség hiánya miatt több kötet nem követhetett,¹⁾ a „Provinzial-Blätter“ szintén történetünkkel foglalkozó folyóirat volt, de az első magyar történeti folyóirat tervezetének érdeme Kerekes nevéől elválaszthatlan. Gróf Bethlen Imre „Magyar Klio“ czim alatt szándékozta történelmi gyűjteményét havonként megjelenő füzetekben a történészeknek hozzáférhetővé tenni, de szándéka nem valósulhatott meg; ez a szándék már a folyó század második feléből való s bizonyára a nemes grófit Kerekes példája is nem kis mértékben buzdította dicséretes tervének elkészí-

¹⁾ L. „Scriptores Rerum Transilv.“ cura Societ. Philohistorum Transilv. (Szeben, 1797—1800.)

tésére. Mintha egy balvégzet érezte volna hatalmát azokkal, kik Erdély történetének forrásait a magyar történetírásnak időszakonként egymást követő kötetekben megnyitni ohajtották. A „kéziratok társasága“ munkáját csak megkezdhette, de költség hiánya miatt folytatni nem tudta. Kerekest a kérlelhetlen halál elébb ragadta ki a küzdők sorából, mintsem történeti folyóiratát megindíthatta volna, s gróf Bethlen Imre dicséretes szándéka nem valósulhatott meg. A történet barátainak az 1839-dik esztendő hozta meg a rég várt, rég ohajtott magyar nyelven szerkesztett „Erdélyország történeti tárát“, melynek első kötete végre valahára ez évben megjelenhetett gróf Kemény József és Nagyajtai Kovács István által szerkesztve, huszonhárom évre szerkesztve Kerekes Ábel elhunytja után. Kerekes a „Magyar Kurir“ 1815-ik évf. 36-dik számában nyilvánította ki legelőször szándékát elébb egy történeti tárt megindítani, utóbb Erdély történetének megírásához fogni, s kéri mind azok támogatását közhasznú vállalatának sikeressé tétele miatt, kik az erd. történet írott és nyomtatott forrásainak gyűjtésével foglalkoznak. Az „Erdélyi Múzeum“ IV. füzetében e nyilatkozatát s kérését újból is ismétli s egyszersmind közhirül adja, hogy Bethlen Gábor fejedelem életiratát megkezdette, „minthogy megérdemlik a nagy emberek, hogy az egész Hisztória folyamatjából kiragadtassanak és közelebből is megismertessenek.“ Szerző a nagy fejedelem életiratát csakis második házasságáig készíthette el s e műnek újabb s régibb kéziratjai, mint Ponori Thewrewk Józsefnél olvassuk, Döbrentei Gábor s Lészay Dániel birtokában voltak. Örömmel üdvözli Kerekes „szives kérelmében Erdély historiája barátihoz“ Rummy Károly György „Monumenta Hungarica“-it, azaz „Magyar Emlékezetes Írások“ czimű vállalatát, melynek egyes köteteibe saját gyűjteményéből ohajtott egyet-mást toldalékként kiadni s e munka költségeinek némi fedezésére 160 forintot ajánlott fel ¹⁾ nem feleslegéből, mert ilyennel nem rendelkezett, bár vagyonos szülék fia volt, hanem takarékosága gyümölcséből. Kora halála miatt ez ohajtása sem teljesezhetett. Nem ismerné az Kerekest, a ki azt hinné róla, hogy személyes hiúság iratta vele czélba vett munkáiról szóló jelentését; hiúság távol állott tőle s literaturai dolgozásait azért jelentette jókor előre, mint maga mondja az Erd. Múzeumban közölt

¹⁾ L. Ponori Thewrewk József. id. k.-ben.

kérésében, „hogy tudós hazánkfijaitól segitette, annál nyomosabban, annál hamarább végezhesse.“ Szászvárosról 1815. okt. 16-án kelt idéztem iratában különösen a következő két nyomtatott könyvet kéri magának használás végett megküldetni: 1. „Rerum in Transylvania anno Domini 1613. toto mense Octobri gestarum ordo et series.“ 2. Paskó Kristófnak „A' Nemes és régen híres Erdély Országának keserves és szomorú pusztításáról irt siralma.“ Kerekes ugyan az előbb említett munkának kézirati másolatát három példányban bírta, de hogy annál nagyobb pontossággal adhassa ki, szerette volna két nyomtatott kiadását is látni.

Kerekesnek rövid élete úgy szólván készülődés volt nagyobb munkák megírására s a „vita brevis, ars longa“ mondat igazságát élettörténetében megbizonyítva látjuk. A fáradságos és sok időt igénylő előkészületek közt kevés dolgozatával készülhetett el. Kevés számú értekezéseinek egyike Cesinge János vagy ismertesebb névvel Janus Pannonius életét tárgyalja, e dolgozata az „Erd. Muzeum“ 5-dik fűzetében jelent meg s úgy az adatok lelkiismeretes feldolgozása, mint némely az előadásba mesterileg szőtt megjegyzés eredetisége s az irány szépsége által kitünő. Kezdi azzal, hogy egy tudós élete sokkal több haszonnal foly az emberiség javába, mintsem a legnagyobb hódítóké: ha akár mint költő a durva indulatokat szelid érzésekre olvasztja, akár mint bölcsező az eltévedt emberiséget igaz útra hozni törekedik, akár mint történész, az erénynek és vétekek méltó színnel való lefestése által gyűlasztja a jókat s tartóztatja a rosszakat.

Szerzőnknek e szép fejtegetése azonban némi bírálatot hív fel, melyet itt teljesen elhallgatnom nem lehet. Némely hódítások az emberiség történetében nemcsak új korszakot nyitottak, hanem a művelődésnek elég nagyra nem becsülhető vívmányait előkészítve az emberiség javát a legnagyobb mértékben mozdították elő, így p. o. hogy épen azon hódítók egyikét idézzem, kit Kerekes értekezésében megemlít, Nagy Sándor ázsiai hódítása a görög műveltség drága magvait Előázsianak ép azon tartományaiba hintette el legtermékenyítőbben, melyekben később a kereszténység első virágzását szemléljük, s az így előkészített talaj nagy mértékben kedvezett a keresztényen tan fejlődésének s gyors terjedésének. Az id. értekezésnek még egy helyéhez fűzök megjegyzést. Mátyás királyról

szólva a többi közt így ír Kerekes: „Valósággal Mátyás a' helyett, hogy a Török ellen a' Királyságot bátorságba helyeztetni igyekezett volna, még önmaga gyengíté gondatlanul, midőn háborúra háborút kezdett, csakhogy a Curtius' N. Sándora lehessen.“ Szerzőnk e vádja felettébb igazságtalan. Dicső emlékü királyunk Mátyás „az igazságos“, a rettentetlen hadvezér, minden bizonynyal megérdemelte a szentelt kardot, mit neki Pál pápa küldött, mint a hit védőjének az eretnekek ellen s a törökök megfékezésére folytatott hadjáratai méltán fűződnek babérkoszorúja hervadhatlan leveleihez. Megtette a lehető s országunk neki köszönheti felsőbbbsége magasabb fokra emelését oly nagy mértékben, hogy Szalay László szavait idézzem, mint kivüle alig kettőnek, háromnak királyai között. A nagy vállalatok véghezvitelére Mátyás nem annyira a mult idők hősei fényes nyomainak követése, mint inkább saját maga lángesze ragadta s a kiolthatlan vágy hazáját hatalmassá s mind dicsőbbé tenni. Midőn Kerekes Cesingéről e szavakat írja: „Hát ha a tudományok az ő idejében nálunk nagyobb divatban lettek, hátha a betegségek és közönséges bajok azoktól el nem fogták 's ide hátra legjobb korában el nem tették volna, mit nem lehetett volna tőle várni?“ mintha csak saját állapotát vázolta volna, a kihez szintén nagy remények s nagy várakozások fűződtek.

Maradtak költői művei is szerzőnknek, így a „Rózsák“ és „A boldog szerelem.“ Ezekről azt írja Ponori Thewrewk József, hogy magokban eléggé tündöklők, de ha Kisfaludy Sándor dalai mellé tennők, ép oly kevésbé látszanának meg mellettök, mint a párta nagy gyöngyei között valamely apró gyöngyszem. Irt idylleket is, melyekben Thewrewk József nem találja meg Arkádia mosolyát. Költői munkái nincsenek kinyomtatva.

Rendesen az életirat előzi meg az író munkáinak méltánylását s ez azért van leginkább így, mert a munkák teljes megértésére ismernünk kell a szerző életfolyamatját. De van-e mindig elég életírási adat a felvilágosításra s nem látjuk-e elég gyakran azt az ellenmondást, mely a benső élet s az életkörülmények szerint idomuló alakulásai közt van? S ilyenkor a munkák megítélésénél könnyen megtörténhetik, hogy vezetőnk merő látszat. Még az önéletiratok adatai se mindig olyanok, hogy azokból az író egyénisége megismerhető legyen, vannak ezek közt közönbös természetűek, melyekből

alig árad némi világosság az autobiographia írójára, az önismeret hiányát elárulók, hiúság sugalta kétes értékű közlemények s még olyanok is, melyek egyenesen az olvasó félrevezetését célozzák. A dolog ilyen állapotában a mű bizonyos pontig elválasztandó szerzőjétől, keressük az összekötő szálakat, de azokat nem mindig találjuk meg s egy és más feltevéseinkben csalódhatunk. A mű az, mi szerzője iránt érdeket gerjeszt s ezért talán nem épen helytelenítendő azon eljárás, mely szerint a munkák méltánylása előzi meg az életirat többé-kevésbé plastikai vázlatát. Mi jelen kísérletünk rendjén az előadás ezen útjára léptünk.

Ponori Thewrewk Józsefnek köszönhetjük a Kerekes Abel életéről szóló adatok legtöbbszörét, ki „Csík-szentiványi Kerekes Abel életképe“ című dolgozatával erdélyi irodalomtörténetünket egy becses lappal gazdagította. Legfőbbként e műből meritettük az itt következő adatokat.

Kerekes született Erdélyben, Szászvárosszékbén, Tordason, 1790. febr. 15-én. Szászvárosszék 1876-ban csatoltatott Hunyad-megyéhez s Tordas jelenleg a szászvárosi járás egyik kis községe. Édes atyja János tordasi ref. prédikátor, édes anyja Dézsy Krisztina volt. A tordasi ref. papi állomás egyike levén a legjobban alapítottaknak, a szülék emberi számítás szerint remélhették, hogy egyetlen fiúgyermekük neveltetésére minden szükségest meg fognak tehetni s neki majdan szép vagyont fognak hátra hagyni. A végzet másként akarta s a szép remények meghíúsultak, az atya korán kiszóllíttatván az élők közül, a jövedelem megapadt s az elmaradt özvegynek nehéz gondjai megszaporodtak. Ábelünk tanulását a reformátusok szászvárosi iskolájában kezdette 1798-ban, mely iskola valószínűleg mindjárt a reformáció első időszakában kezdődött, de nagyobb lendületét 1645-ben vette, mikor II. Rákóczy György a sebeshelyi dézsmát neki adományozta. Barcsay Ákos fejedelem negyven köből buzát rendelt az iskolának évenként utódjai által kiszolgáltatni. 1829-ben a szászvárosi gymnasium a Barcsay családdal úgy egyezett, hogy a 40 köből évenkénti buzaadás helyett, a B. család adósa lett az iskolának 3000 v. forinttal, fizetve az azután járó 180 v. forint kamatot évenként. Egész 1848-ig a szászvárosi ref. iskolának tanári személyzete legtöbbször csak egy rendes tanárból állott rektori címmel s kivüle még egy segédtanár s néhány leginkább Enyedről jött papi

vagy jogi pályára készülő ifjú tanított. Gróf Kún Zsigmond szép adománya következtében a szászvárosi iskola a multinál ugyan jobb helyzetbe jutott, de ekkor is még távol állott attól, hogy fontos feladatoknak kellő mértékben eleget tehesen. A jelenlegi ev. ref. Kún-tanoda kiegészülését és megszilárdulását Kún Kocsárd grófnak köszöni, ki 1861-ben a régi épület helyén egy két emeletes épületet emeltetett, újabb 50,000 forintos alapítvánnyal tetézésé előbbi alapítványát s utóbb még egy épület-szárnyat emeltetett s tanári lakásokat ajándékozott s legújabbán a beteg tanulók részére épülendő kórház költségeihez is néhány ezer forinttal járult. Facta loquuntur. Igen óhajtható volna, hogy a szászvárosi Kún-tanodának monographiája minél előbb közkézen forogjon az érdeklődőknek kívánt felvilágosításul, buzdításul sokaknak.

1803-ban Kerekes rhétorikát s poézist kezdett tanulni a nagyérdemű Sipos Pál tanártól, ki akkortájt a szászvárosi iskola rektora volt. Sipos P. született Nagy-Enyeden 1759. okt. 16-án, meghalt Szászvároson 1816. szept. 15-én, még nem egészen három hónappal kedves tanítványa Kerekes elhunytá után. Meghatva írja Döbrentei az Erd. Muz. V-dik füzetének foglalatjában: „— — ugyan azon egy tájékon, ezen esztendőben egy nagy lelkű Férjfiat, egy igen derék Ifjat vesztett el a' Haza.“ Kazinczy Ferencz nyelvünk s irodalmunk nagy reformatora Sipos emlékének e szavakkal áldoz: „Még iskoláiban elméje, szorgalma, jámborsága, csinos deák tolla által megnyeré előjáróinak figyelmeket, 's előbb B. Nalácz Józsefnek József fiát Bábólnán, továbbá a' koronaőr Telekinek ismét Józsefét, végre a' Cancéllarius Telekinek Ferenczét nevelé, 's ezen utolsót Bécsben. 1783. octoberében Rectora leve a' szászvárosi collegiumnak, ugyanannak 1798. sept. 23-dikán Rector Professora 's ezen hivatalt ott ő kezdette. 1805-ben Patakra jött által physicát tanítani, de Tordas 1810. jul-ban visszanyeré. Kéziratban egy deák nyelven dolgozott munkája van letéve a' kolosvári ref. coll. bibliothecájában, 's más példányban saját kezével írva nállam: Kánti tanítások. Nállam vannak Bode Berlini astronomus két levelei is hozzá és egy Göttingai Prof. Kraesmertől algebrai calculusokkal. Deák verseit 1810-ben a' Bécsi menyegzőre az újságlevelekben vette tapsolással a' haza 's mind Erdély, mind mi benne jeles praedicalót ismérünk, barátjai a legnemesebb gondolkozású, szelid, ártatlan embert. Nőtlen halt meg, mint

a' kiket olly igen tisztelt, Newton és Kánt.“ Méltán lehet büszke a szászvárosi ref. tanoda, hogy ily embert számíthatott tanárai közé, s Kerekes Ábel boldognak érezhette magát, hogy ily útmutatóra talált. Sipos észrevevén gyenge testalkatú tanítványában a lappangó tudóbaj kezdetét, mely benne a túlságos szellemi megerőltetés következtében mind inkább észrevehetőbben fejlődött, őt a tavasz felderültevel reggelenként kivitte magával sétálni s e mindennapi mozgás Kerekest tanulásai folytatására lassan-lassan megedzette Sipos kedvencz tanítványának nemcsak tanára, hanem valódi barátja volt, ki a reggeli séták alkalmával s a leczkéktől üres órában szívesen társalgott vele azokról, melyek a fiatal ember lelkét a szép, jó és igaz eszményei felé vonzák s irántok rajongással töltik el. „Sokszor vezette be — írja Thewrewk József — az emberszerető Sipos kezén fogva Kerekest azon szobába, mellyben őmaga az első-rangú Matematikus és Poeta-Philosophus, idősbb Báró Naláczy József, Young egyik fordítója, Maros-Vásárhelyi Zsombori László, és Báró Naláczy István, Erdélynek elmés költője, együtt tudományos beszélgetést tartottak. Eként formálódott a' Nagyramenendő „a' Nagyok' egyesületjében.“ Báró Naláczy József m. testőrrel és íróval Kazinczy „Erdélyi levelei“ egyikében röviden így ír: „Jó fej, jó lélek.“ Báró Naláczy Istvánnak Kazinczy szerint „a fész és pőf nem dolga, és dévajkodásaival nyer és nem vesz.“ Zsombori László költő Hunyadmegyében a Sztrigy partján aluszsa végső álmát. Sírja koszorúzatlan s emlékéért Sipos szép verse őrzi meg a feledéstől:

Halma leroskadt már: emlékköve dőlve mutatja
Elsorvadt betűit. — Térj ide jó hazafi.
Erdélynek lelkes fija, Zsombori nyúgoszik itten,
Hallgat már, de a Strigy messze zugatja nevét.“

1804. decz. 16-kán Kerekes tógába öltözött s ezután még négy esztendő-t töltött Szászvároson. 1805-ben Sipos Pál Sárospatakra hivatván el tanárnak, Borsos János szászvárosi második prédikátor ¹⁾ vette által az iskola igazgatását, a következő esztendőben Baló Sámuel lép. tt Sipos Pál helyébe, ki a szászvárosi iskolában az aligazgatói hivatalt felállította s ezt egy a nagy-enyedi collegiumból meghívott fiatal emberrel töltette be, kinek nevét Tewrewk József nem

¹⁾ Meghalt 1829-ben.

emliti. Néhai Szabó György szászvárosi rector professornak a szászv. ref. tanodára vonatkozó feljegyzéseiben ez ifjú Hunyadi Jánosnak mondatik; 1809-ben hivatalában Erdősi Mihály követte, utána 1812-ben Szabó Lajos következett, kinek a pénzérték csökkenése miatt csakis 160 frt járt fizetésébe. Kerekes Ábelnek 1813-ban s Borsos Zsigmondnak 1816-ban 200 frt fizetés járt. Kerekes Hunyadi Szászvárosra érkezése után felmentetvén tanítói lekötelezése alól, nagyobb mérvben láthatott neki történeti tanulmányainak, mint az előtt, s 1807-ben egy kis Magyar Krónika megírásához fogott, melyhez levéltári másolatait is felhasználta, de munkája nem elégitette ki s azt tűzbe vetette. Borsos János a matematikában s Baló a többi tudományban nagy lelki-gyönyörűséggel oktatták az ezek iránt kiváló mértékben fogékony Kerekest egész az 1808-ik év nyaráig, a mikor is Nagy-Enyedre ment s már jul. elsején a tógátusok számába bevétetett. Kevés idő mulva itt is széles körű, alapos ismereteivel tanárai figyelmét magára vonta s szabad óráit a kollegium könyvtárában töltötte régi levelek s a nagyérdemű Benkő József historiai kéziratjainak lemásolásával foglalkozva. A szünnapokon leginkább Gyulafehérvárra tett kirándulásokat s ott a püspöki és a káptalani könyv- és levéltárban kutatta múltunk emlékeit. 1810-ben Kerekes Nagy-Szebenbe ment német nyelvet tanulni, ott a báró Bruckenthal Sámuel alapította könyvtárban feles számú kéziratot másolt le s a numismatikai gyűjteményt is behatóan tanulmányozta. 1811-ben Maros-Vásárhelyre utazott, hol idejének legnagyobb részét a gróf Teleki Sámuel Cancellár által alapított könyvtárban töltötte. Ez alkalommal ismerkedett meg Aranka Györggyel, kinek sok érdeme közt legnagyobb érdeme az volt, hogy az 1791-ki erdélyi országgyűlésen egy „Magyar Nyelvmivelő Társaságról“ szóló törvényzikket indítványozott, melyet az ország K.K. és R.R. el is fogadtak. Kerekes Arankával mind haláláig élénk levelezésben állott. Ez év szeptemberében Kerekes Szászvárosra visszatelepedett, hol törv. tanulmányai folytatásához, nagyobb munkáira teendő előmunkálataihoz fokozott kedvvel fogott, éjjelt nappallal összetéve. A hunyadmegyei levéltárban is szorgalmasan búvárkodott. Dolgozatait ekkor már tordasi lelkész Sipos Pállal is közölte, ki becses tanácsaival, útbaigazításaival folyton támogatta s egész befolyásával segítette a szászvárosi tanodában megürült segédtanári állomás elnyerésére. 1812. jan. 8-án foglalta el ta-

nári székét egy philosophiai lélek sugalta magyar beszéddel, melyben a tanító kötelességeiről értekezett és Balót, egykori tanárát s most leendő tisztársát üdvözölte. Balónak 1814. szeptember 29-én történt elhunytával az iskola igazgatása Kerekesre szállott s ő igazgatói kötelességeit lelkiismeretesen teljesítve, a felsőbb tudományok magyar nyelven való előadása által a nemzeti művelődésnek nálunk jeles szolgálatot tett. Gyakran mondotta tanítványai előtt, hogy „a magyaroknak magyar nyelven kell beszélni és mindenféle tudományokat tanulni; valamint minden mivel nemzetek anyanyelvükön beszélnek és tanulnak.“¹⁾ Apáczai Cseri János buzgó óhajtását, mely szerint a közoktatásba a nemzeti nyelv behozandó, a jelen század elején a szászvárosi tanodában szűk körben ugyan, de a gondjaira bizott fiatalok lelkületére termékenyítőleg Kerekes valósította meg s ez az óhajtás, melyet a XVII. században Cseri János nyomán Mártonfalvy György debreczeni tanár (1660—1680) teljes lelkéből osztott, de utána megint csak kegyes óhajtásnak maradt, azóta a hazafiak lelkében helyét megtartotta, többé nem volt elhangzó szózat, hanem a korszellem intő szava, mely utóbb törvény erejére emelkedett. Szabó György említettem feljegyzései szerint, melyeket Jánosi Gábor szászvárosi ref. Kún-tanodai tanár úr sziveskedett velem közölni, Kerekes Á. tanította (még mint subrektor) Horatius, Plinius leveleit, algebra elemeit és az egyenleti feladatokból valamit s kevés mértant és a hazai történeteket, melyeket bűvárolt. Kerekes tanítványait lelkesen buzdította, hogy magoknak irodalmunk akkori újabb terményeit megszerezzék s azokból a jó és szép magyar irályt elsajátítsák. A tehetséges fiatalokat hetenként egyszer magához hívta s velök irodalmi kérdésekről értekezve, őket irodalmi munkásságra ösztönözte. Ha valamely új magyar könyv előfizetés útján sajtó alá került, mint Thewrewk József többször idézett könyvében olvassuk, elővett egy ív papírost, „reá írta felül a kijövendő munka czimét; ez alá a maga nevét, és az iskola könyvtárát. Azután eljártatta az iskolát azon jelentéssel, hogy minden, kinek erszénye engedi, igyekezzék a kinyomatandó magyar könyv megvételével nemzetéhez forró szeretetét megbizonyítani.“

1815-ben febr. 4-dikén Keresztes Dániel ujonnan választott

¹ L. P. Thewrewk J. id. m.

szászvárosi tanár tartotta meg székfoglalóját s Kerekes meleg szavakkal üdvözölte tanártársát, mintha sejdítette volna, hogy benne egyszersmind közeli utódját üdvözi. E beiktatásról Szabó György kézirati jegyzeteiben ekképen emlékezik: „Keresztes Göttingából 1815. elején érkezvén meg, febr. 5-én (T. J.-nél 4-dikén) köszöntött be. Beköszöntése nagy ünnepélyességgel történt; a nevelésről értekezett. Beszéltek még br. Naláczy József, Sipos Pál tordosi pap és conrector Kerekes Ábel. A beszédek kinyomattak. Kerekes s Keresztes alatt az iskola virágzása nagy tökélyt nyert. A két tanár legszébb egyetértésben törekedett a szászvárosi ref. tanoda javán munkálni s a gondjaikra bizott növendékeket a vallásos érzésben, jó erkölcsökben és tanulásban mind előbbre vinni. Nemes igyekezetüket siker koronázta. Keresztes élete alkonyát egyik kedves tanítványa huga iránt támadt szerelme fonta be aranysugaraival s szerelme költővé tette. Házasodási szándékát, mint annyi sok más tervét a korai halál meghiusította. Az 1816-dik év mártius első hetében a régen benne lappangott tüdővész ágyba döntötte s ez óta élete lassu haldoklás volt. Azon év áldozó csütörtökén a leáldozó nappal földi élete a halál árnyába borult s nemes lelkét e tördelve mondott szavakban lehelve ki: „A nemzetesedés által lehet boldog a haza.“ Temetését így írja le Ponori Tewrewk József: „Május 26-dikán délelőtt a reformátusok egyházában Branicskai Nagy Sándor második prédikátor prédikációt, Professor Keresztes Dániel orációit, a sírboltjánál én magam hasonlólag beszédet tartottunk felette. Az énekes ifjuság Lészay vezérlése alatt bús melódiákkal tette meg a rendes tisztességet. És zckogó mátkája zsenge virágfűzettel fonta körül sírját. Porai a szászvárosi protestánsok temhelyébe tétettek.“ Lészay Dániellel, a kit e helyen barátja említ, Kazinczy azon év szeptemberében Sipos Pálnál Tordason ismerkedett meg, s vele később néhány levelet is váltott. Lészay orvostudor nemcsak kitünő orvos, hanem tudós régész is volt s szép numismatikai gyűjteménye nálunk számot tett. A szászvárosi ref. tanodának haláláig gondnoka volt, mely hivatalában derék fia dr. Lészay László követte. Thewrewk Józsefről Kazinczy erdélyi levelei XII-dikében így ír: „— magyar és erdélyországi felesküdtött ügyész, ki a mostani kornak, s a későbbnek még inkább a maga Magyar-Pantheonjával meg nem becsülhető kincset ada.“ Döbrentei Gábor az Erd. Muzeum V-dik füzetében Kerekes el-

hunytáról e szavakban emlékezik meg: „A' nemzeti literaturának, 's nevezetesen Erdély históriájának nagy buzgósággal élni kívánt ifju, váratlanul meghalt a mult májusban, 1816. Igy hala ki a kiadó mellől, ezen muzeum kezdete óta, két jeles talentumu ifju, Pataky és Kerekes, kik az intézetet buzgón vették. Kerekesnek hátra maradt gyűjteményeit 's dolgozásait a' kiadó, szászvárosi Prof. Keresztessel egybe fogja gyűjteni 's külön Béke légyen a' dicső lelkűek hamvainak!“ Kazinczy Lészayhoz 1816. kiadni. oct. 8-dikáról írt levelében Kerekest illetőleg ezeket írja: „Mind a' Kerekes Ábel biographiáját, mind a' szászvárosi collegium historiáját nagy örömmel fogom olvasni. De kérhetném-e az Urat, hogy ezek mellé tenné még Kerekes gyűjteménye darabjainak Catalogusát, még pedig minden darab mellé, ha Originalisok-é vagy csak Copiák?“ E levél utóiratában még e szavak állnak: „Mindent elkövetek, hogy megtiszteltessék. E' végre halotti beszédeit, 's verseit is, valamit kaphatok, kiadom, ha ezt a' munkát más nem teszi meg. Hogy úgy tehessem, a' mint illik, jegyezze ki az Ur, mikor leve szászvárosi prof., és mikor szűnt meg az lenni, 's ezen szolgálatja alatt mely nevezetes dolgot tett, 's hol monda akkor vagy az alatt halotti vagy más beszédeket.“ Az utóirat e szavai azonban nézetem szerint nem Kerekesre, hanem Siposra vonatkoznak, hiszen Kerekes mind halálig szászvárosi tanár volt s Kazinczy nem kérdezhetette, hogy mikor szűnt meg az lenni. Második Lészay Dánielhez írt levelében Kazinczy képzelete azon magasztos varázsképét festi, melyben látni véli Sipost, a mint a halhatlanok mennyei hazájában az őt kevéssel megelőzőtt egykori tanítványát viszontlátja s szívreható örömmel üdvözli. Romy Károly György, Igaz Sámuel, Kazinczy Ferencz, Döbrentei Gábor s Keresztes tanár mindnyájan szivesen vállalkoztak Kerekes hátrahagyott iratai kiadására s mégis ezek egyike sem valósíthatta szándékát. A rohanó idő, újabbnál-újabb érdekek Kerekes irodalmi hagyományát az utódokkal elfeledtették, már csak pusztá név, Toldy Ferencz irodalomtörténetében elé sem fordul. Elevenítsük fel emlékét az említésre méltónak, mert Sipos Zsombori emlékére írt versszaka reá is vonatkozik:

„A zavaros göztől tisztult ege; tetszeni kezd már
Nimbusa, már közelit istenedése felé.“

Vajha ki tudja hol lappangó kéziratait is fellelhetnők, összegyűjthetnők, mert ez a gyűjtemény volna Kerekesnek maga által emelt legméltóbb emlékszobra.

Kerekes Ábel külső megjelenését így írja le életrőja Thewrewk József: „Kerekesnek magas, vékony termete; a' kora őszültség szállongó havával gyéresen hintett gesztenyeszín haja, nagy, széles homloka: hosszúkö és halvány ábrázata volt. — — — — — Mindig lesütett fejjel járt stb.“ A nemzeti magyar viseletet nem tar'otta csupa külsőségnek, hanem olyannak, mely viselőjét szorosabban fűzi hazájához, s hunyadmegyei tanítványait lelkesen buzdította a nemzeti viselet iránt hozott megyetörvény hivséges megtartására. Hunyadmegye közgyűlése e szabályrendeletet 1790. jun. 2-dikán hozta s ebben figyelme kiterjed a nemzeti viselet részleteire is. A régi alkotmány védbástyái, a magyarországi és erdélyi megyék, hivatások magaslatán állottak, s a nemzeti szellemnek tiszta lángú tüzét történetünk derűs-borús napjaiban egyaránt magasan lobogtatták. A megyei jegyzőkönyvek ép ugy, mint az országgyűlési végzések egyszersmind művelődés-történetünk lapjai is.

KUUN GÉZA GR.

Lugossy József nyelvbölcselete.

(Befejező közlemény.)

Iránynézeteinek teljes vagy bővebb ismertetéséhez nem fogok. De figyelmébe ajánlom az érdekletteknek azt a sok jóakaratot és igyekezetet, melylyel a bölcselelő és búvárló nyelvész a rokonabb népek nyelvei, ezeknek a magyarra tett hatásának nyomai keresgetésében s történelmők homályának nehézségei közt eligazodni igyekezik, erőlködik és mondhatni sejtelmes vágyásai, reményei, ábrándjai labirinthjában gyötrődik. Innen is, onnan is csillámlik elébe egy kis fény, egy-egy felvillanó szikra, de a mit lát, nekünk megmutatni, sőt maga jól szemügyre venni sem bírja . . . Csak a 2. pont tartalmát ismertetem meg, mely röviden ide megyen ki. Nyelvünk természethangokon alapuló szókban igen gazdag („bőveteg“). Benne az avatott értő majdnem minden lépten természetzenei forrásokból eredő szókkal találkozik, a legnagyobb elvontság terén is, ha tekintetbe veszi a minden nyelvben érvényes igazságot, „hogy elvont eszmék kifejezésének érzékiekre . . . kell visszavitetniök“. Az ilyenek ájtatóság és buzgóság, harag, ijedelem, ország, világ, fekély, fürtelem „mind természethangokon nyugvó saját termeléseink“. Ezeket a természethangokkal nem foglalkozó hasonlító nyelvészethez nem útasíthatjuk. Vannak természeti szókpontokig felvezető szóink, kell tehát lenni egy természetzenei szótárnak is nyelvünk érdekében, ha korszerűsége alig van is (teszi hozzá elleneire czélozva!).

Mi kell hát az ő bölcselemi nyelvészkedéséhez, mely hivatva van a családositást tökéletességre vinni és a hasonlítást megelőzni, megalapítani? A természetzene tanulása. Erről ad tanítást (1857) az académiában. Elmondja, hogy a természetzene gazdagságát azért kicsinylik, mert senki sem foglalkozott vele részletesen, 2. a természetzenei hangok közt vannak természetlenek, péld. p trüszszen, de a

természet finomabb neszei nem ilyenek, 3. a természetzene nem ízel (articulál), a szóalkotó szellem ízel, értelmesség és az emberi szólam-szerv erre való képessége által; azután a természetzenei hang leválik a természet kebléről s fogalmi és zengzési elemből álló szóvá lesz, 4. a szellem jeleket alkot, nem mereven veszi fel a természeti hangokat, hanem átdolgozva; a szóllamszerv ennek átalakított képét adja; ezért a nyelvben (szókincsben) a természetzene „kézzel-mar-kolhatóságait, a kiképzett és meddő onomatopéákon kívül hasztalan keressük“. Tehetne erre nézve valamit a hasonlító nyelvészet is. Húzamos és éles elmével teendő kutatások szükségesek itt; ezek derítik fel a szók hieroglyphjeit (Pott szava!) 5. a beszőlő ember viszi be a nyelvbe a természet zenéjét. De a nyögdelés, üvöltözés; koákolás értelmes beszéddé nem válik. Másféle neszeket viszen be.

A nyelv alakulás elemlifolyása főbb vonásaiban ez. I. lépcső: a természetzene hangjaira figyelünk, egyes hangot felveszünk, valamit jelölünk vele: pih főnév. II. lépcső: ezeket elvont fogalmakra használjuk; e végre az elvont fogalmakba életet, mozgást visz be az ősember: pehely (pih), súly (sülyed). III. lépcső: A nyelvalkotó szellem távolítva működik abban, hogy a gyökszó gyökalkaját átengedi jövevény fogalmaknak, de csak durványában, mely aztán mintegy annyi perczenettel távozik el a gyök-alaktól, a mennyire van logikai téren a jövevény-fogalom a gyök-alak gyök-eszményétől (alakok). E tünemények rendszerét állítja előnkbe a nyelvtan. (Pesti Napló 1857. 18—20. sz.)

A természet zenéjén merengőt, a gyökerek származásának titkain csüggőt valami vont, nemcsak a természetbe, hol a szóalkotó zenehangokat hallgatta, hanem azon felül vagy túl is. Elmélyedve, elmerengve, néha talán érzékei is elkábulva, szemei káprázdva (ezt mutatja, hogy néha oly alaki közelséget látott, oly hanghasonlóságokat hallott vagy érzett, melyeket más nem), képzelődésével, halló érzékével oda kívánt eljutni, hova lehetetlen. Úgy vélte, hogy az ő nyomozásának tárgya, „mint minden mély tökélyig kimerítendő tárgy, nagy kitartású búvárlatot és részletest kíván; így a természetzenének nyelvre vonatkozata is“, hogy ennek nagy gonddal szerkesztendő szótárához, „az egész szózatot természetnek az ősember azon éles hangérezékével felfogása“ kívántatik, „mely még a fűnek lengését, a lepkeszárnyak csattogását, a lég halk folyását is érthető hangokban

birta felfogni és az ő s nyelv bájos pásztorsípján után hangozni.“ (Kézirat l. al.)¹⁾

És ha netalán vádolták, vagy ő magától vádlódott túl-járásáért, kimondta „a nyomozó szellem törhetetlen ösztöne a történelem háttárin túlhágni a karni s isteni előnye túlhágni tudni; daczol az adatok kétségbeejtő hézagaiból, gyakran teljes hiányzásából felmerülő nehézségekkel. S az emberiség legtávolibb őtőiből (így; öltő, emberöltő, nemzedék) azok művelődése menetének két vékony fonalszála nyulik le hozzánkig, szakadatlan folytatásban: egyik a nyelvben, mely . . képződése minden phasisát önmagában szenvedte át, azoknak képét saját anyagában lenyomva viseli, másik az ő s világnézetben, a mythos talányos nyelve által szól“ (U. M. Múz. 1855. I. 550.) Másutt így szól: „A hol az adat elhagy, ihlet segítségére vagyunk utálva.“ Így aztán némely fejtegetéséről elmondhatjuk, a mit maga is elfogad és mond: „a fentebb közlött állítás ne tekintessék egyébnek egyszerű vélelemnél“ (M. Ny. II. 173)

Ily bölcséleti alapon épülhetett az a 12 törvény, „sajátos törvény“, melyre a Hangrendi Párhuzam előszavában (másodsor) teszi figyelmesekké olvasóit, melyekre, mint tudomány-rendszerének vázlatára építeni lehetne, azt a mit ő sejtet és tervez. De hol találjuk fel ezeket? Más valami-e ezek, mint a mit az eddigiekben innen-onnan kiszedve felmutattunk? Mindenütt látjuk, hogy nagy dolgokat akar, magasba törekszik. El kell ismernünk, hogy ha nem szabályosan halad, nem irányosan evez is, de van ereje emelkedni. Rosszúl használhatja, de legtöbbször gondolkozásra ad példát és ösztönt.

Méltó lesz talán már a 40-es években elkezdett, majd az 50-es években folytatott iskolai előadásaira gondolnunk s azokból kisérteni meg valamit mérítnünk. Egy kézirat egy 1846-diki hallgatójától van előttünk; ezt talán vehetjük előadásai és nézetei bár gyarló megismertetőjének. Igaz, még ekkor pályája kezdetén volt, de gondolkozása még frisebb és irányosabb lehetett, mint utóbb, és fölvevei kétségtelenül ugyanazok, mint utóbb lehettek. Nem voltak talán oly

¹⁾ Itt a „ffü növésének hállása“-t Gutzkowtól vette; a francia újabb költők némelyikétől pedig a fák ereiben keringő nedv nesztét vehette volna. Mindez nem tudományba való beszéd; csak az érzékek túlcsigázásával élő költők phantasiái.

mélyen átgondolva, mint utóbb a hasonlítás ellen folytatott küzdése által, de talán világosabbak és érthetőbbek.

Mellékesen megjegyezzük, hogy még ez időben (1845—60) aligha volt a hazának olyan főiskolája, még egyeteme sem, melyben az újabb nyelvtudomány vagy nyelvbölcselet előadatott volna, úgy hogy a nyelvszármazásról, szóalkotásról és képzésről (l. al.) ennyi nyelvismerettel, régi és új nyelvek ily tanulmányával, mélyebb fel-fogásra ily törekvéssel és önállósággal szólottak volna.

A nyelvbölcseletnek azt a módját, melyet Fogarasi a M. nyelv Metaphysicájában tárgyalt (l. f.) s utána mások megkiséertettek, ismerteti és megczáfolja, majd a szóalkotás és szóképzés fejtegetésére megyen át. Amaz nem egyéb, mint a szógyökeknek származása, a fogalom (így) hangba öltöttese; a szóképzés pedig a szótörzsnek formálódása. Ezekről, az említett kézirat szerint így folytatja:

„A szóalkotás neve alá foglalt eljárás a nyelv fejlődésében a takarékosági elvet képviseli, az ellenkezőt pedig, úgymint a töv é r és v á l t o z a t o s t e n y é s z e t e s s é g elvét azon eljárás, melyet szóképzésnek nevezünk, fogja kielégíteni (így). Ha a v o n z e r ő k a t e r m é s z e t b e n a l ö k e r ő k k o r l á t o z ó b e f o l y á s a n é l k ü l e g y e d ű l m ű k ö d n é n e k , a k i t e r j e d t n a g y m i n d e n s é g m é r t a n i p o n t t á z s u g o r o d n é k ; h a a z ö m h ő z i e r ő k a z ö m t ő l i e k á l t a l n e m e l l e n s ű l y o z ó d n á n a k , a v i l á g t e s t e k k e l l ő t á v o l u k b a r e n d s z e r e s k ö r ö n g é s h e l y e t t g ó c z a i k b a f u t n á n a k ö s s z e . T e k i n t v e a s z ó a l k o t á s t , e z a z ö s s z e p o n t o s í t ó m ű k ö d é s , h a c z é l s z e r ű e l t á v o l í t ó m ű k ö d é s s e l i e l l e n s ű l y o z á s á r ó l g o n d o s k o d v a n e m v o l n a , ú g y a f o g a l m a k a g y ö k s z a v a k o n t ű l s á g o s a n m e g h a l m o z ó d v á n , — m a g a e g y - e g y l e h e g é s , p i b e g é s , f ű v á s , k ö r ö n g é s t e r m é s z e t i h a n g j a t ö b b s z á z f o g a l m a t l é v é n k é n y t e l e n e g y e d ű l k i s z o l g á l n i — k e l l ő e l k ű l ö n í t ő i n t é z k e d é s n é l k ü l , a z e g y m á s t ó l s z é p é r t h e t ő s é g g e l m e g k ű l ö n b ö z t e t é s t i g é n y l ő s z ó e g y é n e k — s z ó v i l á g i n y e l v — l é t r e h o z á s á b a n l e h e t e t l e n v o l n a c z é l t é r n i s a n y e l v ö n m a g a m a g á b a ö s s z e f o l y v á n , c s a k i d o m t a l a n t ö m e g e k e t é s n y e l v z ű r t a l k o t n a .“

Tehát több „vendégfogalmat“ kell a gyökkel jelelni s így a gyök módosul, alakul; a fogalmak a gyökkel (elsőben) megjelelődő „eszmétől“ (hangzatváltozás vagy hangzat oda tétele által) megkülönböztetődnek. „A logikai odább perczenést párhuzamos phonetikai odább perczenéssel igyekszik (a szellem) kifejezni.“ Tehát „minden törzs-szóban szemmel tartandó a gyöktől a törzsig végbement két

rendbeli odább perczenés; az első a lélek és ész törvényeit követi s az észtan körébe tartozik, az utóbbit, melynek nyomozása egyenesen a nyelvtan feladata, képződésnek nevezhetjük. A nyelv e czélú (szóképzési) műfogásainak . . legelső lépcsője a szó belsejében, mintegy magán az ős durványon megyen véghez s ezért belképződés vagy a más végre lefoglalt hajlítás helyett, idomulásnak is nevezethetik.“ „A betűk a szók fonetikai parányai, hányság tekintetében változatlanúl maradván, minőség tekintetében meunek bizonyos rendszeres változáson keresztül.“ Van magánhangzói és mássalhangzói idomulás.

„Hogy a belképződés törvényeit nyomozhassuk, vissza kell mennünk a szólamszerv két első szervi tényezőjére, ugymint a leh beszédre, mely emberi ízelet zöngzet nélkül és a göghangra, mely állati zöngzet ízelet nélkül; a kettő együtt teszi a zöngbeszédet, vagy a szólamot“ (Itt értjük meg ezt a szót, mely nála sokszor fordul elő, melyet ő formálhatott, de utóbb is használtak).

Háromféle leh van, a szabad, pusztá kilehellés czéljábóli lehen kívül: nyílt leh, a magán hangzók alkotója, szűrt leh az *f r sz s zs j h* — zárt leh a többi mássalhangzó alkotója, a beszéd-szervek által megrekesztett hang, vagy leh által okoztatva. Tehát a beszéd-szervek a leh zsilipjei, ilyen három van: ajak, fog és góg, ezek által állnak elő az ajki szűrt *f* és belőle göghangosan *v*, a fogi szűrt *sz s*, s belőlük *z zs* stb. E zárt leh-re nézve mondja: „ha a szólamleh irányában a szerv három fő zsilipje nemcsak megszorító, hanem valóban elzáró gátul viselkedik, a zárt leh betűi jönnek elő, ú. m.: az ajké: *p*, nyelvhegyé *t* és toroké *k*“, ezekből lesznek — elmondja hogyan — az ajkon *b*, nyelvhegyen *d* és torokban *g*.

Az önhangzói képzés aztán ez által történik, hogy az önhangzók idomulnak „a szervi szomszédosság és átellenesség, vagy az ütemi módosítás menetét követve“ s így hangarányai, hangrendi és hangékezési lehet („íkezés“-t mond *ék* helyett, *ik* cuneus levén, *ék* ornamentum). Erre például *ker* „a kanyarodottan görbülés, karczolás hangutánzásból eredt legegyszerűbb gyök“ szolgál, mely *kar*-hoz árnyalatilag *ker* (keres, kert stb.) és *kér*, másfelől *kör* (körül, környez) és *kür* (kürt, kürtő) csatlakoznak, — hangrendileg *kár kar kor kur* (szappan kurta, kuritol) fejlődnek ki; még az íkezést is igénybe veszik ebben „kör“ (tájbeszédben).

A belképződés útjában található: ugrás, midőn a közben eső hangok szerint nem alakúl szó, vagy gyökér, hanem távolibb szerint: nyél-nyúl; vesztegség, hangváltozás nélkül való érteményváltozás; ingadozás a mennyiben maga a durvány határozatlan hanggal bír, s így a származottaké is sokképen elágazik. (Említi egy helyen, hogy a gyökerek ősi hangjai a mai hangokkal nem azonosok, a mai betűkkel szabadon nem jelelhetők. És ez már ma elfogadott igazság).

A mássalhangzók helyileg: külszervek, középszervek, belszervek, minőség és mennyiség szempontjából, idő, vagy távolság tekintetéből merevek (mutae), hajlékonyak (liquidae) és szívósak (spirantes), vagy zárlók-, félzárlók- és zárlatlanoknak nevezhetők. A mássalhangzók rendszerének bővebb előadása után elmondja az azokban létrejövő változások, vagy idomulás módjait. Ez is háromféle: ernyedés, átszervülés, kettőzés. Az ernyedésnek több fajai vannak: 1. szűk és tág, például: vak: fakó, bűb: púp, zúg: rug, szög, szűk, zsúrol: súrol, degesz: tegez (inkább a középkori tagaszúl: dugaszúl, tagadóí: dagadóí, belső részei) fog: fok, bögy: pótyögő. 2. egyszerű és elegy; vagy inkább egyszerűlő és elegylő ernyedés: lány: lán, nőstény: nyöstény, jár: gyár, kéj: kény, kög: kegy, csík: sík, tik: tyuk, hold: hölgy (húgy?), igen: ugyan (?), koncz: csont. 3. merevlő és szívósuló ernyedés: velő: belő, pukkad: fokad, bűdös: bűz, kor: szer, (sor?) enge: enyhe, kajla: hajló, kabarcz: habarcz, habaré, (Geleji K. I.).

Az átszervülésnek, vagy átellenesség vonalán menő idomulásnak, midőn a külszervek cserélődnek fel, ismét több alosztálya van: 1. kül- és középszervek közt: nevet: mevet, beh: deh, prüsszen: tüsszen. 2. kül- és belszervek közt: puczik: kuczik, pedig: kedig, kegyik, uborka: ugorka. 3. közép- és belszervek közt: pamut: pamuk, retesz, rekesz, rang: rend, kög: köd, gomb: domb stb.

Az idomulás történik még megnyújtás, vagy kettőzés által. Az önhangzóknál ikezés, a mássalhangzóknál kettőzés: csöp: csöpp, for: forr, hely: kely, két: kettő, ban: benn (?).

Mindezeket hőven fejtegeti; de itt, hol rövid esmertetésre kell szorítkoznunk, csak legrövidebben adhatók, megjegyezvén, hogy példái nem a mieink, és hogy ezekre több észrevételünk volna.

Kimutatja — ugyanitt, előadásai folyamán és épen a hangváltozások alkalmából — a tájbeszédnek nagy fontosságát és igazolja sok

példával főképp a palócz, csángó, de több kisebb tájék beszédének sajátágaiból is. Ha az előbbieken kevésbé önálló s leginkább a hangphysiologia terén járt, akkor tájon termett s ő maga által is szaporított műszókkal, az utóbbiak a hazai élet terén jártasnak és önállónak bizonyítják; bár itt is nagyon távol vagyunk, azt hisszük, attól a sublimior etymológiától, melyet emleget (lf.), melyről a kezünkön levő kézirat sem ad esmeretet.

De a szóalkotásról és képzésről, vagy a természeti szökponctokról stb. való elmélethez tartozik az, a mit a Hangrendi Párhúza m cz. alatt elébb az U. M. Muzeum 1858-ki folyamában, majd külön kis füzetben (Debreczen 1858.) közzé tett. Előbbi helyen 400, utóbbin 1000 példában akarja kimutatni, hogy m. szógyökerek (inkább törzsek) mély és magas hangú alakban jelennek meg (l. itt elébb), néha mindkét alak, néha csak egyik bírván tartós étellel. „Némelyek elhullongottak . . . vagy tájszólásainkba menekülvén . . . várják az enyészetet, mint az őszi fanyar gyümölcs (noszpolya vaczkor).“ Különböznének ezek, mint nyelvünknek egész hangrendi szervezete „azon őshangrendi tevellés (functió?) alapján fejlettek ki, mely egykor a gyökökön nőtt egyszerű törzseket egymástól elkülönözte . . . mi a viszhang s összhang kettős törvényében sarkallik“ (im. 5 l.). Erről többet nem szól, érthetőbbé nem teszi. A példákat tekintve, el kell ismernünk, hogy sok tanulmány, gondolkozás, szógyűjtés alapján szól és néhány törzsnek eredetére világot vet: árny: ernyő, ár: ér, bolyhos: pölyhös, buzog: pözsög stb. Az is igaz, hogy ez a megyerség, ha így nevezhetjük ő maga után, eredeti és származott, magyar és idegenből bevett szók közül oly sokra terjed, hogy a hangoztatás változatosságát bámulatosan gyarapítja. De bizonyos, hogy igen sok kétséges, sőt hibás párosítás, vagy családosítás van itt, melyek inkább megzavarnák a szók eredetére nézve a nyelvtanulót. Így: dacz: döcözen, fark: féreg, fonák: fenék, oszlott: feslett (inkább foszlott: feslett), fúall: hüvely stb. Avval pedig, hogy idegen szókban mutat fel ily megfelelő, átellenes hangzatot, mint fustély: füstély, gedó: gödölye stb. legalább szóelemzésre nézve semmi hasznot nem tesz, valamint jelentéktelen összeállítások azok is, hol csak a hangzók különböznek, az értelem nem változik, kivált hangutánzóknak és tulajdonnevekben (l. idegen): buhog: beheg, makog: mekeg, bukkán: bökken, Andor: Endre stb.

Ő maga sem akar ebben csalhatatlannak tartatni. Ezért mondja

lehetségesnek, hogy talán némely tétele, az ezer közül „egy pár szó” az ő subjectivizmusa, vagy máskénti tévedése, rovására eshetik“ (i. m. 5 l.).

VII.

Látjuk, hogy műszóknak a maga nézetei, sőt érzéklései szerint való alkotása egyik kedves foglalkozása és feladata volt. Innen vannak: szólam és szólamszerv, természetzene, szökpontok, bel- és kül-létegzet (szerv mellett is!), zömhözi és zömtöli tenyészetesség, tövér vendégfogalom, odább perzenés, nyelvfeket, ajkrés, hangszárnyalat zöngbeszéd, átszervülés, mondományozás stb. Ilyenek a ragok nevei közül: helycélzó, tárgycélzó, együttítő, helytálló, tárgyálló, együtt-álló, elcélzó, szétcélzó stb.

A műnevezetek még akkor és még jó ideig általános hullámzásban voltak. Ez időtájban kezdtek, legalább országosan és törvény alapján, iskolai szükségre, magyarul írni kézi könyveket, magyar műszavakkal; úgy szintén nyomosabban gondolkozni rólok és terjeszteni őket. A nemzeti függetlenségre törekvés purismussal járt s az erre is kiterjedt. Minden jobb tanár kötelességének ismerte műszókat bírálni, csinálni, vagy hazaiakból s idegenből idomitni. Így tettek kivált a leglelkesebb, a költői irányú emberek. A nyelvtan műszavai leginkább ilyek művei. Így Czuczor és Lugossy is. Akkor mindenbe vegyült egy kis adaga a költői szellemnek, a nemzet legfőbb s csaknem egyedüli kincseért, a nyelvért való lelkesedésnek.

Ebből fejtett ki a nyelvújítás is. És nem annyira a tudomány száraz tételeinek közlése végett. Ezért ejtett oly sok grammatikai hibát az, a ki érzésével ítelt, gondolkozott, és újított. Ezért mondá Goethe is a grammatikusok orthologiája ellen: ti nem tudjátok mi ez, mit teszünk mi; nektek nem kell új szó; mert nincs új gondolatotok, nem vágytok mindig szebbre, magasabbra. — E mellett ha már, mint ezek a mi nyelvbölcseleink, a nyelvszármaszóra, az emberiség gyermekkorába felemelkedtek, és ott a szóelemek élete kezdetén, első életmozgalmai körében, meghonosodtak, természetes volt, hogy ez ábrándos világból egyet és mást elhozzanak, hogy az ősi elemekkel bánva, azokból újat alkossanak. [Maga Pott int bennünket, hogy ha a nyelvet szármaszásában akarjuk felfogni, ősi vagy gyermeki állapotba kell vissza helyezkedni.] És hajlandók lesznek

lehetőnek tartani azt ma, a mi ott lehető volt, vagy olyan voltúnak látszik. Ott egytagúak a gyökerek és némely egytagú törzsek ma is ilyen gyökér formák; rövidítsük meg szótörzseinket; így tesznek, bár más jogon, a modern nyelvek is. Az ősi nyelv dúsan használta, ma nem érhető módon alkalmazta, a képző hangokat: miért ne tehetnék ugyan ezt? Így volt egyébre nézve is. A nyelvészarmazás kutatása, és ősi nyelv és a külföldiek „nyelv eszméjé“-nek, meg általános grammatikájának tanulása több emberünket belevitte az újítás medrébe vagy örvényébe s ott el is sodorta... Ez aztán nagy hatással lett az ízlésre, tehát a stílra is.

Bámulatos, mivé lett némelyek írásmódja a mi századunk elején, s utóbb, egyfelől a hazafias nyelvszeretet hevessége, másfelől a régi nyelv tanulása és néha őskori testies vagy concrét szólásaiban utánzása miatt. Példáit vehetnék a költők (Horváth E., Czuczor stb.) műveiből. Legkiáltóbb példa pedig Döbrentei, kinek — mint másutt is említém — a nyelvemlékek tanulmánya és utánzása erősen megzavarta nyelvérzését; őt és újat, szépet és rútat vagy ferdét összezavarván beszédében. Lu gossynak egyik ő lehetett vonzó példája. Ettől tanulta az összetorlott jelzőket, keresett epithetonokat, a mindig nagyot mondásra erőlködést, régies mondat-összevonásokat stb. (l. Guary c. bevezetését). Hogy tört ki Döbrenteiből ez a szenvedélyes írásmódba foglalt ügyszeretet, csak egy innen vett példa tanúsítsa. „Hogyha e járatlanság kódéből Mátyás király esze ily rendeletig csillagzott volna fel: Pap cancellár! nemzetünk élete int, magyarul tedd fel a decretumot! Így ezzel állnának beárnyékolva zárdairataink, birnök... udvari műszavaikat korról-korra, szeren-szerte virult eredetiségökben leszállva. Amúgy most a nyelv elleni igazságtalan harczok keserűjét sem ismernők... De midőn e vezéreszme vesztetten látjuk szomorítólag lebolygott évszázainkat, csak zárdák követ felvert gyepen nőtt virágokat kell kinyúlt fővel libásan felsipegetnünk. És e csekélységekért sem csupán félvállú köszönetecske szeszszén ki a megokosult főkből, kik... örvendeni tudnak a felfogottakat magába szövött nyelv gyöngyein.“

Így L. egészben az újítás híve volt. Újított egy költői és nemesebb köznyelv szókinccse, újított a természet- és nyelvtudomány körében. Nyelvezete e nélkül nem lehetett meg soha. Stíljának ez adja meg a saját szint mindenütt. Segítette, mondtuk, H a n á k o t a téhely

röpűek alantsúlyainak új műszókkal megnevezésében. Igazolja a minden ok nélkül csak újítás végett felkapott népies szólásokat, melyek oda nem tartoztak, melyek kiirtása végett alkotott műszókat Földi Diószegi. Igy böde: coccinella, suholy: bubo (vö. bagoly) nevezeteket (L. EB. Hanák felett). Elitéli a természettudósokat, kik e dologban végletig nem mernek menni. Igy szól: „azokkal, kik dicsőséges nyelvünknek a mű-elnevezések legutolsó s legapróbb szóiig bevitelét még ma sem átalják magas szemölddel ellenezni, Hanák műnyelvének semmi köze; mert a ki Diószegi-Fazekas fűvészi műnyelvének szintén félszázados élete után csak ennyire sem birt vagy akart okúlni, szívben és agyban egyiránt szánandó!”

Ily magasztalással és állandó hevületben beszélve a nyelvről s általában költői izgatottsággal s gyakran mámorban írva és mesterkélve a nyelvet, mely, úgy látszik, nálok nem is mindennapi szükségre s természetes közlekedésre való eszköz, hanem valami ünneplő köntös vagy éneklés-mód vagy inkább művészet hangszere volt, melyen élvezve kell játszani és vele szent ihlettel bánni: egyes szók alkotásában a virtuóz művész merészségeig túlcsapongó volt, sőt alakokat is rögtönzve alkalmazott és módosított. A közbeszéd eszközeivel a legegyszerűbb beszédben sem érte meg; mindig valami újat és szokatlant kívánt és talált. Igy mond — láttuk — égből szállalt tudományt (Eml. b. H. fel. 81. l.) rút fősvény szerdekeket (u. o.) szennyes érdek (mint suholy: suh = bagoly: bag, és Erdélyi Jánosnál: neszme: nem vagy ne eszme, a régi neszmélyesség-re vagy talán latin ne + homo stb.-re gondolva) körv: karika (örv), körvöt tűzni homlokára, u. o. emberzet, u. o. előzmény utózmány (u. o. 82.) székpontkörüli, u. o. dísznév, u. o. 83. incsel, egy sötét pontra incsel (u. o. 186.) barány: fauna, ment virány: flora „páratlan virány és barány“ (u. o. 78.) évezredelmi remények: chiliasticus (U. M. Muz. 1850—51. 137.) odaserkentés (u. o. 169.) kieslet (189.) kényszerkelendőleg, újdonszerzség, kecsistennő őstörténelmi bolygatag: bolygó tűz, ariadnei vezéd, diadalrepkény. (Ez utóbbiak M. Ny. II. 138.) Ide adjuk a jeles alakokat: jövendés (U. M. Muz. 850—51. 180.) szereplendés (148. u. o.) vallandat (u. o. 161.) megoldandat (M. nyelv. II.) függeléküli (u. o. 164.) zömhözi zömtöli (lf.) és számtalan más, csaknem minden raghoz tett i-vel formált alak vagy törzs.

A nyelv dicsőített tulajdonaihoz tartozott, hogy a képzésnek engedett, hogy mindenre elégséges volt. Nem tudtak betelni gazdagságával, bő terméseivel. Ez kulcsa sok merészkedésnek, sok gyarlóságnak, sok naivságnak, sőt legjobb akarattal ejtett hibának. És valóban némely merészkedő nem verést, vagy sárral dobálást érdemel, legfeljebb sajnálattal rendre utasítást, vagy utánozni nem ajánlást. Mint az ősök és elődök igen sok dolgokban.

Különben a mi tudósunk a nyelvújításról valami elméletfélét nem hagyott, elveket nem vallott és hirdetett. Csak egy keveset talállok nála e felől. Ezt, lényegében, méltó lesz ide jegyezni. „Őseitől — mondja a M. Ny. II. 1. 2. l. — a magyar ritka képességekkel bíró... de kivált a XVIII. századon át irodalmilag meglehetősen elhanyaglott nyelvet vett át. Révai és Kazinczy emelték fel a theseusi követ. Kazinczy elérte Ithakáját... nem így Révai... R. törekvéseinek sikere leginkább arra szorítkozott, hogy .. a helyesírás, hajlítási szabályosság és a neologismus, főleg az utóbbi, miután a képzők és ragok tana nagyjából felvult derítve, minden komolyabb erőfeszítés nélkül, csak bizonyos kezelési ügyesség és némi talentum mellett, könnyeden, nem középszerű szerencsével űzhetőek valának...; fényes sikerrel látszottak megszülemleni a költészeti stb. nyelv; a nyelvgenius kalauzolólag járdalt a jelesek előtt s ihletével pótolta a késkedő tudomány útasításait.“ A nyelvtudománynak nem volt művelője! Ezt nagy pathoszszal röviden menetegeti (u. o. 164.) „És birtuk... az üdv árny szót *enyésztő*, a kedélyt, szerényt, *tenyésztő* képzés, a teremtet, csarnokot *felélesztés*, hullámot, vihart országosítás útján.“ ... Ez a négy módja volt hát a nyelv művelésnek vagy újításnak. Az újítók pedig kapcsolatban a szépirodalmi törekvésekkel, mellőzték a nyelvtudományt és azzal ártottak neki. Ő nála pedig a nyelvtudománynak az újítás fékezése- vagy irányzására legkisebb hatása sem volt. Azt hiszem, nem volt oly jogtalan módja vagy torzalakja az újításnak, melyet elútasított volna. Egy emberünk alig volt, ki oly kevésbé tudta beérni a meglevő nyelvvel, ki oly sok igazítani, módosítani, újítani valót talált volna és a ki oly sok fából faragta volna kifejezéseit, mint ő. Okait pedig vagy jogczímét ezekhez például a számtalan -úli, -hozi, róli- félékhez, soha sem tartotta méltónak kimagyarázni.

Irodalmi pályája a 60-as évvel végződik. Tanult ezután is csüggedetlenül és tanított kis körben a régi buzgósággal. De a mit ezután tett, nem nyilvános téren tette, — legnagyobb részben és általában véve. Hogy megszűnt írni, talán bírálatok okozták, melyeket szenvedélyes érzékenységgel fogadott, vagy az, hogy látta, hogy nem jó irányban halad és nem teljesítheti a mit reménylett.

Szóelemzésben a természeti kútfőkig felmenni, a szók családjait ezek szerint gyűjteni és rendezni: ez volt a feladata. Ebben nem volt vétkes; csak abban, hogy mindent ettől várt és így ezt egyedüli feladatává tette magának és tudományának.

Az ő feladatát már többen czélul tűzték ki, elvét de Brosses-tól és másoktól tanulta; és igazolta ezt újabb időkben a természettudomány, sőt nagy nyelvtudósok bizonyoságtétele is. Ha felmehetni más tudomány körében az eredet kérdésére, miért ne lehetne itt is. Ide a természetben levő hangzatok vezetnek, melyek ingatag dolgok ugyan, de érzékeltetőbbek soknál, a mivel a természettudomány foglalkozik. És a nyelv eredetének kérdése csak addig érdemelte hogy a tud. társaságok, académiák köréből kirekesztessék, míg philosophok fejtegették, míg természettudósok és ezek nyomain haladó nyelvészek nem fejtegették. A mai ily tudósok: anthropológok, ethnológok, physiopsychológok szorgalmas inductiók alapján, teljes joggal és sikerrel fejtegetik. De nyelvészek is. Idézik Aristotelest, ki azt mondá: a hangokban a lélek érzéseinek symbolumai, vagy jelvei vannak (pathematon symbola). Ez után jártak Grimm, Pott és Steinthal és többen, mint utóbb meglátjuk. Ezek nyomán járt L. is. Ő is, mint amazok, a szók elemeit természeti hangokból és affélékből származtatta. A szók igaz első concrét jelentését és orthotészt keresvén, oda ment, hová mások is, és ő másoknál jogosabban, mert a természetet lelkéből szerette, erősen tanulta, élénken érzekelte. A természeti hangokban keresvén az eredetet, úgy vélte, hogy ott találja fel a közös kapcsot sok leszármazásra, alakulásra nézve, ha még a hangok változásainak természeti törvényeit is megfigyelte, kitanulhatta. Ezen volt egész erővel. És alaptételére, törekvéseire nézve nem tévedett. Csak abban, hogy tovább ment, mint szabad lett volna, hogy a leszármaztatásban, de az eredet feltalálásában is, megcsalták érzékei, érzelme, lelke ábrándokba tévedt, kivált, hogy a származottak összeállításában, a jelentések elágazásai felfogásában érzések után kellvén

mennie, túl ment ezekkel az érzékiség határán. És természeti hangban, vagy emberi szervezet hangjaiban keresett eredetet oly szóknak, melyek semmiféle hanggal össze nem csatolhatók. És a melyeket ily hangokból eredtetethetett volna is, azokat is másfélékkal rokonította, melyeknek az előbbiekkal semmi köze, legalább épen érzéklő ember tudtára. Abba esett, a mitől az ilyesekkel foglalkozókat külföld nagy tudósai óvják, kiknek nyomán ő is szivesen haladt, de a kiken túl akart lépni, kiknél önállóbb akart lenni.

Arra, azt hisszük, volt volna oka, hogy az összehasonlítást, mely sem a természetes eredetre, sem egy bizonyos körön kívül levő nyelvekre gondolni nem akar, és elégnék tartja, ha szót szó mellé tevén, megmondhatja ennek mi felel meg amott, és bebizonyítva vélje a szó eredetét, ha társát amott is meglelte: ezt az összehasonlítást elégnék ne tartsa. Ha például összehasonlító szótárban a b ü d ö s, b ú z szók alatt nem gondol az ősi és természetesnek látszó b h—p h hangra és nem méltatja megemlítésre a görög b d e, b d e l y r o s-t stb., ezen megütkezhetnék; bár azt meg vétkesen tenné, ha a b ü n, b ö n stb-t innen származtatná; a d ö l, vagy d ü l mellett a rokon d ö l l y e, d ö l y f-t, mint h ü l mellett h ü l y é t, d a g a d mellett d a g á l y t, d e g e s z t, s í k s i v a t a g mellett s í, s z i v á r v á n y mellett a s z í szintén természeti hangokat föl nem jegyzné.

Alapnézetének igazolására legyen szabad röviden egy újabb, bár nem most először nyilatkozott tudós véleményét hoznom fel. Az előbb említettekhez adható még Müller Miksa, ki elismeri régibb és újabb munkáiban ama származtatást, csak hogy hasznot nem tapasztal. Közelebb Science of thought cz. munkájában (309 l.) így nyilatkozik: Ő ugyan ellensége az interjectionalis és mimétikus (indulat hangokból és utánzólag) származás elméletének, de hangutánzó gyökerekre nézve mégis lehetők tart ilyen származtatást. „Tudós szemében ez ábrándos dolog; de tudjuk, hogy a nyelv útai is gyakran ábrándosok, vagy szeszélyesek.“ Példákat hoz fel. A k a k u k hangját utánozhatta az ős ember, s ez úgy hangzott, mint az angol cackoo gör. kokky és ebből kokkyzo stb. lesz, mint óimozo óimos oi-ból, aiazó: aiai-ból stb. Majd kokkyx: cuculus és több ilyen hangot adó madár neve.

Még többet megenged. Munkáinkat néha önkénytelen zaj kíséri; ezekből is szógyökerek lesznek, melyek bennünket azon munkára em-

lékeztetnek, ezek is érthető és rendes forgalmu szókká formálódnak. Még másféle hangokkal is jelölhetjük a dolgokat, nem utánzással, hanem mintegy sympathetice, együtt érzésképen származókkal; ezek is gyökerekké lesznek. Ha pl. egy követ látunk leesni, vagy a villámot egy fába lesujtani, az a zaj, melyet ily esetben hallunk, olyanforma, mint az, melyet mi magunk adunk, izmaink megerőltetésekor. Miért ne lehetne ily hangokból is, melyek bennünk viszhangoznak, szógyökér eleme? . . . Az es és pat forma hangot ad (magyarul pattan, gyermekbeszédben: csitt-patt), tehát az ijesztő es és mozzanata pat hangzattal fejeződhetik ki általában. S e hangzat jelévé lesz egy általános fogalomnak, a gyors és erős mozdulásnak. Ebből aztán lesznek: patak: madár-repülés, patas: szállás, repülés, patagas: madár és tücsök, patatram: szárny és utóbb papyrus levele, pataka: lóbogó, patakom: bűn és pokol stb. Mindezek óindban, görögben petomai petenos, okypetes, pote: repülés, pteron, pteryx, potamos, pipto, potmos, ptosis lat. penna (l. patati) praepes (pet-) peto: neki esik, rá esik, megtámad. Mindez, mondja, kétségkívül hypothetikus dolog; s hogy is ne? De nem tudom miért kellene elvetni azt az elméletet, mely bizonyos gyökereket, a dolgok mozgásait jelentőket, úgy származtat, mint magunk (Müller) származtattuk azon gyökereket, melyek a mi subjectív mozgásainkat fejezik ki“ (uo. 314). Mert ő maga Felolvasásaiban (II. 298. Böttiger német ford. Lipcse 1866.) már gyökeret abból a hangból eredteté, melyet „a zúzó kemény testek vagy kövek akkor adnak, mikor őrlnek, vagy darálnak.“ — „Ez ily esetben nyílt kérdés: vajjon ezek az ily hangzatok, nem bizonyos fokú utánzásai-e a mi cselekvésünk által előidézett hangnak (clangor concomitans), mint a magunktól őrlés stb. közben nyilatkozóknak visszaadásai? És e hangzatok eleinte sokfélék lehettek, kiábrázolák péld. a ropogás sokféle nemét; így angolán: crashing crunching crushing, throating, smash cracking, creaky, rattle, clatter stb. Utóbb a szókból, a külön-külön hangmódosulásra czélzó hangrészleteket elhagyva, lesz egy általános jelentésű: gyökér (uo.)“

Utóbbiakban is elfogadhatóknak tartja az ilyet. Jelesen a többek közt (361 l.) így szól: tegyük fel, hogy a kik csontot recsegtettek, követ zúztak, törtek, fákat vágtak ki, az efféléket *kra*, *tra*, *pra* hangokkal kísérték, melyek az emberi hang fő korlátainak, torok, fogak, ajkak erős bezárása és rögtöni kinyitása által létesülnek,

először több, utóbb kevesebb hangzattal alkottak ezekből gyökereket stb.

Azt pedig, hogy az efféle lehozásoknak van-e hasznuk, maga megvilágosítja, midőn a *mar* gyökérrel való elbánását említi s mikor mythologiai értekezéseiben a *n i m u s - t s p i r i t u s t* magyarázza. Így van több helyt a vallás eredetéről szóló munkáiban is. Legalább a „physical meaning“-et keresi mindenütt, például a *b h r a m a h*, *á t - m a n* stb. szókban, sőt többet, amolyat is találtak némelyek, vagyis természet-utánzást.

De ha már annyi, a mennyit Müller és mások megengednek, igaz, ha a nyelv, tehát a szók ilyen származása el van ismerve: mi is tilthatja a nyelvészt, hogy az ekképen származottakat fel ne keresse, össze ne szedje; voltaképp mit tesz egyebet maga Pott is, kinek újabb kidolgozásbeli *E t y m o l. F o r s c h u n g*-jai nem egyebek, mint ily családositások, messze terjedők, sokszor elmésen csapongók, de mindig kellő korlátok közt s józan eszmélettől el nem hagyatva folyók, nem a szótárak betű-rendében, hanem a beszélő szervek szerint rendezett hangok sorában. Többször felemlíti a természettől való származást; még azt is megengedi, hogy a nyelvnyomozónak gyermekké, vagy a természet ős-emberévé szabad lenni, hogy költői sejtés által visszahelyezkedjék a nyelv alkotó álláspontjára, a végre, hogy a nyelvnek, vagy beszédnek sokszor lyrai hangulatosságát, sőt dithyrambi merész szökelléseit és röptét hasonlítgatásaiban megérthesse. Visszahozó, sőt alkotó phantasia az, hogy a beszéd egykori ösztöneit és czélzatait újra megélesszük (*Etymol. Forschgg. II. 230*).¹ *L u g o s s y* ennél alig tett egyebet. De a másoktól is járt úton messze ment, a határon túl lépett és az ábrándok semmiségébe esett sokszor.

H u n f a l v y komoly, kemény, de ritkán éles, sohasem kárörülő bírálati és vitatkozásai nem verték le; *B r a s s a i* csapongó kedvvel s éles tréfákkal irt kritikája (péld. egy bizonyos hegyet tizszer feltalált oláh vezetőről), vastag kifejezései, péld. midőn mondja, hogy *L.* „a józan tartózkodás intő szavára nem hallgat, hanem különböző

¹ Mi egyéb családositásnál, a mit maga Müller *mar*-ról szoltában is *Ben fey Wurzellexicon*ában tesz?

alakú és érzelmű szavakat egy csávába lök" — értelmöket „egyszerű eszet visszariasztó erőltetett csigázott hajnál fogva való hurczolásokkal, alakjokat erőltetett változtatásokkal igyekszik egyeztetni" (P. Napló 1857. 146. a.), vagy mikor a p e h e l y szó származtatása módját komédiának nevezi, azt, hogy L. a nyelvészetet vagy családositást népiessé akarja tenni, benevolentiae captatio nak nevezi, majd (uo. 195.) mikor szopott meleg nyelvérzékkal, leleményes képzelődéssel, methaphysikai speculatioval feleeresztettel csúfolja, vagy gavalléros úton haladónak mondja stb.: ezek L. türelmét kimerítették. Minél inkább el volt tárgyával telve, minél önzetlenebbül és lelkesültebben cselekszik, minél kevésbé szokott és tudott másokból csúfot üzni vagy ily hangon beszélni: annyival inkább elkeseredett. Kivált miután még ehhez a költői érzés heve, érinthetősége és felei részéről némi elkényeztetés is járult. És eltagadhatatlan szerénység is. Mert említettük, hogy némely tételéről bevallotta, hogy csak hypothesis akar lenni, és némely mást a maga subjectivismusának enged felrovatni. — Még ezután tett valamit. Még 1859-ben, az év elején olvassa az académiában I r á n y n é z e t e i t, melyben a most utóbb említett kritikára figyelmet nem fordít. Azután alig lendített mást; elnémult. Az történt meg, a mit jóakarató ellenfelei, inkább bírálói, sem akartak. Mert ismeretei bőségét H. is elismerte kész szívvel. Br. is kárnak sőt véteknak tartja, hogy L. roppant olvasottsága, rendszerezett tudománya, k ö n n y ű elocutiója stb. téveszmék rabságában nyög. És higgadtabb megfontolást, tisztességes retractatiót ajánl neki (no. 146. sz.)

És ha szabad bizodalmas magán nyilatkozatot közre adnom, e páratlan szorgalmú, mindig önzetlen, tréfás csapongásaiban és éleségeiben sem nemtelen férfi, ma már irodalmunk nestora, sajnálta is a tévedezett, de buzgó és tehetséges pályatárs lelépését és egy alkalommal valódi érzés hangján mondá: talán bizony nem is kellett volna . . .

De a kritika elől elvonúlt és idő előtt elnémult ember lemondását nem tartom okszerűnek sem kimenthetőnek. Nem volt ereje túrni és túrve tenni és ha kellett retractálni, vagy tettével helyrehozni egyet mást és tökéletességre vinni vállalatát. Ha ezt sok ember tenné és még súlyosabb bántalmak után is elhányná fegyverét s a rossz akaratnak vagy hatalmaskodásnak meghódolna: vesztére lenne

a jó ügynek; a tudományos haladás ügye személyes érdekek útjára vezetettnek vagy egyoldalúvá lenne.

Igy nagy tehetséggel keveset tett. Tekintsük testi, lelki gyengesége eredményének, hogy többet nem tehetett. Egyet pedig tanulhat tőle, kivált ifjabb pályatársa: a tudomány és nyelvtudomány forró szeretetét, önzetlen gyarapítását.

IMRE SÁNDOR.

Erdély déli határai kijárájáról irt „Napló“ 1741-ből.

— Befejező közlemény. —

VI. A török határelkülönítő bizottság főtágjai, a melléjük rendelt biztosok és szolgálók s azoknak adott ajándékok jegyzéke.

„1. Főkövet Elhagi Merku-Fati (e Napló írója csak Merku-Fatit írt, mellékletekben másképp fordul elé, de hibásan, én ezt az alakot tartom jobbnak.) Mehmed Effendinek — egy gyűrűt.

2. Molah Niman török jogtudósnak — arany órát.

3. Ismail Zaimnak (ki a bizottsági Utasítás német fordításában: Gedüklü Ismailnak és mérnöknek van írva) egy drága kelmét.

4. A Diván csausznak ezüst órát.

5. Azon Agának, akit a Viddini Seraszkiers a Szultán parancsára rendelt a bizottság mellé, egy ezüst órát.

6. Mahmud tolmácsnak 30 aranyat.

„A főkövet házi tiszteinek adatott:

Hasnadar Achmet aga titkárnak 10 aranyat, vagy annyit érő kelmét.

Hagsi Hasszán aga udvarmesternek hasonló ajándékot.

Egy mérnöknek szintén azt.

„A nevezett biztosok házi szolgálóinak:

Molah Husseimnak kelmét vagy 10 aranyat. Achmet, Kara Ismail, Kafegsi Achmet, Saka Mustafa, Karo Ally, Saraz Suleiman, Saraz Husseim, Molah Ismail, Abdulah, Selim, Kafegsi Osman, Kaihi Mustafa, Kilbergi, Kara Kiula Mustafa, Abdulah, Mehmed, Seins = szakácsok. Ezen 17 szolgálóknak egyenként 4, együtt 68 aranyat.

„Molah Niman szolgálának:

Mechmet, Husseim, Assisy szakácsnak egyenként 4, együtt 12 aranyat.

„Ismail Zaim házi szolgálának:

Husseim, Hallil, Ally-nak egyenként 3, együtt 9 aranyat.

„A Diván Csausz házi szolgálának: Ibrahim 3 aranyat.

„A Viddini aga szolgálának: Mehmet, Ibrahimnak egyenként 3, együtt 9 aranyat.

„A mérnök szolgálának: Allynak 3 aranyat.

„Kimutatása, a mibe mindez kerülni fog:

Az Effendi drágaköve	579 arany.
Molah arany órája	60 „
Zaim gazdag kelméje	40 „
A Csausz ezüst órája	12 „
Aga ezüst órája	12 „
Tolmács készpénz ajándéka	30 „
A titkárnak, udvarmesternek és mérnöknek akár kel- mében, akár 10—10 aranyban	30 „
Molah Husseimnak szintén	10 „
Az Effendi 17 házi szolgálának 4 aranyával	68 „
Molah 3 szolgálának 4 aranyával	12 „
Zaim 3 szolgálának 3 arannyal egyenként	9 „
Csausz 1 szolgálának	3 „
Aga 2 szolgálának	6 „
Mérnök 1 szolgálának	3 „

Együtt: 874 arany.“

VIII. Távozás Nagy-Szebenből s további út.

Ezeket végezvén, az Effendi szállásáról búcsuvételre gróf Platz tábornok helyettes parancsnokhoz mentünk, a mit megtéve, a mint az utcán végig vonultunk, a katonaság az őrhelyekről mindenfelé tisztelgett fegyverével, a dob pergett, s nagy bámuló közönség csődült ki az utcákra. Így hagytuk el Szebent s egyenesen Talmácsra érkeztünk; ott egy kis folyam mellett a falun kívüli mezőn felvertük sátrainkat (a Napló-iro ennek rajzát is mellékelte H. alatt), s

megtelepedtünk. Ebédünket elég bőven elvégezvén, a terület homlok-részére a gróf Kollowrát vértés katonái közül százat, a tüzérek közül szintannyit, sőt a kiséretül adott Springer-ezredbelieket is sorba felállítva, az ottoman Effendi sátora elé mentünk, a hol valamennyi előkelő török sorban ült s szolgálk állva udvaroltak nekik. Bemenne a sátorba, mi leültünk, s az Effendi nemsokára kezébe vette a nekünk átadandó határelkülönítési iratot, gróf Kollowrát a mivel azt kicserélnünk kellett, átadta Kreinitz tolmácsnak, s az Effendi mondatonkint olvasta a magáét, a tolmács a mienket, a mi latinul volt szerkesztve, szintén mondatonként. Miután így mindkettőt megolvastuk s összehasonlítottuk, a magáét mindkét fél, a török kék színű, mi sárga színű aranyfál közbe szőtt selyem kelme tárczába tettük, s elébb gróf Kollowrát, erre rögtön az Effendi adta át a magáét. Eközben német, magyar, sőt szász uri nők is érkeztek a sátorba oly nagy számmal, hogy majdnem egymás ölébe kellett ülnünk; s e nagy számú álló és ülő közönség jelenlétében kicseréltetett a két irat. Gróf Kollowrát átvevén azt a töröktől, így szólt Kreinitz tolmáchoz: „Ő annak, mint megesküdt tolmácsnak hitére veszi át azt, de nem tudja, vajjon azzal, a mit ő adott a töröknek, egyező-e? azon esetben, ha valami egyebet foglalna magában, azért nem ő, a ki a török nyelvet nem érti, hanem a fordító tolmács lesz felelős.“ Az Effendi pedig úgy nyilatkozott, hogy neki még a következő nap itt kell maradni azért, hogy az iratot a fényes portának gyors futárral megküldhesse. A kicserélést a katonaság részéről ünnepélyes lövés, dobszó és trombita harsogás követte. Ezután egy ökröt és hét berbécsét sütöttek meg, s kitették a nagy számmal egybegyült parasztnépnek szétkapkodás végett; azután áldozat és 24 rénes forint osztatott ki, és két hordó bor magas helyre, mint egy szinpadi térre úgy állíttatott ki, hogy abból a közelébe tóduló sokaság csapon magának innivalót bocsáthasson le. Mig a nép veszekedve nyomult e hordók közelébe, az Effendi az előkelő törökökkel gróf Kollowráthoz ment búcsulátogatásra, a ki őket szívesen fogadta, leültette s a kávéról engedelmet kérve, válogatott ételekkel kínálta meg, a mit a török követ látva, a maga sátrából hozatott s úgy ittak ki néhány csészével, s ekkor rövid beszélgetés után dobszó mellett a törökök eltávoztak.

„Báró Szentkereszti a kormányzó meghagyásából, előrebocsát-

ván az országban léte alatt általa és a hozzátartozók által kimutatott szívesség csekély voltáért és fogyatkozásaiért az ország nevében bocsánatkérését, ő nagyméltósága nevében elbúcsuzott; a török követ szintén az iránta tanusított tisztességért és szívességért köszönetet mondván, bocsánatot kért, hogy a mit tennie kell vala, ő nagyméltóságát személyesen föl nem kereste. Hogy ez miért történt, a kormányzó előtt tudva lehet; neki fáj, hogy kötelességét nem teljesíthette, s nem fogja elmulasztani a fényes portánál megemlítani, mennyi tisztességgel és mily kitüntetéve fogadták őt az országban általában mindenütt.

„Junius 27-én ugyanott pihenőt tartván, az Effendi kérte gróf Kollowrátot, adna elismerő irást, hogy őt herceg Lobkovitz nevezte a határelkülönítésnél teljhatalmu biztosnak.

IX. A török főbiztos ajándékai.

„Az Effendi e napon a mieinknek némi csekélységeket osztott ki ajándékol, és pedig Zultner kapitánynak egy veres selyem arcztörölkendőt, (sudarium) melynek szélei mind a négy oldalról ezüst fonallal voltak átszöve; ismét egy kötés (Fasciculus) török dohányt dohánytöltővel együtt. Zultner alhadnagynak selyem zsebkendőt és eserép dohánytöltőt csövel együtt. Kreinitz tolmácsnak két kis selyemkendőt, tarkaszínű selyem dohánytartót, mely ezüst fonallal volt átszöve, Nebelschitz alhadnagynak, a gróf Kollowrát hadsegédének öt aranyat, a mit az nem fogadott el.

„Junius 28-án az Effendi gróf Kollowrátnak egy szép állású s gesztenye színű (coloris badii) török lovat adott ajándékol, selyem takaróval ékesen lezoritva, zablája aranyos, s kardja tokja aranyozott ezüsttel volt diszitve. Fenséges Lobkovitz hercegnek két lepecsételt gyöngyöt. Báró Szentkeresztinek és Ritter Dávidnak megizente, hogy nekik Bukarestből szintén küldeni ajándékot nem fogja elmulasztani.

Ezután gróf Kollowrát kérte az Effendit, adna elismerést arról, hogy ő is a határkijelölési ténynél a török császár teljhatalmu biztosa volt. Ez megtagadta, azért ő is a tegnap kért hasonló elismerés adását megtagadta.

Ezután mindenöket összerakván a biztosok, az Effendihez mentek, s kevés ideig az ott folyó patakocska mellett beszélgetvén s

kávézván, 10 óra körül mindnyájan lóra ültünk, s a hegyet, melynek dombján az egykori német Landscron nevű vár romjai maig látszanak, jobbra elhagyva, Verestoronyra mentünk, s az erősség szűk kapuján dobszó mellett áthaladván, a Károly-utat s az Oltnak szikla-szakadékok és járhatatlan dombos szirttek (Cauté) közötti folyását bámulva, mely mű 1717-ben épült és adatott át a közlekedésnek, a nép által Riul Vaduluj-nak nevezett patakig, mely Erdélyt ausztriai Oláhországtól elválasztja, csaknem 12 óraker elértünk, s hátrahagyván a patak innenső partján a mi földünkön azon vértés katonákat, a kik az ottomán biztost kísérték, mi a nevezett patak hidján átmenve, az Effendit némely boéroknek, a kik puskával felfegyverzett szármos oláhországi paraszttal oda összegyűltek, vezetésére hagyva, kíséretére bizta, s mi őt azon helyig kísértük, a hol egy keveset mulatni és ebédelni szándékozott, onnan visszatértünk a mi területünkre; s minthogy a hid végén, a hol a követ oláh földre lépett, egy kis házacská vagy kaliba építettett a végre, hogy az őr az idő sanyarusága elől abban magát megvonhassa, vagyis őrálló-hely volt, melyben jelenleg Springer-ezredbeli lovas katona állott őrt, ime megjelent ott a fenemlitett Josaphát, a ki Oláhországból a török követ mellé rendeltetett, s a boérok által ingereltetve, az általunk oda állított őr miatt lármázni kezdett, s kiabálta, hogy ő azt semmiképen el nem tűri, s a dolgot a már akkor ebédnél ülő Effendi elé vitte. Ez pálczát vett kezébe haragra gerjedetten, s a tényt roszalólag, kísérve más törökök által is, gyorsan a helyszínén termett, s az őr lovát kantárszáránál fogva megragadva, onnan elvezette s az őrt állomáshelyéről elűzte. A zajra mindnyájan oda mentünk, gróf Kollowrát ösztönzésünkre az Effendit sürgette, hogy az őrt állomáshelyére állítsa vissza, a mit az nem engedett meg. Gróf Kollowrát az ellen tiltakozott, az őr odaállításának okát előadta; az őrház otléte, — úgymond erősség arra nézve, hogy mi azon helynek birtokában voltunk, tehát minket megillet a jog, hogy oda őrt állítsunk. „Mint biztosoknak nem illő, hogy erőszakosan bármit is cselekedjenek, de a dolgot szép módon kell elintéznők; szeretik a békét, s egyenetlenségre semmi okot nem akarnak szolgáltatni. A tábornok kétszer kísérelte meg, hogy az őrt helyére visszaálltassa; a török követ — a ki oly nagy haragra gyuladt, hogy a Molaj jónak látta csöndesíteni, s békülékeny eljárásra birni

igyekezett — ellenkezőjén benne, kétszer akadályozta meg azt, sőt minthogy a katona nem akart engedni, az Effendi szolgálai közül való egy rendkívül hatalmas külsejű török elállván a helyet, a hol az őrt el kell vala vinni, őt felemelt karjával tiltotta, s hogy azon ne menjen, intette, a ki ha nem engedett volna, a dologból bizonyára nagyobb baj következett volna. Az Effendi azt mondá, hogy ő a fővesztés büntetését ki nem kerülné a Portán, ha ezt megengedné; bontsák le onnét azt a házacskát, vagy ha szándékuk az őrt a hidon állítani fel, tétessék el onnan, s a hidnak a mi területünken levő végéhez helyeztessék. Ezután hozzá adta: ha ti szeretitek a békét, mi is tárt karral fogadjuk, épen ezért az őrt és házikótokat onnan vigyétek el. Megértvén gróf Kollowrát Zultner kapitány és Ritter biztosok jelentését, ezen határra nézve ideiglenesen abban egyeztek meg, hogy a folyónak fele mienk, fele a szomszéd országé, a házikó elrontásába tehát beleegyezett, a mit a mieink azonnal elbontván, az innenső részre hordták át, oda jött az őr is, s oda a honnan elhozott, Josaphát részökről való őrt állított. Így kiegyenlítettvén az ügy, a két ország biztosai abban állapodtak meg, hogy a folyó és hid s ennek megigazitási joga fele részben Erdélyé, felerészben Havasalföldé. Ennek végeztével mindkét fél ebédelni ment, s alig egy óra mulva jött az Effendi, s velünk együtt a szőnyeggel fedett földre leült, s tegnap gróf Kollowrátnak átadott saját határelkülönítő iratát — a mi *J.* alatt a *Napló*-hoz van mellékelve elkérte, arra a kelés napját följegyezve s ismét visszaadva, mielőtt útra indulna, — ugymond — a dolgok ily szerencsés elvégzéséért az istennek hálaát kíván adni, s e czélből kissé csöndességbe visszavonult.

X. Az erdélyi határelkülönítési hitelesített irat.

A tegnap az ottomán biztosnak átadott határelkülönítési Iratot szó szerint ide beigtatni szükségesnek láttuk.

„Minthogy a mi legfelségesebb és leghatalmasabb fejedelmünk és urunk, VI. Károly dicső emlékezetü római császár s Német-, Spanyol-, Magyar- és Csehországok királya, nemkülönben a mi legfelségesebb és leghatalmasabb fejedelmünk és Urunk Mehmet szultán, Ottománok khánja, Ázsia és Görögország császára között 1739. szeptember 18-án létrejött békekötés pontjaiban egyebek közt arra nézve

történt megegyezés, hogy az eddigi Osztrák-Oláhország az ottomán császárság birodalma alá menjen át s mindkét birodalom határai szabályoztassanak; ennél fogva az elébb nevezett római császár halála után örököse, legfenségesebb és leghatalmasabb fejedelmünk és aszszonyunk, Mária Terézia, Magyar- és Csehország királynéja részéről Erdély vezénylő tábornoka, fenséges Lobkovitz herceg marsal által, a neki adott teljhatalom értelmében, ezen határelkülönítési ügyben a helyettesített biztos és gróf Kollowrát Antal, a Platz gyalogezred alvezredese, egybejövén az ottomán birodalom részéről szintén e célra kiküldött igen tisztelt és nagyrebecsült Merku-Fati Mehmet Effendi biztossal, teljhatalmu irásunkat egymásnak előmutattuk.

„S mivelhogy mind az erdélyi, mind az oláhországi lakosok vallomása szerint a határszéli hegyek most nem járhatók s rájuk felmenni lehetetlen, hanem csak messzetávból tekinthetők meg; ezen kívül pedig mindkét rész alattvalói által egyértelműleg erősítettett, hogy a mostani birtoklás által a régi határok sem Erdély, sem Oláhország részéről nincsenek átlépve és megrontva: azért mi ezen állítások alapján, azt határoztuk, hogy ezen megnyugszunk, és így az előlnevezett Oláhországot határai szerkezetében azon állásban meghagyandónak látjuk, a mint az a német birodalom részéről visszabocsáttatott és az ottomán birodalomnak átadatott.

„A miért is a Morarul hegytől, a hol Erdély és Oláhország határai a Bánát felől kezdődnek, azon hidig menvén, melynél a Riu Vaduluj nevű patak az Oltba ömlik, ezt igaz és kétségtelen határu állapítottuk meg, egyszersmind ezen határ átlépését mindkét fél alattvalóinak a legszigorubbán megtiltottuk, hogy azon határ mindkét nép által sértetlenül megtartassék és így a császári szerződések, a mint megirattak, valóban teljesüljenek. Mindezeknek nagyobb hitelességére és erősségéül, ezen általam sajátkezüleg aláírt határelkülönítési irat ama másikkal, az igen tisztelt és nagyrebecsült Merku-Fati Mehmet Effendi által szintén aláírottal kicseréltetett, Kelt Talmácson, junius 28-án 1741.

(P. H.) *Gróf Kollowrát Antal*, m. k.

„Elvégezván azután a törökök isteni tiszteletöket s áldozatukat megtevéen: az Effendi megizente, hogy el akar indulni. Mi hozzájuk mentünk s velök együtt lóra ültünk. Egy negyedórai együttmenés

után az Effendi megállott, s egymástól a legemberségesebben elbucszunk; ő ígérte, hogy ránk meg fog emlékezni, s útját Kineny felé folytatta, mi vissza a mi hidunk felé; parancsára a csausz és kíséretéből két szolgálta minket az ő birodalmuk határáig kísért; s minthogy itt némely oláhok a hid szélén állottak, a biztosok egyike, Ritter Dániel előadta, hogy az Effendi nem rendelte azt, hogy ott annyi őr legyen az erdélyi utazók megfizettetésére [taxatio], tehát kívánta, hogy onnan menjenek el; nemkülönben minthogy az erdélyi területen levő hegyekre legeltetés végett a mieinknek a hidon át könnyebb lenne a felmenetel: erre nézve is kérték a csausz által az Effendit, hogy a mint az nekik eddig szabad volt, ezután is szabad legyen. A törökök beleegyeztek, s az oláhokat egyen kívül a hidról eltávolítván, megígérték, hogy azon lesznek, hogy a mint a hidon eddigelé a szomszédos lakosoknak saját hegyeikbe legeltetés végett barmaikat kihajtani szabad volt, ezután is szabad legyen. Ezután gróf Kollowrát erdélyi biztostól néhány arannyal megajándékozgatva, késedelem nélkül visszatértek.

„Mindezeknek nagyobb hitelességére és erősb voltára a „Napló“-t, az alkudozások példányait, a miket birtunk, vagy katonai részről megszerezhettünk, s a mik a kijelölt betűk alatt híven foglaltatnak, pecséteink és aláírásaink erőssége alatt igaz hitünk szerint kiadtuk, útasításunk is ezt tartván. Kelt a Riul Vaduluj nevű folyó hidján jun. 28-n 1741.

(P. H.) *B. Szentkereszti András* m. k.

(P. H.) *Székely Elek*, m. k.

(P. H.) *Kmita János*, m. k.

(P. H.) *Ritter Dániel*, m. k.

(P. H.) *Mósa László*, bizottsági tollvivő, m. k.⁴⁾

XI. E „Napló“ tudományi értéke s kiegészítései.

Bár a figyelmes olvasó maga ítélhet e „Napló“ tudomány értékéről és szükséges kiegészítéséről, még is elmondom róla néhány észrevételemet.

⁴⁾ Eredetije az Országos Levéltár erdélyi osztályában 1741. 621 szám alatt.

A török biztos útasításából kitetszik, hogy e határelkülönítés Belgrádnál kezdve, a Bánát keleti véghatárán levő Morarul hegyig vitetett végbe, a bánáti Engelshoffen tábornok s tartományi parancsnok főbiztonsága alatt. Az erről szerkesztett „Napló“ vagy hivatalos jelentés tehát ezen erdélyinek oly kiegészítője, mely neveli annak tudományi becset. A ki az 1739-ki belgrádi békekötés vagy a belgrád-bánát-erdélyi határjárás történetét alaposan akarja megírni, mindenik határelkülönítési okiratot vagy hivatalos jelentést fel kell használnia.

Az erdélyi és török biztosoknak adott útasításoknak a megtörtént határelkülönítéssel való egybevetéséből kitünik, hogy a török utasítás nemcsak Erdélyre, de Belgrádtól egész az Olt folyóig terjedő területre volt meghatározva, sőt annak az erdélyi határjárásról illető része aránylag kevés, s a dolog elintézése inkább a török biztos tapasztaltságára és erélyére volt bízva, minek az teljmértékben meg is felelt. Jellemző benne a békekötések részleteinek alapos ismerése, azokhoz ragaszkodás, a mi a török diplomatia kiváló ügyességét tanúsítja.

Az erdélyi utasítás csak egy helye érinti a belgrádi békekötést; az 5. 6. pont oly intézkedést foglal magában, melynek a biztosok hasznát sem vehették; mert azok térhelyen elvonuló határszéleknek látható jegyekkel: kővel, halommal való megjelölését tárgyazzák, a minők a kir. kormányzéki utasítás készítőinek — elméjükben fogtak. A török biztos jókor tudta, hogy oly határokkal lesz dolguk, a hová nem lehet halmot hányni, árkot ásni vagy kőhatárt emelni; de olyakról, a melyek járhatatlanok, s csak látni lehet. A török követ eleinte mindjárt kijelentette, hogy itt csak a hegytetők vehetők fel határu. Az erdélyiek megirták az országgyűlésnek, mely azon nézetét fejezte ki, hogy Erdély területe a hegyek gerinczein túl terjed, a mit tényleges birtoklások eddig kétségbe nem vonhatólag igazolnak. Az országgyűlés az ezekre való éber ügyeletet a kir. kormányzékra bízta. Azonban e határelkülönítés egészen a török biztos felfogása szerint ment végbe, s csak a hegyek jelöltettek ki határpontok gyanánt, úgy, a mint a „Napló“-ban elő van adva.

Az erdélyi utasításnak gyakorlati értékű volt 9-ik pontja, mely „Napló“ szerkesztését rendelte el, s a mi — bár szerkesztője, írói igények nélkül, egyszerű hivatalnok, mind az akkori török-osztrák-

erdélyi diplomáciai tárgyalásokat, mind a különböző nemzetű bizottságok társadalmi érintkezéseit úgy írta le, hogy előadása bár itt-ott terjengő, irálya pongyola, de nem tartalom nélküli, a tényeknél a lélektani indító okok oly élénken s hiven vannak kifejtve, hogy az olvasót bizonyára érdekelni fogja, s a történetíró is sok hasznát veheti. Figyelmes olvasó előtt fel kellett tűnni mindkét útasításnál, mennyire eltértette a való élet és a meg nem változtatható természeti tényleges állapot a bizottságokat az elmélet eléjük írt útjától; a határokat a helyett, hogy határlevelek s királyi adományok útmutatása nyomán halomról-halomra, jegyről-jegyre menve járják s jelöljék ki és újítsák meg; fölvtették két végpontul a Morarul hegyet és Olt folyót, s a hótakart havasokba és hegygerinczekre ki sem menve, szomszédos lakók vallomásai alapján a határalkotó nagyobb hegyeket sok mérföldnyi távolságra hatáarul kijelölték, s két ország határait csak szemlélet után állapították meg, de a minek az elfogadás és élet hamar jogerőt adott, s bevégzett ténynyé tett.

A határhegyek neveit a német fordító után s a „Napló“ közlése szerint hiven adtam, azért, mert az eredeti forrást bántani, módosítani nem szabad. Sajnálom, hogy a *C* jelzetű földabrosz eltűnt, de azt hiszem, abba a hegynevek a „Napló“ szerint voltak bejegyezve. A múlt század közepéről való földabrosznak nem tudtam nyomára jönni; első feléből van egy Nürnbergben év nélkül VI. Károly császár életében kiadott földabrosz, de az hasznavehetetlen, sem a hegyek, sem a folyók megjegyezve használhatólag nincsenek. Az 1786-ki II. József-féle, az 1848. előtti és az 1855-ki abszolút korszakbeli erdélyi földabroszokban néhány hegynév nincs meg, sok el van oláhosítva, a mik meg vannak, nem a „Napló“ előadási sorában következnek; elannyira, hogy e határok geographiájára külön, tüzetes és hosszú tanulmány szükséges, hogy az előadás egészen átlátszó legyen.

Álljanak itt negyedik forrásul a „Napló“ hegynevei eredeti alakjukban. A ki ír e tárgyról, összehasonlítja majd őket, s észreveszi: melyiknél? miért változott meg a régi név? S akár tudatlanság, akár nemzeti előítélet műve az, a helyes elnevezést fogadni el és használni hihetően lesz bátorsága s bir rá elég igazságszeretettel.

Arany János lyrai költeményeiről.

— Befejező közlemény. —

III.

Arany János lyráján — mint láttuk — a hazafi fájdalom, kétélye, vagy a nemzetnek önmagába vetett bizalma, reménye, a valóság vigasza, az isteni bölcs végzésben való megnyugvás, a családi boldogság, az egyén szenvedése, küzdelme, aggodalma, lemondása viszhangzanak. A szerelmet a maga lyrai egyediségében alig zengi, ép oly kevésbé, mint Longfellow; az ifjúságnak e leghangzatosabb húrja érintetlen marad lantján; s hogy mégis hatása mint lyrikusnak is oly nagy volt: mindennél inkább bizonyítja művészetének erejét. A férfias lélek megindultsága, mely távol van minden affectatiótól, képmutatástól; a mely a valóságban, az ember világnézetében, a nemzethez, hazához, övéihez s az istenség nagy eszméjéhez való viszonyában gyökerezik: megnyilatkozásaiban épen oly igaz, őszinte, mint a milyen mélyen megható és fölemelő. Az életével számot vetett férfiú, a ki tehetségeinek éles öntudatával bír, nem szorúl arra, hogy a lélek ösztöneit, az érzelmeket, azoknak fokozatait „puszta, elvont ideál“ képében szemléltesse. Amaz édes izgatótsága, mely az ifjú pillanatnyi felindulását szüli, mely jobbára a képzelt szerencsétlenségből származik, messze van tőle. Az élet valódi küzdelmei annyira áthatják, hogy élményeinek, úgy szólván, csak ünnepei órái alakúlnak művészetté.

A magyar műbírák közül többen úgy vélekedtek, hogy mivel Arany már mint meglett férfiú lépett föl a költészetben, a kitől az ifjú hevülései, felindulásai, hevessege, frissesege, könnyed bájai elmúltak, a ki épen a szerelem gazdag forrásából nem merít (már mint lyrikus): nem a lyrára volt utalva. Igaz, első sorban nem erre. De

nem kora, sem élményei, hanem tehetségei miatt, a melyeket épen ő ismert leginkább. Maga írja Petőffinek pályája elején, hogy szörnyen boszankodnék, ha valakinek oly esetlen lyrai verseit kellene olvasnia, mint az övéi. „Végtelenül ügyetlen vagyok — folytatja — a lyrában. Ugy érzem, mintha elveszne markomban a finom újjakhoz szokott lyra. Aztán meg hol is vennék én lyrai lelkesedést? Prózai életmódom szinte phlegmaticussá tett; aprós bajaim és örömeim nem méltók megénekelni s bár családi életemben a boldogabbak közzé számíthatom magamat, ez a boldogság még sem olyan, hogy kitörő örömét versbe önteni, hanem csak olyan, hogy jóltevő melegét folytonosan érezni lehet. Aztán meg ez a boldogság is csak viszonylag, a családi életet illetőleg létezik, azon kívül, ha az élethez mérjük, merő boldogtalanság és nyomorúság, de ez ismét nem olyan, mi indulatrohamokat állíthatna elő, hanem csupán csak el-tompítja lassankint a lelket s vér helyett phlegmát csinál az emberben. Hozzá még a lyra valódi kora, 20—30 év, tőlem oda van.... Én hát nem esetlenkedem a lyra országában.“¹⁾ E nyilatkozatával Arany mintegy kulcsot ad vizsgálódásainkhoz. A kitörő lelkesedést ép oly kevéssé tartja a maga lyrájára alkalmasnak, mint a lelket tompító egyformaságot, egyhangúságot. De az érzésnek e két végletén kívül még hány fokozata van a lélek megindulásának, s az itt megjelölt tárgyakon kívül még mennyi képes felhangolni a szívet, hogy megáradt érzelmét költészetté varázsolja. Arany lyrai költészete egymaga képes minderről meggyőzni bennünket. Bizonyára az idők roppant változása, mely 1847-től 1861-ig nemzetünket s vele a hozzá oly híven ragaszkodó költője belvilágát is átalakította, oka első sorban Arany lyrai költészete kifejlődésének, megizmosodásának: de hogy csak a 20—30 év volna a lyra valódi kora, azt maga Arany, s úgy a külföldi, mint a saját irodalmunknak több első rangú bajnoka fényesen megczáfolta. Hajlandók vagyunk azt hinni, hogy Arany előtt épen csak a Petőfi pályája lebegett. Mert vajjon, — hogy csak a mi költészetünk nevezetes alakjainál maradjunk -- Vörösmarty nem harmincz éves korán túl írta-e legszebb lyrai műveit, s nem emelkedett-e Tompa lyrai költészete egész haláláig?

Megengedjük, hogy a szerelem hevét, mozgalmasságát, a szív

¹ L. a szept. 7. 1847-ben írt levelét. III. köt. 103—104. l.

kellemes izgatottságát egy ifjú költő elevenebben, könnyedebben, mozgalmassabban, lelkesültebben, több bájjal kifejezheti, mint egy meglett korú férfiú: de kételkedünk, hogy a férfias lélek annyi más felindulását, emelkedését, bánatát, öntépelődését, megnyugvását vagy lemondását mélyebben át tudná érezni egy kiforrotlan ifjú s következőleg igazabb művészettel tudná kifejezni, mint egy érett férfiú, aki már koránál fogva is mintegy utalva van a tartós felindulásokra, érzelmekre, a melyek épen azért mélyebbek, áthatóbbak, megindítóbbak is. Arany is épen azért, mert a convulsiók már a meglett férfiú szívét érték, tudott a lelkesedésnek, az érzelmek különböző fokozatainak oly igazságot kölcsönözni, a mely a lélek tartós megindultságának s — irodalmunkban szinte páratlan — mélységének bélyegét nyomta lyrai költeményeire. Az a hangulat, mely kivált a forradalom alatt s utána írt műveiben kifejezett hazafias bánatát, kételyét, lemondását, vagy fel-felcsillanó reményeit annyira szívünkre tudja beszélni, épen a sokat tapasztalt, sokat érzett komoly férfiú hangulata, a melyet a művészet nem tud tettetni s a mely épen úgy bizonyítja a fájdalom igaz voltát, annak nagyságát és tartósságát, mint a költő mély megindultságát.

Azért, hogy Arany lyráján a szerelem húrja nem zeng a maga egyéni hevében: gazdag kárpótlást nyújt másnemű (hazafias, emberi s a mi fő, vallási) érzéseinek valódisága, komoly magasztossága, ereje, hangjának művészi, öszhangzatos hordozása, felfogásának, compositióinak, alakító tehetségének tökélye, bevégeztsége.

Mind ennek bizonyára nagyban kedvezett az, hogy ő, mint sokat tanult férfiú lépett az irodalom küzdő mezejére, a ki nagy tehetséget a népének, s a kül- és belföldi minták legjaván fejleszté. Értelmi erejének hatalma előtt mintegy önkéntelenül pattantak föl a műrecek legtitkosabb zárai, s ő mindegyikből tudott szellemi irányának megfelelőleg valamit öntudatos művészetébe, nekünk majdnem teljesen észrevétlenül, beleolvasztani.

Arany lyrai műveinek szerkezete épen oly erős, kerekded, bevégett, mint balladáié, epikai vagy leiró műveié. S épen oly változatos. A lelki működés, a mint a költő lanthoz nyul, mintegy szabályos hullámokra tagozódik, s a hogy egy-egy hullámvetés egy-egy költői képpé alakul: az eszme is azonkép ölt külső ruhát, azonkép izmosodik meg. Mert a hangulat és költői eszme együtt születnek

Arany lelkében, vagy ha együtt nem születnek is, költői eszme nélkül nincs lyrai felindulása. Sohasem bízza magát egyszerűen a hangulat árjára, míg a költői eszme ki nem alakul teremtő képzelmében. A hangulat sokáig érlelődik benne, rhytmusa is fülébe cseng, önkéntelenül foglalkoztatja, míg az ihlet perczében, mikor a külsőt a benső, az eszme járja át: énekké válik. Arany a szerkezet alkotásában mintegy keresve-keresi a nehezet. A könnyű formákat kevésszer s kevésbé jelentékeny műveiben használja. Mintha a tartós felindultság csak complicáltabb szerkezetben férne meg, s mintha Aranynak rendkívül erős műérzéke nem tartaná magához méltónak az egyszerűbb, könnyebb formákat, a melyek még egy Petőfinek, egy Heinének is gyakorta használt formái. Aranynak alig van egy pár műve, a melynek szerkezete csupán egy epigrammai fordulathoz hasonlítana, mint például a Házi uraság és a Hajnali kürt. Amabban a fészkét fáradhatatlanul építő fecskével mintegy párhuzamba helyezkedik, hogy egy epigrammai fordulattal végezze művét, így szólván:

Haj! kezdem én is, melyet
Vészek ledúltanak,
Reményim főske-fészket
Építeni ujjalag:
Megérem-e, hogy benne
Nyugtot s békét nyerek?
Vagy majd leszúrja a sors —
Az a pajkos gyerek...?

Emebben a korán kelő vadászokkal ellentétben, kik a tiszta levegőt, harmatillatot élvezik: balszokására hivatkozik, hogy az ágy őt nem bocsátja, tovább alszik:

Jó mulatást . . . jó éjszakát.

De Arany János lyrai remekei egészen más alkotások. Conceptiójának két lényeges formája van, a melyeket egymástól világosan meg lehet különböztetni. Egyik az, mikor a lelki felindulás, úgy szólván, egy szabályos körutat tesz. Az egyes mozzanatok, a mint költői képekké alakulnak, az érzés változásait, a melyek különben mindig egymáshoz fűződnek, egymásnak következményei, különálló s mégis szerves kapcsolatban mutatják. Az ellentétek, hasonlatok (nem a szóbelieket, hanem a tárgyiakat értjük) karöltve haladnak egymás mellett s a kedélymozzanat a kiindulás pontjába ér vissza. Ez a szó

legszorosabb értelmében vett kerek compositio egészben és részeiben az öszhangot szolgálja, a művészi lélek öszhangját, mely a felindulás egyes mozzanatait egymás következményeivé teszi, úgy, hogy a kezdet és vég mintegy összelelkezik. Több szép példát hozhatnánk föl erre nézve: de csak a Fiamnak, Letészem a lantot, az Emléklapra, A költő hazája, A dalnok búja címűeket idézzük. Mindenikből látható, hogy a lélek megindulása a lyra hangján hogyan emelkedik s hogyan tér vissza a hang az első megütött billentyűjéhez az érzésnek. A nehéz fájdalom, mely az alaphangot sugallja, a melodia végén is ugyanaz, vagy kissé emelkedettebb, de az árnyalati eltérés alig különböztethető meg. A Letészem a lantot magas szárnyalása, mely a bánatos, de határozott elszánásból indul ki, újra ide tér vissza. A dalnok búja, mely az elegiai panasz mozgalmasságát szinte cselekvényszerűleg rajzolja, ugyanegy hangmagasság; jöllehet az utolsó előtti negyedik versszakban szokatlanul fennre szárnyal a lyrai hév. Mintha csak a zoltárénekest hallanók, ki a megáradt szív legmagasb érzelmével zeng, mikor a megkövült fájdalom mintegy kiszabadul békóiból:

Tinéktek adatott

Osztolni a hősnek babérján,

Vagy bús panaszt emelni sírján:

De mindig — szabadot.

Megállapítani az időnek,

A múlt ködébe sietőnek,

Rohanó kerekét,

Bírván szelid ének hatalmát,

Örökéletűvé tenni a márt

S t e g n a p történetét.

E magas szárnyalás megint a vigasztalan elegiai panaszba megy át, a sok törött sóhaj, szárnyaszegett dalok romjaitól keltett hangulatba. A Fiamnak nehéz bánata kissé megkönnyebbül a vallás vigaszától, mely balsamként hull a sajgó sebre; de mégis van valami a hangban, a mi önkéntelenül is visszarezg szivünkben a megtört lélek ama mély sóhajából, mely a nap elmúltával támad az ajkon, hogy „mával is fogyott a földi kín.“

Másik formája Arany compositióinak azokból a lyrai művekből látható, a melyeket mintegy a hangulat művészi vegyítése alkot. A

lélek felindulása itt már más irányba tér: vagy az elegiai fájdalom-ból az óda hevébe, vagy a humorból az elegiai búsongásba; de ez az irány változása a milyen művészi Arany lyráján, épen olyan jól esik a léleknek. Soha sem érezzük a kifáradt lélek ellankadását, hanem az eszme hatásától való újabb hullámszását, mely Arany nál annyira természetes. A forradalom alatt írt műveiből csak az Álom-valót említjük, melyben a lélek kínos küzdelmét a remény balzsama enyhíti, a jajkiáltások ódai fenségbe tömörülnek, s az elszántság hangja erősíti a nemzet nagyságába és dicsőségébe vetett hitet. A Válság idején, Karácsony éjszakáján és a Reményem is ide sorozható némileg, a mennyiben a gyötrő tépelődés egész a visio magaslatát éri, hol már a mi őrünkben is eláll, úgyszólván, a vér és remegni kezdünk, mert a bizonytalanság kételye a bizonyosság látszatát hordja magán. Ezek azonban egységes hangulatok. Ilyen az Őszszel is, melyben a széttördelt panasz végül ódai szárnyalásba csap. A kétségbeeséstől izzó fájdalom alig emelkedik egyetlen magyar elegiai költeményben is ily magasra, mint e műben, a nélkül, hogy a hangulat egysége valami csorbát szenvedne, sőt talán sohasem jelent meg magyar költemény, mely az egyhangú bánatot ennyire változatosan tudja kifejezni. Mintha csak meg akarná a költő mutatni lángeszének egész erejét és hatalmát s lyrájának egész művészetét. A komoly, majdnem zordon hangnak annyi légysága van az ellentétek, a görög szabad élet éles színű rajzában; az eszmék láncozatának oly tömörsége, oly szoros összefüggése egymással; a hazafi szívnek oly mély keserve, hogy nem vélünk csalódní, ha azt hiszszük, hogy e mű a magyar lyrai költészet elegiai fájának csúcspontját jelöli. Különösen, a mire talán példa sincs a mi költészetünkben, a fájdalom ihletétől, mely a végső stróphában kivált annyira érezhető, magunk is ellágyulunk, s az elegiai panaszt — úgy szólva — a magasztosság lyrai heve emészti föl; mert a lélek fölül ragadtatik önmagán, mikor így szól a költő:

— — — — — jer Ossián,
 A holtakat miért vered fel?
 Nincs többé Caledonián
 Nép, kit te felgyujts énekeddel.

Mintha csak a mérhetetlen távolságú magasból hallanók e magasztos hangokat. Valóban elmondhatjuk Bérczy Károlylyal, hogy „a

honfi bú soha mélyebben, gyöngédebben s egyszersmind művésziebben nem nyilatkozott.“¹⁾

A kertben bölcselmi hangja csöndes szemléletből indul ki, a természetnek egy rajztöredékéből, s ehhez a külsőhöz kapcsolja a költő elmélkedését, miben — mint tudjuk — Petőfi a mester. Az elmélkedő hangba a világ önzése felett érzett gúny hangja is belevegyl, s végül a megnyugvás mindkettőn győz. A Dantéban meg a művészet sejtelmes varázsától emelkedik az istenség eszméjéhez. A magas philosophiai szemlélődés, mely ritkítja párját a magyar költészetben, a művészet csodálatának hatása alatt a szellem teremtő erejének fenségébe olvad, s a kutató értelem átható gondolatai ódai hévre emelik a kedély megindultságát. E páratlanul remek mű úgy tűnik föl előttünk, mintha az egyik lángész a másik lángész rendkívüli tehetségeinek bámulatával akart volna adózni. Az alkotó erőben nyilatkozó isteni szikra sohasem érvényesítette szebben és igazabban a maga jogát ily rövid terjedelmű költői műben, melyről teljesen ismételhettük a Berzsenyi szép szavait, hogy az a „költőben lakozó istenség effluviума.“ A felfogás mélysége és magassága az istenség nagy gondolatának érzésétől csodás összhangba olvad s a költő mintegy a mű alapeszméjét mondja ki az utolsó négy sorban, mikor így szól:

Évezred hanyatlik, évezred kel újra,
Míg egy földi álom e világba téved,
Hogy a hitlen ember imádni tanulja
A köd oszlopában rejlő Istenséget.

Egyik legszebb példája a compositió e formájának kétség kívül a Széchenyi emlékezete című híres költeménye. A megható elegiai panasz a mű elején némi epikai menetet vesz, hogy aztán bölcselmi hangba, majd pathoszba csapjon át; e hang újra epikai menettűvé válik, hogy megint elegiába s végül ódai hevülésbe oladjon. S e változás mind oly természetes, önkéntelen, művészi, annyira összejátszik e többféle hang, mint egy elsőrangú zenekar játéka. Mennyi tényezője van itt felhalmozva a szépségnek: egész értekezést lehetne írunk ez egyetlen műről. Mindjárt első sora a kifejezésbeli fenség hordozói: Egy szó nyilallott a hazán keresztül, egy röpke szóban annyi fájdalom... stb.

¹⁾ Pesti Napló 1855. évf. 366. sz.

Ugyancsak e forráshoz számítjuk az Ártatlan dacz és az Epilogus címűeket is. Amabban gúnyos hangból indul ki, humorban enyhül s végül esengéssé válik, magasb szárnyalást vevén a lélek. Emebben humorból indul ki s a lemondás megható elegiájába olvad. Ez ellentétes hangulatok vegyítésében egyik legnagyobb mester Arany János. Petőfi is osztozik vele e tekintetben, a ki meg a merengésből, a csendes elegiai szemlélődésből tud a lelkesedés szilaj hangjába csapni oly művészién, mint senki más a magyar költők közt.

A korszellem kényszerűsége azonban nemcsak az eszmék kifejlődésének, de azok kifejezésének is szárnyát szegi olykor. A magyar nemzet élete a mult század elejétől egész 1865-ig kevés megszakítással folytonosan érezte e kényszerűség jármát. Az 1848/49-iki szabad eszméket csakhamar a censura bilincsei nyűgözik le, s e külső akadály a magyar hazafias költészet egyik lényeges csoportját megváltoztatja. Baróti Szabónak A ledült diófához című hazafias ódájától kezdve egészen a Tompa Herodeséig sok nemzeti eszme kényszerült az allegoria külső mezébe burkolózni, hogy népünket titokban biztassa, hitet, reményt leheljen belé vagy halálát sirassa. Lyrai költőink legnagyobb része megkísérté ez úton hatni titkolt eszméivel: de a hatás sohasem volt nagyobb, sem jöltevőbb, mint az ötvenes években. A gyász napjai mintha megkívánták volna a költőtől, hogy a puszta romokat ne fölleplezni, hanem eltakarni törekedjék; hogy a nemzet fájalmát, kevésbbé vagy jobban szilárduló önbizalmát csak sejtesse. A sivár valónak már külszine is kísértett: a költő tehát sokszor kénytelen volt az allegoriához menekülni. Tompa hatása e tekintetben ismeretes. Arany szintén írt néhány szép allegóriát. Maga a Nagyidai cigányok sem egyéb. Lyrai allegóriái is e műfaj legsikerültebbjei közé tartoznak irodalmunkban. Még 1847-ben megkísérté a compositionnak e formáját A rab golyában, mely nem egyéb, mint a haladásában, kifejlődésében gátolt nemzet plastikus képe. E forma iránt némely magyar műbíró különös érzéketlenséget vagy ellenszenvet mutat. Erdélyi János például nem tudta megérteni, hogy alakulhatott költeménynyé A rab golya.¹⁾ Nem vagyunk képesek eldönteni: vajjon a költő rejtett eszméje ejtette-e tévedésbe a különben éles eszű műbíró, vagy

¹⁾ Pályák és pálmák. Budapest, 1886. 411. l.

e forma iránt táplált-e már a priori művészi ellenszenvet, vagy a műtárgyat, mely a maga nemében a leghívebben van kivéve, nem tartotta összhangzónak a célzott eszméhez: annyi bizonyos, hogy a tisztán leíró elem alatt nem érezte a hazafias búsongás lyrai sóhajait. Pedig a mű, ha semmi rejtett célzata nem volna is, mint kitűnően rajzolt műtárgy, megérdemlené, hogy Aranynak a legszebb efféle költeményei közt foglalhasson helyet. A forradalom után még hívebben, még művésziebben tudta kifejezni Arany a nemzet titkos bánatát, félénk reményét, vagy épen kétségbeesését. Az *Őszszel* maga is ilyen többé-kevésbé. Még inkább ilyen a *Ráchel*, *Ráchel siralma*, *A pusztai fűz*, *A hajótörött s az Örök zsidó*. E műfaj mestere, Tompa, sem tudott alkalmasabb tárgyat választani eszméi hordozójául, mint Arany említett allegóriáiban. A műtárgyat, mely mindenki előtt érthetőleg, a legnagyobb világossággal fődözi a titkolt eszmét, a maga természetéhez képest a legnagyobb allegóriaköltők módjára írja le, mintha mit sem tudna arról az elrejtett eszméről, a mely tulajdonkép lanthoz nyúlni készteté. Oly mély kapcsolat, oly szoros rokonság van a nyíltan kifejezett tárgy s az eltitkolt eszme között, egyik a másikat annyira áthatja s a hangulat annyira hozzáillő, hogy a közvetlenség, mely az e fajta compositiókban kevésbé szokott érvényesülni, épen semmit sem szenved. Csak a *Ráchel siralmát* s az *Örök zsidót* említjük. A gyermekeit sirató anya mély keservét, mely a maga nagyságában, a mi a szenvedély dialectikáját illeti, ép oly naiv, mint megindító, lehetetlen áthatóbb, élénkebb színekkel rajzolni. Valóban nem is választhatott volna a költő hasonlóbb külsőt a benső eszméhez. A megölt gyermekei halálán jajveszékélő anya szívét épen úgy átjárja a fájdalom töre, mint a nemzetét a hazának elestén érzett megrendítő csapásé. Az „égre kiáltó, bár iszonyúan hallgató“ sebek boszúért kiáltanak föl az égre s a boszú egető hevéből a fájdalomba visszahullt lélek önmagát emészti, a mire a látomásig lelkesülő költői képzelem hint gyógyító balzsamot, mivelhogy „megszületett Júdának királya kicsiny Bethlehemben.“ A legmélyebb elegiai panasz ódai magasságra tör, a hova a kiirthatatlan eszme hatalma önkéntelenül ragadja a költőt. Az *Örök zsidó* a nyughatatlan szív, — mely épen úgy a költőé, mint a nemzeté — hullámveréseinek képe, de épen oly mozgalmasság, mint mélyen megható. E mozgalmasság még a refraineiben

is vissza van adva. A szilaj hév, mely az egészszet átjárja, szinte szokatlan Aranynál. Az érzésnek e drámai küzdelme úgy hat ránk, mint valamely sebes zuhatag esése, a mely útjában feltartóztatatlan s csak az utolsó strópha fejez ki némi megnyugvást, mely a küzdelem erejét annál elszántabbá teszi:

Szegény zsidó . . . Szegény szívem :
 Előbb utóbb majd megpihen.
 Az irgalom nagy és örök,
 Megszán s átkom nem mennydörög,
 Tovább: tovább!

Aranynak azonban nemcsak e műveiben, de majd minden hazafias költeményében van egy-egy allegorikus vonás, mely mintegy külsőleg utal a titkos czélzatra. Sokszor egyetlen szó, vagy egy kifejezés elég arra, hogy a lesujtott nemzet észrevegye ezt a titkos czélzatot. S Arany ebben egész a virtuózságig emelkedik. „A lepel, — mondja Gyulai — melybe a költő a cenzorok vizsga szeme elől elburkolta czélzatát, még szebben emelte ki gondolatait, s a kénytelen távolság, a melyből a dal hangzott, még több varázst kölcsönzött elhaló hangjainak.¹⁾ E czélzatot mindenki megérté a hazában épen úgy, mint a Tompa allegóriáit. Csak néhány ilyen elleplezett vonást emelünk ki Arany lyrai költeményeiből, hogy láthassuk, mennyire értette a költő sokszor egyetlen, a maga helyén alkalmazott egyetlen szavával a czélzat igazi értelmének sejtetését. A rodostói temető és az Álom-való című műveiben az éjszaki vad szelek tombolásáról szól. Kell-e magyarázat e czélzat megértésére? A Fiamnak című műben e két sor fordul elő:

A bölcsőd s koporsód közti úr
 Századoknak szolgált mesgyeül.

Lehetetlen a mozgalmas évek hatását titkoltabban s mégis érthetőbben kifejezni. A Letészem a lantot címűben:

Hittük, ha illet a babér,
 Lesz, a ki osszon . . . Mind hiába!

a nemzet halálára céloz, valamint a temetőből kísértet képeben visszajáró lélek, a hímzett, virágos szemfedél,

1) Emlébeszéd Arany J. fölött. Budapesti Szemle, 1883. XXXVI. köt. 291. l.

stb. kifejezések értelme sem egyéb. Kell-e magyarázni, vagy csak érinteni is a kihalt tusa, az enyésző nép, a Caledonia népe, stb, kifejezéseket? Még jobban elleplezett a célzat a Szilveszterében, a hol a költő nem azzal akarja kitaláltatni a titkos értelmet, a mit mond, hanem a mit elhallgat. Ez egész strópha remek példa erre:

Mit bánjuk, hogy lejár az év!
Énekre ajk és tánczra láb!
Használja, ki mozogni tud,
Ezt az előnyét legalább.
Hajrá fiuk! ez a pohár...
Föl a kehelyt, kocczantsatok!
Csörgése szóljon, hogy kikért,
És szóljon az, hogy hallgatok.

A Dalnok bújának, mely különben egészen allegória-szerű, több művészien rejtett célzata van; például:

Jő a tavasz... virágot ápol,
Mind ez, mit a hősek porából
Fel bír éleszteni!
A lombsóhaj ezrek nyögése,
És a patak gyász csörrenése...?
Könnyű megérteni.

Valóban könnyű a bilincsek zörgését, a melyek a börtönbe hurczolt szerencsétleneket annyiszor felriasztották. Szintén ily gyöngéd célzás van e három sorban is:

Cziprus ködében a daliák
A dalnok énekét nem hallják,
— Nem értik — zöngeni!

mert öökre elnémúltak. Egy szóval a hazafi fájdalom folytonosan rezgő húrjának csak egy biztos érintésre volt szüksége, hogy a titkos érzések s gondolatok egész csoportját viszhangozza. Aranyé biztos és erős volt mindig. Műérzeke a legkisebb részleteket, a legmellékesebbnek látszó gondolatokat is ritka tapintattal, az értelem mélységét szem előtt tartó ritka célzattal tudta megválogatni. Az alakító erő, mely a részek arányát s összhangját annyira biztos öntudattal szokta megállapítani, s a mely semmit sem bízott a véletlenre, Arany lyráját ép oly bevégezteté, tökéletessé teszi, mint akár balladáit.

Mintha egy első rendű logikus fő szabna meg mindent, a legnagyobb szabatosággal. E szabatoság nem a mesterkéeltségnek, hanem a művészet természetének szabatosága, mely az emberi érzés, indulat és szenvedély nyilatkozatainak költészetté alakítását a virtuózságig emeli. Nem is találunk lyrai művei közt olyat, mint A költő hazája címűt, a melyben az alakító erő mintha nem várta volna meg az érzés teljességét s a hangulat mélységét. Mintha az értelmi kigondolás fölülkerekednék a kedélymozzanat hullámzásán s az emotio kisebb volna, semhogy az illusio egészen teljes lehessen. Az utolsó előtti harmadik strófa: „Innen, hogy ő e népet és hazát“ stb. inkább a bebizonyítás argumentumaira látszik mutatni, mint a megáradt kebel felbuzdulására. Ez erős alkotó tehetség öntudatos működése máshol is mutat egy-egy sort, mely mintha csupán a mindent mérlegelő s megfontoló elme inventiója, argumentuma volna. Például az Emléklapra címűben: „Nem más a tárgy, az ok“; vagy a Kies őszben: „Van hiány már fönn és lenn.“ E sorok azonban nem zavarják az egész mű összhangját, s a ki magát a költeményt élvezi, eszébe sem jut az illusio rovására írni az efféléket. Mert Arany az összhang törvényeit műveinek egészében úgy, mint részeiben mesterileg érvényesíti. Mintha csak a saját művészetét akarná jellemezni, mikor a Tompa műveiről mond birálatot s kiemeli, hogy Tompa tehetsége sokat izmosult, erősbödött, hogy műegész alkotására törekszik, nem szórja a képeket pazarúl, oda teszi az erőt, a hova kell, szóval az egészet s nem a részeket ajándékozza meg főbb figyelemmel.¹⁾

Valóban Arany János alkotó erejét, erős műérzékét semmi sem bizonyítja inkább, mint az, hogy műveinek véghatása mindig költői, művészileg összhangzatos. Mindenesetre költői törekvéseinek főpontja a műegész alkotásában nyilatkozik a legpraegnansabban. De a részek összhangjára nem kevésbé figyel. Ezeket ép oly ritka öntudattal tudja összefűzni, szervessé, egyöntetűvé tenni, mint tárgyait megválasztani. Az a tömör, mégis világos, egymásba fűzött, mégis átlátszó menete a részeknek, a mely csak a hosszasan érlelt költői eszme alkotó erejéből fakadhat, ritkítja párját lyrai költészetünkben is.

Ehhez járul Arany János lyrájának komoly, férfias hangulata.

¹⁾ L. a Tompához 1854. jun. 23-án írt levelét. III. köt. 353—354. l.

Mostanában a napi kritikusok igen sűrűen használják valamely újabb versíró műveire e jelzőt: hangulatos, mely jóformán semmit sem jelent. De Arany lyrai költeményeire alkalmazva kiválólag talál. Jelenti mind ama varázst, melyet a mélyen átértzett költői eszme szívünkre gyakorolhat. Mintha csak a nemzet legállandóbb, legjellemzőbb lelki állapotát akarta volna még a hanggal is visszatükrözni. Dalai, mint a Népdalok, Oh! ne nézz reám címűek, a Sírva jön a magyar nóta, Elesett a Rigó lovam patkója stb. kezdetűek épen a magyar nép sírva-vigadó hangulatának kifejezései. Valamely jól ismert s mégis egészen új accordok ütök meg fülünket, a melyek visszarezgenek szívünkben, mikor már a távolból felénk jövő hang elhal is. Sőt egy pár lyrai művében az érzelem drámai kifejezését is megtaláljuk. A hangulat ezekben is ép oly természetes, mint főntebb vázolt műveiben, művészsége pedig, ha lehet, még hatásosabb, igazán illusióba ringató. Ismeretes a Petőfi Szülőföldemen című remeke, a melyben a költő merengése egészen beleolvad a mult jeleneteibe, a mikor előhívja régi játszótársait s maga mellé ülteti s egészen átengedi magát ama naiv örömöknek, melyek a gyermek világát képezték. Arany a Vágyban és a Tölgyek alatt című műveiben olvasztja össze a jelent és a mult emlékeit ily drámai hangulatba. Az élénk vágy, mely egész lelkét betölti, egyszerre csak, mintegy varázsütésre megvalósul, s az egyszerű tanyácska, a hova az előtt még csak kívánczozott, most már előtte van, a kert is megjelenik, benne oltogat és irt a költő s örül a növekvő csemetéknek, melyek a zsendülő gyümölcsöt mutatgatják. A Tölgyek alatt címűben a merengésből, mélézó szemlélődésből ragadtatik egy pillanatra gyermeki ábrándjaiba, a mint a hajókerekék zubogását hallja s mintegy önfelédten felkiált:

Hajrá gyerekek!

A vízi malom!

Bármennyire érezzük is, hogy Arany egy pillanatra gyermekké lesz: lehetetlen a hangulat amaz összhangjáról megfeledkeznünk, a melyben a költő lelke ringatódzik.

Ide sorozhatjuk A tetétleni halmon című művét is, a melyben a szemlélődést s a leíró elemet a lyrai hév fűzi egybe. A jelen körrajza a mult emlékeinek hatása alatt egészen átváltozik. A költő színről-színre láttatja a „dali bátrakat“, a kik a halmot egy-

kor benépesítették. Még hallja a Lehel csatára hívó kürtjének hangját, de a mult varázsából mintegy kijózanulva, újra a jelen tüne-
mények tolnak szeme elé, mintha észrevétlenül eszébe ötlenék, hogy

Alusznak régen a honkeresők.

A képzelem működése itt mintha megszűnnék: de a költő
nem végzi be előbb művét, még áldást nem kér e szent halmokra :

Körözze mindég színe-telt majorság,
Hogy lássa hasznát Isten, ember, ország, —

És álljon a domb, a multak jele,
Kimélve bánjon a vész is vele.

A mult dicsőségei a természet pazarul gazdag adományainak szemléletébe vonják a költő képzelmet s mintegy ezekben lel vigaszt az elhanyagolt s bemohosult nagy emlékek eltűnteért. A leíró elem, melynek Arany az egyik legmesteribb alkalmazója, más költeményeiben is művészien párosul a lyrai megindulással, de talán egyben sem művészibben az elmélkedésünk tárgyát tevő művek közt, mint ebben. Egyszersmint ebből látható, mennyire kidomborol a művész kezei közt, mennyire egyéni arcot ölt minden, a mihez csak hozzá nyul. A külső táj kelti föl hangulatát, mely épen ezért mindég tárgy-szerű. „E tehetsége — mondja Gyulai — oly nagy, hogy azt, mit élénk állít, mintha nem is képzelhetnők máskép s már valahol lát-tuk volna“.¹⁾ Innen van, hogy Arany minden műve egyszersmind a művész hangulatának kifejezője. E hangulat nem oly sokféle, nem oly gazdag színezetű, mint a Vörösmartyé vagy Petőfié. Megindulá-sainak fokozataiban sem találjuk a lyrikus hangjának oly nagy vál-tozatosságát, mint például a Petőfiében. A dal könnyedségét s az óda magas szárnyalását, hevét bizonyára inkább Berzsenyiné, Vö-rösmartynál, Petőfinél kell keresnünk. De a fájdalomnak komolyan magasztos hangját, mely sokszor az óda fenségéig emelkedik, a nél-kül, hogy megszűnnék elegiai lenni, egyetlen magyar lyrikusnál sem találjuk oly művészinek, mint Aranynál. A felölelt tárgyak, a me-lyek őt megihletik, mintegy önmagukban már elegiai természetűek s épen azért találnak hangulatához, mely a magyar típusnak férfias komoly vonását tárja föl legszívesebben, legtöbb erővel és művészet-

¹⁾ Budapesti Hirlap 1855. évf. 713. sz.

tel. A magyar jellemnek e vonása épen úgy talál Arany hangulatához, mint a tüzes lelkesülése a Berzsenyi, Vörösmarty és Petőfi hangulatához. Arany, ha ódai magasságra emelkedik is, van valami elegia-szerű hevében, lelkesültségében, szárnyalásában. A lyrai légkörnek ez a fajta mintha csak neki és Tompának lett volna fentartva elsőrangú költőink között. S mint minden nagy lyrikuséban: Arany hangulatában is az érzés mélysége, igazsága s őszintesége, a kifejezés közvetlensége s egyszerűsége az alkotó elemek. Valóban semmi sincs tőle távolabb, mint költött érzésről zengeni, mire egyébiránt nem is volt szüksége. Érzékeny lelke a fájdalom, megrázkódások, szenvedések hullámain hanyatva, mintegy beleélte magát a komoly hangulatba, a melynek szigorú méltóságát, néhol egészen a magasztosig emelkedő felbuzdulását, tömörségét, mely az egyszerűségben szinte páratlanul nagyszerűen testesül meg, épen oly ritka művészetel fejezi ki, mint a mily sűrűen feltárja egyszersmind egyéni benső világát a maga teljességében. Kedélyének pillanatokig tartó mozzanatait nem tartá érdemesnek költészetté alakítani, mint Petőfi, a ki mintegy előttünk éli le egész könnyed, heves, szilaj s mégis szeretetreméltó ifjúságát. Innen a magyar műbirák azt a következtetést vonták le, hogy Petőfi közvetlenebb, mint Arany.

Ha Petőfinek csak örökbecsű műveit tekintjük: úgy hisszük, hogy e művek közvetlen hatása alig nagyobb valamivel, mint az Aranyéi. A mi pedig az érzelem mélységét illeti: ebben Arany föltötte áll Petőfinek, nem is említve azt a ritka összhangot, mely az Arany minden műveinek külső és benső formájában a legmagasb fokon érvényesül s a mi Petőfinek kivált a forradalom alatt írt műveiben nem egyszer hiányzik. Arany lyrája az egyéni meghatottság minden hangját egyetemessé emeli a nélkül, hogy megszűnnék egyéni lenni. Nem magasságra törekszik, mint Berzsenyi, Vörösmarty, Petőfi és Tompa: hanem mélységre és tömörségre, mint senki a magyar költők közül. Bár a magány kedvelője, mint majd minden nagy szellem, az elvont lyrai szemlélődés nem sajátja, de a fájdalom és panasz hangjának emelkedettsége, mely a művészet összhangjában megfér, nála jelenik meg a legmeghatóbban. Az ihletség ereje épen úgy élteti Arany felsorolt lyrai műveit, mint minden nagy lyrikusét, kinek lelke képes volt önmagán túlemelkedni a nélkül, hogy szét-törje gyöngé hüvelyét.

Ha igaz, a mihez pedig kétség sem fér, hogy a „magyar lyra rövidben a nemzet történelme“: Arany lyrája e történet egyik leg-szomorúbb korszakát a legélénkebb, legáthatóbb s leghívebb színekkel rajzolja. Bármily nagy történetírója lesz e gyászos éveknek valaha: a nemzet hangulatának plastikus képét semmiből sem láthatják hívebben az utódok, mint a Tompa és Arany lyrai műveiből, a melyek az elnyomott nemzet méla borongásának, szenvedéseinek, a kétegyelű küzdő reményének, csüggedő, majd erősülő bizalmának, a lemondással harczoló hitének legművészibb kifejezései s legmaradandóbb emlékei.

VÁCZY JÁNOS dr.

A Bacon-Shakespeare kérdésről.

— Első közlemény. —

I.

Az újabbkori irodalmi kuriózumok közül alig volt valamelyik olyan érdekes, mint a Bacon-Shakespeare kérdés. Földrajzilag tekintve oly terjedt vala, hogy Melbournetól Amerikáig mindenütt foglalkoztatta nem csak az angolokat, hanem minden Shakespeare-ismerőt. Ilyen pedig az egész mívelt világ. Nem, mintha Shakespeare az egyetlen volna, kinek nevét az újságon kapó fontolkodás a lomtárba kívánta dobni. Kisebb dolgokban hasonló esetek napirinden levők. Csak itthon maradvá is, emlékezzünk rá, hogy pár évvel ezelőtt „A szent Katalin legendá“-ját egy nagy alaposságú könyv Temesvári Pelbártnak, a Mátyáskori híres szerzetesnek tulajdonította, az irodalomtörténelmi tankönyvek föl is vették s ma már a Temesvári nevét törölhetjük a legenda elől. De hát ez valóban homályosabb valami. A névtelen jegyző krónikájának hitelességéről folyt viták is eléggé ismertek, a fájdalom, már csak boldogult emlékü Szabó Károly védte meg, hogy örökre nem dobták az utókori hamisítványok közé, mint egész csomó irodalmi emléket nálunk és egyébt. Ilyen irodalmi per tehát nem szokatlan. De hogy a Bacon-Shakespeare kérdés oly általánossá lett azon a czélzatos zajon kívül, melyet a felfedezők jól érthető szándékból ütöttek, a kérdésbe belevont két nagy férfit nevének tulajdonítható s míg más hasonló perek a tudósok körében maradnak, ennek híre kihatott a nagy közönségbe is.

Ma már körülbelül tisztában van a gondolkodó világ azzal, hogy felfedezői büszkeségökben azok a czélon túllövő pedanteriával dolgozó lelkesülők, kik Shakespeare művei szerzőségétől, sőt jelle-

mességétől is meg akarák fosztani s belőle hol tudatlan bárgyút, hol ravaszdi csalót s csupán vagyonna gondoló kópét sat. akartak csinálni: nevökkel és hiú erőlködésben írt fokos műveikkel a lomtárba fognak kerülni s legfőlebb a Shakespearei irodalmi lomot fogják növelni. De fellépésöknek egyetlen s pedig positiv eredménye kétségbenvonhatatlan marad. Ők okozták, hogy a komoly fejek mélyen és valódi kritikával revideálták a Baconra és Shakespeare-ra vonatkozó összes külső és belső életrajzi adatokat; behatoltak a két, egykorban élt nagy író szellemi alkatába, összevetették érzés- és gondolkozásmódjukat, styljököt és lényök belső vonásait; megállapították a kettő közti viszony lehetőségét, az esetleges kölcsönhatást; a csaknem a mondák körébe vont Shakespeare alakját törekedtek mentől életteljesebbé tenni, egyéniségét kidomborítani, a kurtársak tanúságait összegyűjteni s míg e vita idejében termett a Spedding életrajza Baconról és műveiről, melyre egy egész élet lelkesedését és tanulmányát szentelte, másrészt ez alatt írta Shakespearenak legjobb életrajzát is Halliwell-Phillips. Viszont a Shakespeare fejlődéséről a kutatás ritka türelmével írta Spencer Baynes „Mit tanult Shakespeare az iskolában“ cz. a. az értekezések egész sorozatát, melyekben győztes fegyverekkel verte le a Baconisták fő állítását, mely szerint „Shakespearenek nincs semmi része akár a költemények, akár a szindarabok teremtésében, — hogy míveletlen ember vala, a ki épen hogy le tudta írni a nevét; s nincs semmi valószínűség benne, hogy akár írt vagy tudott volna írni valami egyebet ezen kívül.“

Lord Bacon azon férfiak közé tartozott, kik jól ismerték saját és működésük becsét. Aligha volt valaha író, ki műveinek nagyobb fontosságot tulajdonított volna, mint ő, s épen ezért minden lehető elkövetett, hogy ezek a legpontosabb kiadásokban jelenjenek meg s mielőtt nyomda alá adta volna, újra meg újra átdolgozta őket. Így Aldis Wright az 1862-diki híres kiadásához tett jegyzeteiben azt mondja, hogy a „Novum Organum“ ot tizenkétszer s az „Advancement of Learning“ cziműt hétszer dolgozta át. Műveiről meg is emlékezik mindkét végrendeletében. Az 1611-diki-ben, melyet elítéltetése után írt, így szól: „Nevemet hagyom a legközelebbi korokra és idegen nemzetekre.“ Az 1625-diki (decz. 19.) végrendeletében pedig, melyet halála előtt kevéssel írt, az utókor

könyörűletes ítéletére hivatkozván, ezt írta: „A mi nevemet és emlékemet illeti, hagyom az emberek könyörűletes szavaira, idegen nemzetekre s a legközelebbi korokra.“ Midőn tehát tiszta tudatával bírt saját értékének, egyszersmind meg volt győződve, hogy nevének fénye el fogja feledtetni egykor nevének gyalázatát. Vagy a mint az „Of Nobility“ cz. essayjében mondja: „Helyes, hogy az emberek érdemeinek emlékezete utódaira maradjon bűnei vele halnak.“ Vele ez történt. Épen ezért, mintegy számítván ez ítéleteknél művei sulyára, végrendeletében a legnagyobb szeretettel gondoskodik róluk: „A mi az én emlékemnek állandó részét illeti, mely műveimben és irataimban áll, kérem végrendeletem végrehajtóit s kivált Sir John Constable-t és jó barátomat Mr. Bosvillet, hogy gondoskodjanak róla, mely szerint mind angol, mind latin műveim, szépen bekötve, helyeztessenek el a királyi könyvtárban, a cambridgei egyetem könyvtárában, a Trinity College könyvtárában, a hol magam nevelkedtem, az oxfordi egyetem könyvtárában és a Canterbury lord érsek könyvtárában és Eaton könyvtárában.“

Minő éles ellentét e szerető, fáradságot nem kímélő gonddal szemben a Shakespeare folio-kiadásának esete. 1623-ban jelent meg, két évvel a fenti végrendelet előtt a következő cz. alatt: „Mr. William Shakespeare's Comedies, Histories, and Tragedies; Published according to the True Originall Copies. London: Printed by Isaac Jaggard and Ed. Blount. 1623.“ Majdnem ezer oldalra terjedő vaskos kötet ez. De hát ki gondolt azzal, hogy hibátlanul jelenjék meg e fontos kiadás a világ legelső szindarabjairól? Ki gondolt, nem azzal, hogy az eltorzított szöveg komoly tudással megjavíttassék: de legalább, hogy a nyomdai hibák ezrei ne hemzsegenek benne? Míg Bacon művei, melyek ugyanez időben jelentek meg, át meg átjavíttattak, míg érték a nyomdai kiállítás hibátlanságát, a Folioiban csupán a nyomdahibák száma megközelíti a 20.000-et.

Maga ez a körülmény, mely teljesen külső ugyan, csaknem elég czáfolat minden föltevés ellen, hogy Baconnak valami köze lehetett volna a Foliohoz, mert azt majdnem képtelenség elgondolni, hogy minden más művére akkora gondot fordítson s a világ legelső drámai műveit, ha ő írta volna, annyira elhanyagolja. De sőt általános vala a meggyőződés s bizonyos körökben az ma is, bármi

csodásnak tessék, hogy két ekkora ember élt egy időben, ugyanegy városban, a nélkül, hogy neveik közt csak valami belső kapcsolat is léteznék, hogy ismerték volna egymást s hogy „ez ismeretségnek valami jelét és bizonyítékát adták volna.“¹⁾ Spedding, a Bacon idézett életírója, erre így válaszol: „Nem látok semmi meglepő ténnyben — mert én azt ténynek veszem — hogy Bacon semmit sem tud Shakespeare-ről s viszont ez semmit sem tud a Baconról, politikai iratait s mint kiemelkedő jogtudósnak hírét kivéve, miről hogy ne tudott volna, nincs ok feltenni Nincs okom azt gondolni, hogy Bacon látott vagy olvasott valaha valamit Shakespeare-től. Venus és Adonis s a Lucretia a legvalószínűbbek; az azonban könnyen elgondolható, hogy ezeket olvasta s nem gondolt rá, hogy egyebet is olvasson ugyanazon kéztől.“²⁾

Spedding e szavai körülbelől az általános felfogást fejezik ki, mely szerint hát Shakespeare, az egyszerű színész és Bacon, a lord Chancellor egymással semminemű ismeretségben nem állottak egymásról alig tudtak valamit. A világ pár évszázadon át megelégedett azzal, hogy egy korban két nagy ember élt egymás mellett, ismeretlenül. Korunkban kezdődött az új világosság e kérdésben; azonban azt bajos meghatározni, hogy mikor kezdett határozott alakot ölteni az a fölfogás, mely szerint a Shakespeare neve alatt ismeretes műveket nem ő írta, mert az elsőséget többen igénylik.

Stopes³⁾ szerint Farmer volt 1789-ben az első valódi anti-Shakespeareianus s követte őt időrendben Walpole Horace „Historic Doubts“ cz. művével. Ujabban Joseph C. Hart „The Romance of Yachting; Voyage the First“ (New-York. 1848.) cz. elbeszélésének „The ancient Lethe“ fejezetében szólt róla a következőleg: „Héj, Shakespeare! Lethe rajtad! De ha ez előzőnlött téged, megengedi és előidézi jobb és derekabb férfiak föltámadását. Neked megvolt a magad századja s ezek most abban járnak, hogy megtalálják az övéket.“ „A világ család áldozata, midőn ránk tolják az ő lopott hirnévét. Neki semmije sem volt, mi méltó a megőrzésre. A kérdés az, kik voltak azok a tehetséges írók, a kik

¹⁾ Sir Henry Taylor levele Speddinghez. Th. Martin: Shakespeare or Bacon. 11. Sir Henry Taylor levelezése. London. 1888. 306, 307 l. 1870 aq. 27-ről.

²⁾ U. ott 1—2 l.

³⁾ The Bacon-Shakesp. question answered. 185. l.

a neki tulajdonított drámákat írták?“ sat. Kit gondol Hart valódi szerzőnek, nem írja.¹⁾ E szerint újabban Amerikáé ennek az új irodalmi találmánynak előjoga. Azonban ez az elbeszélés nyomtalanul feledésbe merült; újabban Wyman idézett műve első kiadásában (1882.) hívta fel rá a figyelmet.

Sokáig a Jamieson névtelen cikkét „Ki írta Shakespeare-t?“ tartották az elsőnek, mely Shakespeare szerzősége ellen nyilatkozott,²⁾ ki azt mondja, hogy Shakespeare egy költőt tartott, ki a szindarabokat írta. „Nem találhatott-e Shakespeare — az előrelátó, számító, a hírrel nem és csupán pénzszerzéssel gondoló férfi — a legmagasabb padlásszobában a Themze hallgatag vonalán áttekintve egy halvány, beteg tudóst, oly széles és magas homlokkal, mint a Rózsák harczának írójáié, ki a geniusi szemekkel, melyek átragyognak a kétségbeesésen, képes volt, mint Chatterton, utolsó pénzdarabját a halál valamely olesó és hatás módjára fordítani? Mi gátolta volna meg Shakespearet e drámák olvasásában, méltánylásában és megvásárlásában s abban, hogy ez időtől fogva tartson magának egy költőt.“ E cikk egy vonatkozással kezdődik a James Tawshy „High Life Below Shairs“ cz. bohózatára, melyet 1759-ben játszottak először a Drury Laneben. Ebben van a következő párbeszéd:

Kitty: Shikspur! Shikspur! Ki írta ezt? Nem, soha sem olvastam Shikspurt.

Lady Bab. Akkor roppant gyönyör vár kegyedre.

Herczeg. Shikspur? Ki írta azt!

Sir Harry. Ki írta? Ej, hát Ben Jonton.

Herczeg: Oh, én emlékszem, Kolly Kibber.

Kitty. Jól van, hát elolvasom valamelyik délután.

Jamieson szerint aztán, midőn a valódi költő meghalt, a szindarab megjelenése is abban maradt! de a vállalkozó Shakespeare meggazdagodva tért vissza Stratfordba.³⁾

Ezeknél jóval nagyobb föltűnést keltett William Henry Smithnek egy Lord Ellesmere-hez intézett levele, mely „Lord Bacon

¹⁾ Wyman: Bacon-Shakesp. bibliography 10. l.

²⁾ Megj. a Chamber Edinburg Journal aug. 7-diki számában, 1852.

³⁾ Topes C. The Bacon-Shakesp. question answered. 185. l.

volt-e Shakesp. szindarabjainak szerzője?“ cz. a. 1856. szeptemberében, bárha csak magánkör számára, nyomtatásban is megjelent. ¹⁾ Smith jóformán csak egyéni benyomásokból indul ki a tagadásban. Szerinte Bacon a valódi szerző, mert Shakespeare jelleme, a mint Popenál le van írva, tökéletesen illik Baconra, másrészt ő származásánál, neveltetésénél fogva nem az az ember volt, ki a szindarabokat írhatta volna. Baconnak magas fokú drámairói képessége volt s a legkülönbözőbb jellemeket tudta másolni s mindenkinek beszédét a természetességig utánozni; e mellett álarczos játékokat írt, vett is részt bennök s belső barátja volt Southamptounak, Shakespeare állítólagos pártfogójának. A Folio azért nem jelenhetett meg elébb, mert csak akkor volt a magánéletbe vonult Baconnak ideje vele foglalkozni s mert minden áron pénzre volt szüksége, ezért írta a szindarabokat is. Shakespeare tisztán üzletember volt, kevésbé költő s bár magáéinak ismerte el a költői beszédeket és sonetteket, de soha a szindarabokat, melyek oly sokoldalú s rendkívüli képességeket igényelnek, melyek egyedül Baconnál lehetők, u. m. „tudománynyal jól megrakott s utazásokkal bővült elmét, a természetről, könyvekről s emberekről való együttes ismeretet.“ Mind oly állítások, melyeket Townsend egyszerűen megfordított Smith-nek adott feleletében, ²⁾ melyben egyszersmind először gyűjtötte részletesen össze a kortársak tanúskodásait Shakespeare mellett. De ha Bacon írta a szindarabokat, miért nem ismerte el őket? Mert ha Shakespeare látszólag keveset törődött velök, bizony Bacon sem többet. Erre Smith válasza az, hogy ártott volna Bacon politikai céljainak a parlamentben, ha megtudják róla, hogy szindarabokat ír s színészekkel áll összeköttetésben. Ezért vette rá Shakespearet, mint színészt, hogy magát adja ki a valódi szerző gyanánt.

¹⁾ Ugyanez újból Littel Living Age-ében (1856. novemb.). Miss Delia Bacon, kiről alább lesz szó, megelőzte hát őt 9 hóval, miből némi irodalmi per keletkezett az elsőség miatt. Smith azt felelte, hogy midőn a levelét írta, még nem ismerte Miss Bacon cikkét és hogy ez már 20 éves meggyőződése. Különben nem tartja magát ez elmélet fölfedezőjének. E levelét aztán kibővítette egy nagyobb műre, ily cz. a. Bacon and Shakespeare. An inquiry touching players, play-houses and play-writers, in the days of Elizabeth. 1857. 162. l. Ennek előszavában a fönti védekezés. V. ö. Morgan: Der Shakespeare-mythus. 150. l. Németül Karl Mylius. 1885 Wymannál 2c. és 13. l. sat.

²⁾ Will. Shakespeare not an impostor. Névtelenül. London. 1857.

E csodálatos és lehetetlennek látszó állításba foglalja össze Smith a Bacon rejtőzködésére vonatkozó összes indokait. Nem tűnik e föl képtelenségnek, hogy valaki a világ legjelesebb színdarabjait írja s hallgasson velök? Csak Baconban hiányzott volna a genie amaz ellenállhatatlan ösztöne, hogy megnyilatkozzék a neki egyedül lehető módon, vagyis ezen esetben a színpadon? Olyan ez, mond Marrin, a közönséges józanész előtt, mint Phidias vagy Tizian tehetségével születni s azt nem mutatni. Vagy mondjuk, hogy a színdarabok némelyikéhez csakugyan bizonyos affectált pruderieből nem akarta oda tenni a nevét, de ugyan mi akadályozhatta meg, hogy Coriolanust vagy Julius Caesart ne vallja magáénak?

Egyébiránt nem is ez volt a fődolog. Ha egyszer fölmerült az a hit azokban, kik nem ismerik azt az útát, melyet e geniek láthatatlanul törnek maguknak, hogy e műveket nem írhatta oly alacsony származású, kevés műveltségű (s általuk mentől műveletlenebbnek rajzolt) ember, egy napról-napra küzködő színész, kinek e mellett meg van az a prózai erénye, hogy gondosan megkuporgassa fontjait, shillingjeit, pence-jeit s ki, a mi még több, hírének teljében, midőn eléggé megszedte magát, Stratfordba megvonúl s teljes közönyvel művei iránt még arra sem gondol, hogy bár kinyomassanak: akkor természetesen keresni kellett valakit, a ki netalán írhatta őket. Ámde a Shakespeare-korabeli írók mind ismerték az irodalomban. Épen a drámaírók néhány valódi jelese élt vele majdnem egyszerre: George Peele, Marlowe, Greene, Ben Jonson, Dekker, Lyly, Marston, Chapman, Beaumont, Fletcher, Middleton, Webster s mások; ámde ismert műveik mellett nekik tulajdonítani egy Hamletet, egy Lear királyt, Machbethet, vagy bármelyiket a nagy tragediák közül, neveltséges volt volna. E drámaírókon kívül kellett hát keresni a szerintők valódi íróit s akkor ez csak Bacon lehetett. Ő kimagasodott a korból, épen mint Shakespeare. Neki kellett hát írni a drámákat. A bizonyítás lényege tehát főképen abban állott, hogy írhatott-e, meg volt-e a lehetőség hozzá, hogy Bacon írhatta e költői műveket? Hogy az a Bacon, a ki oly terjedelmű és számú tudományos művet írt, a már vázolt gonddal, melyek magokban elégségesek egy egész élet, jól leélt, hosszú földi pálya teljes igénybevételére s melyek igénybe bírták volna venni még a leghatalmasabb értelmi képesség erejét is s hogy az a Bacon, a ki korának nagy jogásza, államféria,

philosophja volt: egyszersmind idővel és képességgel rendelkezék e színdarabok, költői elbeszélések, sonettek megírására is, hogy aztán velök egy más személyt figuráltasson a világ előtt?

Megjegyzendő, hogy a művek mennyiségére nézve, e lehetőségén, a Baconisták könnyen átvették magokat. Miért ne írhatta volna őket s tehette volna mindezeket? A genie mindent bíró. Így hát a Bacon geniejének megadták azt a lehetőséget, a melyet megtagadtak a Shakespearetől. A külső bizonyítékok pedig majdnem kéznél voltak. Hiszen Bacon néhány álarczos játékban és színi előadás-félében részt vett. Tehát nem volt ugyan állásánál, de színész volt vonzalmainál fogva. Egy határozatlanabb tudósítás meg, mint láttuk, nagyfokú utánzóképeségéről tanúskodik. De ha ez az utóbbi képesség, bárha kétségbevonhatatlanul színészi, nem kiválóan drámaírói s inkább vall comicusra, mint költőre: annál erősebb támaszt adott e nézetnek az a körülmény Smith szerint, hogy „Bacon kegyvesztett lón 1621-ben s közvetlenül ez után írói művei összegyűjtésére és átnézésére adta magát“ s e pár év alatt, 1623-ban jelent meg a folio-kiadás a színdarabokról. Világos, hogy ő adta ki, vagy legalább tudatával történt a kiadás.

Ez mind szép. Ámde az pontosan kimutatható, hogy Bacon az 1622–23. években mivel foglalkozott. Bevégezte „VII. Henrik életé“-t, s hozzá fogott az „Advancement of Learning“ átdolgozásához és latin fordításához, mely 1623. októberében, tehát a Folio évében, megjelent „De augmentis scientiarum“ cz. a. E majdnem minden idejét igénybevevő munka mellett ugyanez évben kiadta „History of the Winds“ és „Treatise of Death and Life“ cz. műveit. Van ugyan nyoma, hogy ugyanezen időben némi költői művekkel vagy épen színdarabokkal foglalkozott; de hogy mily kevésbé, mutatja az, hogy 1622-ben tervet csinál a törvények rendezéséről, mire egész életében kedvvel gondolt s míg leveleiben a legnagyobb ellenszenvvel nyilatkozik a közéleti elfoglaltságról, másrészt aggodalmak gyötrik betegsége miatt s oly ember mohóságával dolgozik az „Instauratio magna“ cz. művén, mint a ki fél, hogy a halál talán befejezte előtt veszi ki a tollat kezéből. E foglalkozásai közt azonban semmi szó sincs a Folioról, de nem is mutat rá semmi nyom sem.

Shmith azonban egész örömmel jegyzi meg, hogy a Folio 36

szindarabban jelent meg, kizárva némely olyan darabokat, melyeket mindig Shakespearenek tulajdonítottak s ekkor cursiv-nyomásu szavakban kiált fel diadalmasan: „ki, ha nem maga a szerző gyakorolta e megkülönböztést?” De hiszen a Folióról épen ellenkezőleg, mint láttuk, az áll, hogy hozzá nem értő kiadók pontatlan és gyarló kiadása, melyen majd semmi nyom nem mutatja a szerző szerető kezének gondosságát, ki eltávolítja az esetlenségeket, mellőzi a gyarlóságokat. Hiszen épen a Folio tette legfőképen szükségessé a komoly Shakespeare-szöveg kritikát, mely mélyreható tanulmányt áldoz annak kimutatására, mi igazán Shakespeareé, mi meg alsóbbrendű kéz ügyetlen vagy gyöngye betoldása.

Amde Smith „jelentős szavak“-ra is hivatkozik, melyek Bacon végrendeletében a szindarabokra vonatkoznak. E hely így hangzik: „Az én nevemet és emlékemet hagyom az idegen nemzetekre és saját honfitársaimra, miután némi idő már eltölt.” Ez alábbi megjegyzés azt jelenti, hogy oly mű jelenik meg majd Bacontól az ismerteken kívül, mely az egész világon el fog terjedni; ez pedig nem lehet más, mint a Folio. Azonban az elmélet e részének csak az a szerencsétlensége, hogy a kiemelt szavak nincsenek Bacon egyik végrendeletében sem, pedig ez azóta is kedvencz idézete a baconistáknak.

A Smith-féle levél meglehetősen feltűnést keltett. Ezért dolgozta ki 1857-ben egy egész könyvét a föntebb már idézett czim alatt, mely, mint mondják, megtéritette Lord Palmerstont is, ki többször hevesen vitatta Bacon szerzőségét.¹⁾

Ekközben Amerikában egy nő, miss Delia Bacon lépett föl Shakespeare szerzősége ellen, ki Mrs. Farrar szerint „úgy nézett ki mint Dante valamelyik Sybillája s úgy beszélt, mint egy angyal.” Előbb egy értekezést adott közre a Putnam „Monthly Magazine“-jében (1856 jan.) „William Shakespeare és szindarabjai“ cz. a., melyet az értekezések egész sora követett volna, de csak ez

¹⁾ Ezt egy czikk állítja a Frazer Magazine-jában. 1865. novemb. Wyman id. művében adja e helyet egész terjedelmében. 26 l.

²⁾ Miss D. Bacon Tallmadge-ben. (Ohio) szül. 1811-ben, utóbb Bostonban történeti szemléltető előadásokat tartott s ekközben nyert tanulmányai alapján lépett föl Sh. ellen. Appleton Morgan: Der Shakespeare-Mythus. Németre átdolgozta Karl Müller-Mylius. 151 l. Rövid életrajzát l. Wymannál, 12. l.

jelent meg. Utóbb 1857-ben egy 582 lapnyi kötetben dolgozta ki elméletét „The Philosophy of the plays Shakespeare unfolded“ cz. a.¹⁾

Miss Bacon mély fölháborodását fejezi ki azon gondolaton, hogy az a stratfordi vadorzó, kiből utóbb a Globus-színház éleselméjű, találékony, élczes igazgató-tulajdonosa lőn, írta volna e felséges szindarabokat. Bárha azonban úgy értekezésében, mint könyvében fölteszi, hogy Bacon teljesen képes volt a szindarabok megírására, még sem hirdette egyenesen nagy névrokona szerzőségét. Szerinte egy, az Erzsébetkori udvaroncokból és tudósokból álló szövetkezet írta őket. A kérdés tehát nem ez, hogy „Bacon és mások írták-e a drámákat?“ hanem az, hogy „miért írták őket Shakespeare neve alatt?“ Elméletének lényege abban áll, hogy az egész rendszer kulcsa „Hamlet“. E szerint e szindarabok nem drámai művek, hanem a politika és az élet egy egész új philosophiai rendszerének egyes láncszemei, fejezetei. A mint Hamlet a színigazgatónak gondosan szájába adja a szavakat, melyekkel a király lelkiismeretét megfogja, úgy adta szájába az Erzsébetkori legnagyobb genius Shakespearenek és társainak amaz igazságokat, melyeknek az idők teljességében az egész világ lelkiismeretét meg kell fogniok. De mi vitte rá e nagy szellemeket, hogy rejtélyekben nyilatkozzanak? Miss Bacon szerint az, hogy a titkos írás s rejtélyes beszéd a kor szellemében volt, melyek által omnia per omnia le lehetett írni; mert ők oly időben éltek, mikor az írást még egyébre is használták mint ma, és midőn az álnév, mint írói név, nem csak arra szolgált, hogy az író, szerénységét, hiúságát vagy szeszélyét leplezze; oly időben, mikor a charadeok, rejtvények, anagrammok, monogrammok, szójátékok, titkos jegyek nemcsak gyermekjátékok voltak, hanem kényszerű titkok s csak azoknak érthetők, kiknek érteniök kellett; midőn az angol nyelv minden rejtett tulajdonait igénybe vették s midőn az széltében-hosszában szójátékok, czélzások, tréfák és satiráktól, mesterkéltségű élektől s rejtett bölcselmi titkoktól hemzsegett, melyek a sirba vagy a towerbe vezettek, — ez pedig a vérpad útja volt. Azt hitte továbbá, hogy elméletének valódi bizonyítékai a szerzőre s az új

1) Egy előszóval Hawthorne Nathanieltől. London és Boston. Mivel értekezését még monomaniája előtt írta, ez sokkal világosabb, mint nagy könyve.

philosophia nyitjára nézve Shakespeare sírjában vannak letéve; Bacon leveleinek tanulmányozása útján pedig egy egész titkos írást fedezett föl. E levelekben „határozott és pontos utalások vannak arra, hogy mint lehet megtalálni egy végrendeletet s az Erzsébetkori eme philosophiai testületre vonatkozó okmányokat; ezek a Shakespeare sírköve alatt egy üres térben vannak elrejtve.“ Ezért őrizi a becses titkot egy átok, miként a kalózkodók szokták kincsöket a gonosz lélek védelmében elásni.¹⁾ Azonban az eredeti kéziratok nincsenek ott, ezeket a ficzkó eldobta, ő csak a belőlük kapott nyereségre gondolt, s e vandalizmust soha, sem tudta Shakespearenek megbocsátni. E titoknak Shakespeare sírjából való felhozására jöve 1853-ban Angliába s itt Carlylet kereste fel, ki nagy tisztelettel fogadá s tanácslá, hogy mielőtt Shakespeare sírja kinyitásához fogna, tegye eszméit papírra. Így írta előbb értekezését St. Albanban, a hol szerinte Bacon a színdarabokat írta vagy ezeknek egy részét, aztán már idézett könyvét Londonban, „fütetlen padlásszobában az ágyban ülve, hogy elég melege legyen“, „visszapillantva a világ örömeire és gondjaira, melyben, mint valamely bolygó léleknek“, többé nincs helye, — föltévén magában, hogy kifejti a Shakespearei drámákból az általa vélt, rejtett philosophiai rendszert. Könyve megjelent és gúnynyal fogadtatott s ekkor a második rész megírása közben Stratfordba ment, hogy a költő sírjából hozza föl a bizonyítékokat. A vicarius nem szegült egyenesen ellene a sír felbontásának, azt mondta, hogy egy barátjával tanácskozik előbb, ki épen jogász volt. Ez természetesen tagadó választ adott. Ekközben Miss Bacon folyton látogatta a templomot s vizsgálgatta a sírkövet. Egyszer, írja Hawthorne, engedélyt nyert, hogy késő éji órában is a templomba léphessen. Egy tolvajlámpával ment be, mely „mint egy fénybogárka“ csillogott a vak éjben. Az oltárig tapogatózkodott el; a lámpát Shakespeare sírkövére tette s nézegette közte és a mellette levő kövek közt a rést; de nem tőn kísérletet a sír háborítására. Közben „az oldalhajóban többször mozgást hallott, mintha valaki lopva, bizonytalan, óvatos lépésekkel járna majd itt, majd ott a sötétben az oszlopok s ó síremlékek között, vagy mintha valamely nyugtalan

¹⁾ Shakesp. sírkövén t. i. Stratfordban a többek között ez áll: „átkozott legyen, ki megzavarja csontjaimat.“

sírlakó jött volna fel, hogy megnézzze a tolakodót. Végre azonban előjöve a kerületi írnok, s megvallá, hogy folyton vigyáza rá a templomba lépte óta.“ Ennyire mehetett csupán, a további kísérletekkel föl kelle hagynia. Könyvének s tervének sikertelensége megtették a többit, mit a nyomor nem tehetett meg. Az 1858-dik év ápril. havában hazatért Americába Hartfordba, hol 1859. szept. 2-án örülten halt meg, mint rögeszméjének áldozata.

Az előbbiekből világos, hogy bárha miss Bacon indította meg a Bacon-Sakespeare kérdést, a valódi Bacon elmélet fölfedezője még sem ő. Miss Bacon inkább egy írói szövetkezetfélében hitt, mert mint láttuk, fölteszi, hogy a szerzőségben Lord Bacon, Sir Walter Raleigh, de lehetséges, hogy azon kor más kiválóbb szellemei is részt vettek. Ezért Morgan az övét juntatheoriának nevezi.¹⁾ A Bacon-theoria megalapítója W. H. Smith volt már említett levelével és könyvével; de a világraszóló vita megindítója miss Bacon marad. Utána William D. O'Connor „Harrington, egy hű szerelem története“ cz. elbeszélésében (Boston, 1860.) támogatta miss Bacon véleményét;²⁾ a Smith-féle nyomon pedig a „Baconianismus apostola“, Nathaniel Holmes, bíró Kentuckyban, lépett föl 1866-ban „Shakespeare szerzősége“ cz. két kötetes művével.³⁾

A Holmes-féle elmélet szerint az Erzsébetkori és a Shakespearei drámairodalom közt az a lényeges különbség egyebek mellett, hogy a drámai forma, mi amazokban fő, ezekben mellékes s fő értékek nem is e formában áll, hanem abban, a mi által maig is szólnak eszünkhöz és szívünkhöz. És épen ez a drámai formától külön vált elem világosít fel ma a Shakespeare-mysteriumról, mely szerint Shakespeare csak fölvett név, mely alatt egy böles, valamely nagy s csak maga előtt bevallott czélról szolt titkos jegyekben a közönséghez. Már pedig a Bacon-féle nagy philosophiai rendszer két nagy részből, didaktikaiból és történelmiből állt. Az elsőt latin nyelven írta meg, (nem bizakodván saját korában s az anyanyelv tartósságában) s ezt végrendelete szerint „a jövő koroknak“ hagyományozta; a másikat drámai formába öntötte s ez mint egy bevezető rész,

¹⁾ ld. m. 151 l. Junta-társulat, összeesküvés.

²⁾ XII fejezetben.

³⁾ The Authorship of Shakespeare. 1866. New York. 601 l. További bővített kiadások 1868. 1876.

nem holt, hanem élő nyelvet igényelt. Szellem, indító ok, czél és anyag a Bacon bölcselmi és Shakespeare drámai kánonjában ugyanaz; a philosophiai és inductiv tudomány egyetlen nagy egészét alkotják együtt, szerzőjük is tehát szükségképen közös. „Üzleti szempont szerint, mond Bacon, kevesebb becsü: de ha a tudomány egy részévé tesszük, kitűnő hasznú, — értem a színjátékot;“ más hely meg: „a drámai költészet mint gy láthatóvá tett történelem.“ De már most kérdezni lehetne; nem Shakespeare írta-e hát Bacon műveit is, feltéve a szerző azonosságát? Ez lehetetlen, mert a történelmi Shakespeare nem hogy mind a kettőre, egyikre sem lehetett képes. Ugyanis a szindaraboknak két elvitathatatlan és okvetetlen szembeötlő tulajdona van:

1., a tények ismeretében az encyclopaedicus egyetemesség;

2., a bennök nyilatkozó styl tanult finomsága vagy jobban mondva megfinomítása.

Ugyanis Shakespeare drámái azt mutatják, hogy szerzőjük birtokában volt az azelőtti és azutáni emberi ismeretek összeségének. Pl. az ókor tökéletes ismeretéről tanuskodnak Julius Caesar és Coriolanus. Épen ily sajátságokat mutat a drámák nyelve is. Már Hallam megjegyezte, hogy nyelvezetében oly classicai tanulmányokra valló kifejezések vannak, melyek az Erzsébetkori angol nyelvben fordulnak elé.¹⁾ Ezt a classicus dictiot nem írhatta az a Shakespeare, ki mint 18 éves suhancz elfut a mézárszékről, Londonba megy s drámairásba kap. Tegyük hozzá, hogy vonatkozásai nem csak az u. n. iskolai classicusokra vonatkoznak, hanem oly latin írókra is, kiket ma is legfőlebb szaktudósok olvasnak.

Még meglepőbb, ha a drámák tudományos anyagkészletét vizsgáljuk meg. Ezek írója nem csak a mult ismereteinek birtokában volt; hanem belátott a jövő fölfedezéseinek titkába is. Pl. Dr. Harvey csak 1619-ben (három évvel Sh. halála után) fődözte fel a vérkeringés elméletét s 1628-ban tette közzé. Pedig elég volt volna Shakespeareat forgatnia, ő sem írja ezt jobban körül, mint Menenius Coriolanus-ban (I. 1 szín.):

¹⁾ Ilyenek pl. „Things base and vile, holding no quantity“ (volue helyett); a folyókról meg, melyek „have overborne their continents“ („continenti riva“ Horatiusnál); „compact of imagination“ ctc. Hallam „Literature of Europa“ II. VI. fejt. 81 l. Idézve Appleton Morgánnál 168. id. művében.

. . . jusson eszetekbe, hogy

Azt én szétküldöm a vér folyamán
Az udvarig, a szívig s agyvelőig,
S a fordulások- s mellékúton
A legerősb ideg s legvékonyabb ér
Megkapja tőlem, a mi illeti,
Azt, a miből él . . .

Vagy János király-ban és Julius Caesar-ban:

Vagy a bükör, ez a mogorva szellem,
Sűrűre főzte volna véredet,
A mely különben futva csörg alá s fel...¹⁾
(III. 3 szín.)

Holott azon nemes vér, mely pezseg
Minden rómaiban, korcsesá aljasúl . . .
. . . . s nekem

Oly drága, mint véremnek cseppjei,
Melyek setét szívemhez ömlenek.
(II. 1 szín.)

Röviden 78 helyen történik hivatkozás nála a vérkeringésre.

De továbbá Newton (szül. 1642.) sem szorult volna arra, hogy woolsthorpei kertjében a nehézkedés (gravitatio) elméletének fölfedezésére az almák lehullását figyelje meg, elég lett volna Troilus és Cressida 1606-diki kiadását felnyitnia, mert ott megvan s csak formuláznia kell vala Cressida köv. szavait: „Idő, kényszer és halál, tegyétek a testtel bár a legvégsőt, de szerelmemnek szilárd alapja olyan, mint a föld központja, mely mindent magához von.“²⁾
(IV. 2 jel.)

S mindezt megírja Shakespeare „egyetlen sor kibúzása nélkül.“ De ugyanő „a geologia prophetája is volt, bárha ez majd majd csak Wernerben találja kifejtőjét utóbb“, — mondja Fullom³⁾ s idézi IV.) Henrik király következő helyét (II. III. 1 jel.):

¹⁾ Arany fordítása, de ki van hagyva belőle az idézethez a lényeges szó „az erekben.“ Angolban így: „Mely különben csiklandva fut alá s fel az erekben.“ (Wich, else, runs tickling up and down the veins.)

²⁾ History of W. Shakesp., Player and Poet, with New Facts and Traditions. London, 1864.

³⁾ A magyarban Fejes István fordításában egész hibásan így:

Idő, kényszer, halál, tegyétek e
Testtel, a mit csak megtehettek: ám
Szerelmemnek alapja oly szilárd,
Mint a föld tengelye, s mindent kiáll.

Oh, ég! Ha a végzés könyvébe néznénk,
 S látnók, azon idők forradalmiban
 A bércz miként lesz sikká, és a száraz
 Megúnva önszilárdságát, miként
 Olvad föl a tengerben; majd megint
 Az ocezánnak partöve miként
 Tágul ki a Neptun csipőitől... 1)

(Lévay ford.)

És vajjon a stratfordi iskolában tanították-e a jog elméletét és gyakorlatát? „Jogi szólásmódok úgy folynak ajkairól, mintha szó-kincsének és gondolattárának ezek egy részét tennék,“ — mondja Grant White. „E mellett jogi ismereteit épen oly könnyen alkalmazza korábbi drámaiban, melyeket londoni tartózkodása első éveiben írt, mint a későbbiekben,“ 2) s hivatkozásaiban teljesen hibátlan. E mellett Dr. Bucknill már 1860-ban azt állította, hogy Shakespeare orvosi ismeretei kiállják az összehasonlítást korunk előhaladott ismereteivel, 3) sőt mint IV. Henrik mutatja, még a ma u. n. törvény-széki orvostanban is jártasnak látszik. 4) A classicai tanulmányok pedig mindenesetre kimerítőbbek lehettek a maiaknál Hunt és Jenkins stratfordi iskolájában, hiszen Rowe és Knight találták Shakespeare-nél nyomait Sophoklos Elektraja, Colman az Ovidius, Farmer a Horatius és Vergilius, Steevens a Plautus, White az Euripides, Pope még a Dares Phrygius, Malone a Lucretius, Status a Catullus tanulmányozásának. Imogen neve és jelleme egy akkor még lefordíthatlan olasz novellából van véve és Tschischvitz Hamletben Giordano Bruno philosophiájának nyomait találja, ki 1586-ban Wittenbergben és 1590-ben Helmstedtben volt tanár. Mindezek mellett oly nagyszerű dietiot birt mindezekre alkalmazni, milyenre csak valaha képes volt az angol nyelv, s magáról e nyelvről White kifejtette, hogy Shakespeare csak Londonban tanulhatta volna meg; már pedig életírói s maga Halliwell is azt állítják, hogy az ugyane nyelvezetet tanusító

1) A végső pár sor fordítása hibás e helyett: „majd megint (v. újra) ha látnók az oceán partövét igen bővé válni Neptun csipőinek.“

2) Memoir 47. l. Morgan 176. l. idézve és Was Sh. a Lawyer? H. T London, 1871. Morgan id. m. 173. l.

3) Medical Knowledge of Sh. 1860.

4) V. ö. Warwick szavait VI. Henrik kit. II. rész. III. 2 jel. „Im, mint rohan a vér arczába föl...“ etc.

Venus és Adonis kéziratát a zsebében magával vitte már Stratfordból.

Vegyük ezekhez, hogy a mai úti-könyvek ideje előtt Olaszországról oly tisztán utirajzi, személyes benyomásokon alapuló észrevételt mond, melyek a legrészletesebb Bädekerben is hiányoznak s csak újabban sikerült őket megfejteni; és bárha idegen nyelveket nem tudott, tehát sem olaszúl, sem francziául, bőven merít Bocaccio-ból, Cinthiaból, Belleforestből s pl. Jago egy néhány sora Berni „Orlando Innamorato“ egyik verséből van véve,¹⁾ pedig ennek 1864-ig nem létezett angol fordítása. De ha Shakespeare egész életét mint nyomdászlegény töltötte volna el, még akkor sem ismerhetné jobban a könyvnyomdászat titkát s Blades, a könyvnyomdász, annyi szak kifejezést mutatott ki benne, hogy majdnem azt hiteti el, hogy neki könyvnyomtatással is kelle foglalkozni; s a könyvkedvelő és kereskedő benne a könyvekről vett legtalálhatóbb hasonlatokra találhatna. Épen így ideje volt e drámák írójának ahhoz is, hogy a legkülönbözőbb állatok életét és szokásait megfigyelje, épen így ismeretei voltak a földművelés és politika terén is. Röviden mindent tudott és pedig oly korban, midőn a tudomány nyelve latin volt és a görög írók még lefordítva nem voltak, holott neki „kevés latinja s még kevesebb görögje“ volt. S mind e mellett Wadsworth püspök meg azt mondja: „Vegyétek az angol irodalom egész területét föl legjobb íróinkkal együtt, kik homályos vallási tárgyakról írtak s szerintem az összesben nem fogtok a biblia olvasására és használatára annyi nyomtatott bizonyítékot találni, mint Shakespeareben egyedül.²⁾

¹⁾ E hely a következő:

Jago.

Ki pénzem ellopá: rongyot lopott,
Valami semmit; az enyém vala
És most övé, s még száz kézen foroghat.
De a ki jó hirem rabolja el,
O maga azzal meg nem gazdagul,
És koldussá tesz engem. (III. 3. szin.)

Beruinél.

Chi ruba un corno, un cavallo, un anello
E simil cose, ha qualcha discrezione,
E portrebbe chimarsi landroncello;
Ma quel che ruba reputazione
E de l' altrai patiche si fa bello,
Si puo chiamare assassino e ladrone;
E tanto piu del dover trapasso il segno.

R. G. White „Shakespeare.“ I. 23 l. Morgannál. 46 l. E hely azonban már megvolt akkor is angol fordításban Thomas Wilson Art of Rhetoric cz. művében, melyet Sh. mint tanuló használt.

²⁾ Shakesp.'s Use of the Bible. London 1880. 345 l. Morgannál 156 l.

Ebből kifolyólag a Bacon-theoria röviden abban áll, hogy a mennyire az Erzsébetkori feljegyzésekből következtethetünk, e drámák idejében csak egyetlen ember volt képes e drámákat írni, s ez Bacon. Az ő szerzőségével összeesnek a külső adatok is; mert 1792-ben, épen mikor Shakespeare föllép, írja ő Burleighnek, hogy szégyenségre van süllyedve, s 1613-ig folyton a zsidó uzsorások kezében volt; ekkor okt. 27-én Attorney-generallá neveztetik s a Shakespeare-féle drámák egyszerre megszűnnek, t. i. Bacon 1592—1613-ig drámákat írt, s ezeknek színpadra bocsáthatása végett használta fel Shakespeare állását és nevét. Bacon azonban 1621-ben megbukik, a magánéletbe vonul s megjelenik azonnal a Folio-kiadás 1624-ban, mely az első kiadásokhoz képest bővített és javított minden darabra nézve, s a változtatásokat nem eszközölte más, mint a szerző maga. De ezt bizonyítják magok a párhuzamos helyek is, a melyek Bacon műveiben, s a drámákban egyaránt találhatók. Ezekből Helmes id. művében mintegy 25 tömötnyomású lapnyi idézet található, legyen belőlök egy pár példa elég:

Bacon. 1)

Deczemberre, januárra s nov. második felére oly növényeket nevelj, melyek egész télen át zöldek maradnak: rozmarint, levendulát és majoránnát.

Százszorszép rükercz márcziusra, aztán jönnek az ibolyák, kivált az egyszerű kékek és a sárga narcisz; ²⁾ áprilban következnek a teljes fehér violák, a primula, császárszakáll s mindenfajta liliomok, a halvány narcisz.

Májusban és júniusban jönnek a minden fajú szegfűk: a franczia haj-

Perdita.

Urak!

Itt számotokra rozmarin, ruta,
Mik illatoznak s zöldek télen is.

(IV. 3 szín.)

A hóvirág mely eljő, mielőtt
A fecske merne, — s márczius szelét
Szépségivel fegyverzi le. Setét
Viola, kékebb mint Junó szeme . . .
Bús primula, mely szűzen hervad cl . . .
. százszorszép rükercz,
Császárszakáll, a büszke liljomok . . .

Ha vénül már az év,
Még mielőtt a nyár kihal s fagyos
Tél megszületnék: szép virágok a
Szélrózsa és a csíkos szegfűvek . . .

1) E hely Bacon „Kísérlet a kertépítésről“ cz. művéből van véve, mely pedig csak 1625-ben jelent meg nyomtatásban.

2) A magyarban Shakespearenél narcisz helyett hóvirág áll, de az angolban úgy mint Baconnál, narcisz. Egészben is az angol vagy német Shakespeare-fordításokban föltűnőbb a hasonlat, mint a magyar szövegben.

nalkák, virágzó ménták; juliusban mindenféle szegfűk.

Itt ménta, borsfű, majoránna; itt Hajnalka, mely a nappal alszik el És véle kél, könyezve. Nyárközép Virági mind . . .

(IV. 3 szín.)

Majdnem úgy tűnik föl, mondják a Baconisták, mintha egyik oldalon a költő elébb prózában tette volna le vázlatyszerűen az utóbb költői formában kidolgozott gondolatait s annyi valóban tény, hogy meglepő hasonlatok találhatók, minek okára alább még visszatérünk.

Az elmondottakból világos, hogy Smith és Helmes, a baconisták apostolai, épen azon tényekre akarják okoskodásukat alapítani, melyekben a Shakespeare lelkes ismerői és fejtegetői a költő életének és lángeszének tényeit és bizonyítékait állítják össze s e helyt főképen ezek lelkesedésből folyt túlzásai esnek nekik kapóra. Mert azzal ma már mindenki tisztában van, hogy Shakespeareben lehetne még százszorannyi tudás felhalmozva, mint van, s a világ még sem bámulná a lángész és felgyúlt képzelet ama ragyogó tulajdonai nélkül, melyekben valódi nagysága rejlik. De a magyarázók lelkesedésökben túl lönek a czélon, pedig az ilyenek ép úgy nem találnak, mint a kiknek nyíla nem megy a czélig. Vegyünk föl csak egyet a Shakespeareanak tulajdonított jóshelyek közül, értjük a vérkeringés elméletét. Ez, bárha Harvey csak 1619-ben fedezte föl s 1628-ban lépett föl vele, ¹⁾ Shakespeare idejében is ismeretes volt annyira, mint a hogy ő fölhasználja. Ő nem mond többet, mint Hippokrates, Praxagoras, Galenus, kinek nevét többször ²⁾ említi darabjaiban. Sőt a XVI. évszáz első felében Sylvius foglalkozott a vérkeringéssel, Walter Warner szól róla, Ricardus Columbus és Cisalpinus hitték már Harvey előtt ugyanezt, Servetus Mihály 1553-ban „Christianismi restitutio“ cz. művében ugyanezt tanította és Shakespeare a maga szívről szóló vonatkozásaiban őt követte, vagy talán Plato lebegett szeme előtt, ki nálánál világosabban, a szívet „forrásnak“ mondja, „melyből a vér felszökik s azt a test minden tagjain át-hajtja“; míg meg Hippocratesre vall az, hogy a májat tekintette a

¹⁾ Exercitatio anatomica de motu cordis et sanguinis.

²⁾ Galenus Shakespearenél ötször s Paracelsus egyszer van említve. Shakesp.-Jahrbuch. XX. 215. l. Galenus neve közkeletű volt, majdnem metaphoricé használták.

vér hajtószervének a venákon át.¹⁾ És Shakespeare csak a venákat említi s az ütő és visszerek sajátos működéséről ép oly keveset tudott ő, mint Bacon.

Eltekintve a többitől, egyéb tudás-ágakban is túlbecsülik Shakespeare ismereteit. Richárd Farmer „On the Learning of Shakespeare“ cz. művében már 1766-ban kimutatta, hogy Shakespeare classicaei ismeretei csak másodkézből voltak merítve, kivéve pár latin dolgot s görög allusiói kora angol könyveiben mind föllelhetők. Épen így merítette az olasz tárgyakat és vonatkozásokat olasz novellák angol fordításaiból s a Plautus *Menaechmi*-je már kéziratban legalább, a „Tévedések vígjátéka“ előtt le volt fordítva, melynek tárgyát Shakespeare innen vette. Jogi ismereteit kora népszerű könyveiből vette, kivált Abraham Fraunce „*The Lawyer's Logic; exemplifying the precepts of Logic by the practice of Common Lawe*“ (1588) cz. művéből s e mellett életrajzából tudjuk, hogy Londonban unokaöcscse ügyvéd volt, kinél dolgozott is. Épen így a *Troilus* és *Cressid* ából felhozott hely a föld vonzó erejéről lényegileg nem több, sőt annyi sem, mennyit régibb íróknál találhatni. Anatógoras mondja egy helyt: „Hogy a hold, ha megszűnnék röpereje, a földre hullana, mint a parittyá köve“ s épen a föld központjának vonzó erejéről szól már Plato, Aristoteles Hipparchus, Demokritos sat. Hamlet némely helyeinek és Giordano Bruno philosophiájának találkozása pedig elég természetes, ha tudjuk, hogy ez utóbbi 1583—86-ig Oxfordban nyilvános előadásokat tartott Aristoteles ellen a Copernicus-féle elmélet érdekében, melyet Bacon nem helyeselt.

És ha kiemeljük Shakespeare e nemű érdemeit, ne feledjük botlásait sem, épen a tudományos ismeretek szempontjából. Nem egyszer jegyezték meg, hogy a műveiben található anatómiai vonatkozások még kora szempontjából is határozatlanok s nem tudós jellegűek; Bacon „*Of Regimen of Health*“ cz. essayje világosan tanúskodik arról, hogy orvosi ismeretei hasonlíthatatlanul nagyobbak, mint mennyit a szindarabok elárulnak. Így pl. az orvostudományban egészen ismeretlen adat, hogy valakit fülén át meg lehetne úgy mérgezni, mint Hamletben említik, hogy testét mint

1) V. ö Morqau 168. Stopes 189. l.

valami kéreg, borítsa el a kiütés.¹⁾ E mellett ő, kora nagy jogásza nem írta volna a „Velencei kalmár“ naiv jogi fejtegetéseit, mint melyek a tudós Bellariustól eredők. Ezek mellett a Téli regében Hermione, Leontes, szicíliai király neje, az orosz császár leányának van mondva. Ugyanitt követeket küldenek a delphii jósdához s alább Leontes mégis neje és fia számára keresztyén sírt óhajt ugyanegy kápolnában. Alább Csehország a tenger partján fekszik, hol pásztorjátékokat játszanak, és Giulio Romano, Raphael tanítványa, ugyane műben mint szobrász említetik, mit Bacon bizonyosan nem tett volna, ki ifjúságában Italiában járt, olaszul tudott s e korabeli festő műveit bizonyosan látta is. Hasonlóan Troilus és Cressidában puskaport használnak Trója ostrománál, ugyanott Hector Aristotelesről s Miloról beszél, kik jóval utána éltek; a Téli regék vigjátékában Ephesusban egy herceg uralkodik. Ha megismerte volna a Lear idejebeli angol szokásokat, nem beszélt volna benne törökökről, a Bedlam koldusairól. Childe Rolandról vagy Neróról; V. Henrik királyban pedig azt mondja, hogy a törökök birják Konstantinápolyt, melyet csak 1453-ban foglaltak el. Ágyúrók beszél továbbá Macbethben (I. 1 szín.), János királyban, (I. 1 szín.) holott János uralkodni kezdett 1199-ben s az első ágyúkat Crecynél használták 1346-ban; pisztolyokról beszél Periclesben (I. 1 szín.), IV. Henrik királyban (I. rész. II. 4 szín.) Hamletről meg azt mondja, hogy a wittembergi egyetemre akar visszatérni, holott ezt 1502-ben, tehát 500 évvel alapították Hamlet halála után. VI. Henrik királyban Macchiavelliről szól (III. rész. III. 2 szín.), mikor ez még meg sem született; Coriolanusban azt mondja, hogy ez Catonak megfelelő katona (I. 4 szín.), holott Cato Coriolanus után élt s ugyanott Galenusról beszélnek, ki 6 és 1/2 évszázaddal élt utóbb; Julius Caesarban harangról van szó; („az óra 3-at ütött = The clock hath stricken three“), holott a rómaiak nem ismerték még a harangot, említi Cymbelineben s a Téli regében is ugyanezt s ugyancsak szól arról hogy Veronából hajón mennek Milánóba, mikor csak szekeren lehetett odamenni.

Mellőzvéen egyebeket, lehetetlen azt gondolni, hogy Shakespeare megírhatta volna Bacon műveit ennek tudománya nélkül; de viszont

¹⁾ Shakesp. — Jahrb. XX. 320. 1.

lehetetlen, hogy Bacon megírja a színdarabokat a nélkül, hogy tudományos ismereteit ne alkalmazza s elkövesse e hibákat, melyeket Douce „a tévedések sajnálatos aratásának“ mond. Ilyeneket csak olyan ír, kinek hatalmas elfogadó képessége mellett a nem eléggé assimilált tudás adatai között még hatalmasabb költői képzelődése szabadon röpked s innen is, onnan is szedi virágait. Mert igenis, Shakespeare a tudományban gyermek volt, gyakran megbotlott; de sohasem a gondolatban és érzésben; ha Bacon írta volna e műveket, sokkal több tudást tesz vala beléjük, de bizonyára gyarló lett volna ez utóbbiakban.

A mi a Bacon és Shakespeare műveiben még jellemzőbben eltérő s mire lehetetlen rá nem utalni, a stylus teljesen más és más tulajdonai. Míg eszméik közösségét, a párhuzamos helyek összetalálkozását sok körülmény fejti meg s így az is, hogy mindketten részben közös forrásokból merítettek és az is, hogy Shakespeare olvasta Bacon megjelent műveit is: a styl eltérő sajátosságait csak az írók eltérő s teljesen különböző egyénisége fejti meg. E belső bizonyítékok ereje a dolog természeténél fogva csalékony, mert az emberi fölfogás ingadozásainak és személyes természetének nagyon alávetett; de a Bacon ismerők nagyon is és egyhangúlag rámutatnak e különbségre. Bacon irálya kiválóan rövides, szabatos, tömött, majdnem zsufolt, határozott, világos, mély; de nem ritkán nehézkes, merev és komor. Pontosságát tanulmányainak természete és iránya fejti meg. Ezért mondja róla James Mackintosh, hogy „képzeletének minden bujasága közepett is, melyek ha függetlenek voltak volna, költőiek lettek volna, nézetei szigorúan rationalisak maradtak“. Thomson pedig azt írja igen találóan: „Őt a nyájas természet a gondolkozó magányra alkotta; mély mindent felfogó, világos, szabatos és elegans; egy gazdag lélekben Plato, a Staggritia és Tullius¹⁾ volt egyesülve“.

E mellett Bacon magokra azon dolgokra nézve, melyek a költőket leginkább érdeklik, majdnem teljesen közönyös. Így pl. a nőkről való felfogásában, kik örök tárgyai lesznek a költéssel, lovagias tisztelettel eltölt lelkek költői rajongásának, ilyen felfogásnak vagy érzelemnek nincs nyoma sehol. Nézetei rólok, mond Martin,²⁾ főképp

¹⁾ Aristoteles és Cicero.

²⁾ Sir Theod. Martin: „Shakespeare or Bacon?“ 50 s köv. I.

közhelyekből állanak. Ő a derék, jó házinőt, a férfi kívánatainak, kényelmének és szükségeinek köteleességtudó végrehajtóját dicséri. „A szépségről“ szóló essayjében mindenesetre érzéket árul el a női szépség, „e legjobb rész iránt, melyet festmény kifejezni nem bír“, s tehát érzi a női mozgásban és magatartásban rejlő báj; „de az a szépség, mely elméje előtt főkép megjelent, az a Beauté du Diable volt, mely megbabonázza az érzéseket, de érintetlenül hagyja a szívet s a képzelődést, — az a szépség, mely saját szavai szerint „olyan mint a nyári gyümölcs s nem tartós“. Semmi jele nem lelhető nála amaz érzésnek, mely hangját leli Shakespeare 104-dik sonettjében:

Nekem sohsem vénülsz meg, szép barátom!
A mint először pillanték terád,
Ugy tűnsz ma is föl . . .

s pedig ekkor még nem volt 35 éves, midőn ez az értekezése megjelent, tehát oly időben, midőn a férfi szíve legforróbb s legnagyobb szenvedélyre képes a „nő iránt“. De legalább „A szerelemről“ szóló essayjében ugyanez időből várna az ember valamit „abból a tűzből, abból a finom őrülségből, mely e théma hatása alatt mindig elfoglalta a költő agyát“. De nála nincs semmi efféle. Ő a szerelmet csak mulékony érzéki szenvedelemnek nézi, mely gyöngye, melytől a nagy szellemek őrizkednek s kerülendő, mert megtalálja útját „a jól vértezett szívbe is kellő vigyázat híján“. Az odaadó szerelem alázata neki csak „kis bálvány előtti térdelés“... „melyet egészen távol kellene az embereknek tartaniok az élet komoly ügyei és cselekvényeitől“. Már most ilyen nézetű ember írhatta-e a soneteket s ezek forró, regényes érzelmű sorait? a 29, 74, 75 vagy a 116-dik sonettet a hű szeretők ez örök hitét?

Hogy két hű szívet bármi elszakaszthat:
Ne hidd! A szerelem nem szerelem,
Mit változás valaha megváltoztat,
A mely a hűtelenhez hűtelen.
Nem, örök pont az, mint a sarki csillag
A szerelem nem rabja az időnek,
Bár sarlójától arcz-rózsája hull,
Muló hatalmát még sem érzi ő meg,
Mert az itélet-nap sem éli túl.

Bacon a maga hideg józanságával, kinek „Of Marriage and Single Life“ cz. értekezésében jobb mondanivalója nincs a feleségekről, mint az, hogy ők „az ifjak úrnői, a közép-életkor társai, s az öregek dajkái“, — elítélte volna e műveket „mint örökös hyperbolákban való beszédet, mely sehol sem jó, csak a szerelemben.“ Igaz, hogy ezeket prózában írta, s erről nem lehet okvetetlen költészetére következtetni; mégis, ha valóban költő lett volna, a mély tiszteletnek az iránt, mi a nőben legjobb, okvetetlen nyilatkoznia kellene műveiben; de ennek nincs nyoma. Azonban a két író stylja még ellentétesebb, ha a szindarabokkal mérjük össze. Bacon szenttelen, higadt stylja nélkülözötte mindazt, mi Shakespeareéé első sorban jellemzi: a képzelődést és humort, a költői képletes színezés gazdagságát, a töredékes, a pathetikus homályt, a visionarius lélekállapot rajzait, a rhythmicus ecsetlés változatosságát, az élcz játékát, melyek még a leggyengébb darabokban is föltűnnek. De mindezek mellett hol vannak Baconnál a Shakespeare nyelvbeli különösségei, provincialismusa, főkép a Stratfordból hozott warwickshirei nevek, mondások, vidéki vonatkozások, czélzások, melyek Shakespeare szerzőségének, életének, ifjúkori tapasztalatainak tanui. Vagy hogy Townsend szép szavait idézzük: „Nem lehetne két szellem eltérőbb, mint a Baconé és Shakespeareé; mindkettő uralkodó az irodalom országában, de más-más trónon ülnek; uralmuk nem együttes; különböző birodalmokon uralkodnak. Shakespearenek hatalmas természeti geniusa volt; Bacon elméje pedig az ismeretek tárháza. Az egyiknek hatalma volt a teremtésre, a másiknak alakítani az emberi ismeretet a maga hatalmas akaratára szerint. Bacon dictator volt a philosophok és tudósok közt, Shakespeare a költők királya. Az egyik mélyen hatolt a fölszín alá, s a gondolat drága gyöngyeit hozta fel; a másik virágokat szakított, a mint mellettök elment; ihletét magától az örökváltozatu természetől vette, s vele titokzatos közösségben élt.“

Azonban Morgan (92—99. l.) egész gúnnyal idéz néhány darabos sírirat s gúnydal féjét, mint szerinte talán a történelem Shakespearejének egyedüli költeményeit. S jellemző, hogy míg a baconisták az emberek 300 éves hitével s annyi kortársi és későbbi tanuval szemben azt akarják elhitetni a világgal, hogy Shakespeare alig ha írni tudott: addig egy pár homályos és rosszul értelmezett helyből rögtön Bacon költővoltára, sőt a szindarabokra nézve az ő szerzősége-

gére esküsznek. Mert ismeretes néhány oly vers, mi csakugyan Bacon neve alatt maradt fenn, hét „rozsdlette“ zsolnárfordítás, melyek halála előtt 1—2 évvel készültek, s kiadattak 1624-ben; egy nem minden szépségnélküli költemény, „The Retired Courtier“, s egy körülírásos fordítás görögöl, melyeket Martin közöl is.¹⁾ Ha mindennemű föltevés szerint valóban Bacon írta is e pár művet, vajjon ezekből vélik-e az ő szerzőségének hívei, hogy ezek szerzője írhatta Hamletet, vagy a nagy tragédiák valamelyikét, még hozzá véve azt, hogy a zsolnárfordításokat a költésben élete végéig elért gyakorlatokul kellene tekintenünk?

Azonban elég a belső bizonyítékokból. Hiszen Shakespeareről számos kortársa is szól, kik ismerték őt, életét és működését. Életírói a leggondosabban gyűjtöttek össze minden anyagot róla. Nem lehet szándékunk még csak vázlatos életíratot sem adni, azonban említsük csak fel a legfontosabbakat, a mint Halliwell-Philips²⁾ és Baynes³⁾ kutatásai megállapították. Igaz, hogy a Shakespeare életére vonatkozó adatok nem számosak; de a korabeli angol írók közül nem az egyetlen, kinek életéről keveset tudunk. Massingerről szóló adatok még kevesebbek, Spenser ifjú koráról majd semmit sem tudunk, Marlowe, az angol tragoedia teremtője még elmosódottabb alak, s éppen ez némely Baconistát arra vezetett, hogy az ő drámáit is Baconnak tulajdonítsa; Draytonnak, ki 1626-ban Poeta Laureatus lőn, sem születése évét, sem helyét nem tudjuk, s Sir Walter Raleigh vagy Ben Jonson ifjúsága ép úgy homályos conjecturák alapján fejtegethető csak, sőt még inkább, mint Shakespeareé.

Sőt Shakespeare ifjúságáról többet tudunk, csak ne ferdítsük el az adatokat. Nézzük pl. Baynes rajzát, s az azóta gondos és szerető kezek által rendezett adatokat.⁴⁾ Shakespeare apai és anyai ágon jó családból eredt, szülői kezdetben jó anyagi helyzetben valának, főleg a költő gyermekkorában. Stratfordban apját energicus és ambitiosus embernek ismerték, ki értett vagyona növeléséhez s községében be-

¹⁾ Id. m. 63—67. l.

²⁾ I. o. Halliwell-Philips: *Outlines of the life of Shakespeare* 8. kiad. I—II. London. Langmanns, Green and C. 1889.

³⁾ „Encyclopaedia Britannica“ Shakespeare alatt.

⁴⁾ Mit tanult Sh. az iskolában? Frazer's Magazin. 1879. nov. 1880. jan. és máj. havában. *Encycl. Brit. id. hely. Id. m. 20. s. köv. II. Stopesnél is 3 s. köv. II.*

folyásra tesz szert. Baynes kimutatta, hogy akkoriban jó latin iskola volt ott, hová a fiuk 6 éves korukban léptek be, s ide járt a költő is 14 éves koráig (1578-ig), mikor aztán anyagi zavarok miatt felsőbb iskolákba ugyan nem mehetett, de megkapta a szükséges alapot, mely egy szemlélődő és sóvár léleknek, minőnek a geniet okvetlen gondolkunk kell, megadta a kellő kiindulást, s képesítette az önmívelődésre; mert mint Petőfi példája is mutatja, a genie fejlődése lényegileg mindig önmívelődés.

Ámde a stratfordi iskola is képesítette a gyermeket az Ovidius „Metamorphosis“-ai, és „Tristium liber“-je, Cicero „De officiis“, „De amicitia“, „De senectute“ cz. művei, szónoklatai és levelei, Vergilius Georgiconja és Aeneise, Aesopus meséi (latinul) stb. olvasására.¹⁾ Ebbe, az u. n. „King's New School“-ba elküldhette még a legszegényebb ember is gyermekét, a minő pedig John Shakespeare és Arden Mari, a Shakesp. szülői nem valának, s mint olyan ember, a ki 1568-ban már a város polgármestere (mayor of the town), bizonyosan nem hanyagolta el gyermekei neveltetését és fia semmi esetre sem szűkölködött ama nevelés nélkül, melyet a város legszegényebb embere is megadhatott fiának, a mint ezt a baconisták elhitetni szeretnék.

Mit csinált Shakespeare Stratfordban 1578—85. vagy 87. őszéig, midőn 21—23 éves korában Londonba megy, nem eléggé bizonyos; mert Shakespeare életének épen ez a szaka a leghomályosabb. De ki kételkedhetnék rajta, hogy ez időközben tanul úgy, mint a genie szokott. Minden porusán, mint egy Petőfi a 15—21-ik életéve közéső kórborlásai közben, -- beszívja lelkébe az életet, a szemlélődés és ismeretek halmozát nem csak könyvekből, hanem az életből, férfiaktól, nőktől, a kik között forgolódott, a vidéki élet hagyományából, mondáiból, az egész socialis élet látni és hallani valóiból s azon ösztönző tüneményekből, melyek a gondolkozó és költői lélekre még eddig nem ismert módon hatnak. Ekkor ismerkedett meg az erdőekkel, patakokkal, folyókkal, virágokkal, legendákkal, a helyi élet

¹⁾ A latin nyelv tanulása William Lilly nyelvtana alapján történt. V. ö. még Shakesp. Jahrb. XX. 188. I., hol Baynes értekezései után adva vannak az iskolákban használt könyvek, latin írók az egykorú Brinsley után. L. még Stopes. The Bacon-Shak. question answered. 232. l. ugyanerről s Hallivell-Phillips „The outlines“ etc.

szólásformáival, dalokkal, a leányos és komoly női báj vonásaival, melyek meggazdagíták képzelődését s képessé tették utóbb, hogy műveiben őket a jellemzés kiapadhatatlan sokoldalúságával reproducalja, mi közben lelkében összeegyeztette a könyvből tanultat azzal, a mit az élethől merített. Egyszóval ekkor „alkotá meg önmagát“ oly utakon és módok szerint, melyek csak épen neki voltak jók. Saját útján járt a tanulásban is, miben sem szegény sorsa, sem kevesebb iskoláztatása nem volt hátrány.

De hát ki az, ki e tekintetben kiismerhetné eléggé a lángész útját? Egészen szegény sorsból is hányan küzdtek fel magokat tisztán az égtől nyert inspiratio alapján, mint akár Giotto, a páztor fiú, vagy nálunk Petőfi és Arany. És hányszor megtörtént már, mint épen ez utóbb említetteknel is, valamint Shakespearenél is, hogy hosszú iskolai tanulás nélkül is csupán vegyes olvasmányaikra, az élet sokoldalúságára és saját lángeszökre utalva, heves és majdnem öntudatlan intuitio hatása alatt magoknak egész csodás ismerethalmazt gyűjtenek, melyeket képzelet- és ábrándviláguk alkotásaiban alapúl vagy ösztönzőkül használnak. S ki az, a ki megmondhatná, hogy Shakespearenél mindezek az adományok nem még csodásabb mértékben működtek, mint általában tapasztalható?

De ha netalán az iskolában még oly keveset tanult volna is, nem álltak-e neki hosszú évek rendelkezésére a tanulmányozásban, ha nem is stratfordi, de londoni időzése első éveiben? S arra valóban elég a bizonyítékunk, hogy Shakespeare nagyon sokat olvasott. Ezekből valami újat, eredetit teremteni: a lángész öntudatlan működése. Ő, mondhatnók, röptiben ragadja meg az ismereteket, s ezeknek egyetlen magva a genius lelkében talán egész aratást hoz, mint a bibliai parabolának jó földbe esett gabonaszemei.

Sőt Halliwell-Phillips Baynestől eltérőleg azt állítja, hogy a „Venus és Adonis“ még Stratfordban született, mire nézve a Southampton grófhhoz intézett ajánlás e szavait hozza fel, melyben úgy szól róla, mint „föltalálása első gyermekéről.“ Akár ekkor, akár londoni időzése első éveiben írta, mindegy. Bár e mű dúzzad a gondolatoktól és érzésektől, az, ki a hatalmas szenvedélyű szindarabokat írta, írhatta ezt még 21 éves kora előtt is, de mutatja e mű, hogy írója tudott latinúl, mert tárgya Ovidius oly helyéből van véve, mely akkor még nem volt lefordítva s a mű hatalmas nyelve nem

lehetett míveletlen ember birtokában. A mű mottoja Ovidius elegiáiból a következő czélzatos két sor:

Vilia miretur vulgus; mihi flavus Apollo
Pocula Castalia plena ministret aqua.

Ez öntudatosan választott sorok, a költői hivatás e magasra becsülése, a tárgy megválasztása, a tárgyalás modora mutatják, hogy a költő már ekkor megkapta azt az aczélos classicai stylt, mely rokon némileg a latin írók legjavával, mind a mellett is, hogy neki, mint Jonson ránk hagyta, „kevés latinja s még kevesebb görögje“ volt. Mindenesetre azonban volt annyi, hogy megértse őket és Jonson megjegyzése inkább azt jelenti, hogy nem tudott beszélni és írni folyékonyan e nyelven.

FERENCZI ZOLTÁN.

Irodalmi Szemle.

Baksay Károly: Communismus és magántulajdon, kereszténytársadalmi szempontból. Vác, 1891. 8°. 192 l.

Balassa József: A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése. Melléklet: A magyar nyelvjárások térképe. Bpest, 1891. 8°. 150 l.

Balassa József dr.: A német nyelv kiejtése és helyes írása. A helyes írást és kiejtést feltüntető szójegyzékkel. Székesfehérvár, 1891. 8°. 58 l.

Bartal Antal és Malmosi Károly: Titi Livii ab urbe condita liber XXI. et XXII. Bevezetőcsekkel és magyarázatokkal ellátva. Két térképpel. 3-ik kiadás. Bpest, 1891. 8°. XXXII. + 155 l.

Bethleni Bethlen Kata gróf életének maga által való leírása. Az eredeti kiadás után újra kiadta K. Papp Miklós. Új kiadás. Kolozsvár, 1892. k. 8°. 248 l.

Bozóky Alajos dr.: A köteles részről. 2-ik kiadás. Nagyvárad, 1891. 8°. 242 l.

Bozóky Alajos dr.: A jogi személyekről. (Dissertatio habilitationalis). 2-ik kiadás. Nagyvárad. 1891. 8°. 118 l.

Bozóky Alajos dr.: *Cicero M. Tullius* válogatott levelei. Fordította és jegyzetekkel kísérte Bozóky Alajos dr. I—III. füzet. II-ik kiadás. Nagyvárad, 1891. 16^r. I. füzet 64 l. II. füzet 128 l. III. füzet 224 l.

Bozóky Alajos dr.: *Cicero M. Tullius* I, II. és XIV. philippikája. Ford. és jegyzetekkel kísérte Bozóky Alajos dr. I—III. füz. II-ik kiadás. Nagyvárad, 1891.. 16^r. I. füz. — l. II. füz. 144 l. III. füz. 208 l.

Csengeri János dr.: Homeros Iliasa, bő szemelvényekben fordítva, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátva. Preller jun. eredeti képeivel. Bpest, 1891. 8°. XVI. + 213 l.

Dedek Crescens Lajos: A karthausiak Magyarországon. A magy. tud. akad. által Oltványi díjjal jutalmazott pályamű. Előszóval ellátta Fraknoi Vilmos. II-ik kiadás. Telegdy László és Nagy Lázár eredeti rajzaival. Bpest, 1891. N. 8°. III. + 254 l.

Éble Gábor: Egy magyar nyomda a XVIII-ik században. Adalék-nemzeti közművelődésünk történetéhez. Levéltári kútfők nyomán. Bpest, 1891. 8°. 99 l.

Emlékbeszédek, a magyar tud. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott —. Szerkeszti a főtítkár. VI-ik kötet. 14—15. sz. Bpest, 1891. 8°.

VI. k. 14. sz. Péch Antal: Emlékbeszéd. Zsigmondy Vilmos levelező tagról. 28 l. IV. k. 15. sz. Pór Antal: Emlékbeszéd. Rónay Jácint rendes tagról. 39 l.

Értekezések a történeti tudományok köréből. Kiadja a m. tud. Akadémia. A II-ik osztály rendeletéből szerkeszti Pauer Imre. XV. k. I. sz. Téglás Gábor: Tanulmányok a rómaiak dáciai aranybányászatról. Az aranybányászat ethnographiai és administrationalis szervezete Dáciában. Bpest, 1891. 8°. 99 l.

Évkönyre, a hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat VI-ik — az 1889. és 1890. évekről. Szerk. Mailand Oszkár. Kolozsvárt, 1891. 8°. 144 l. 2 táblával.

Évkönyv, közgazdasági és statisztikai. Ujabb 5-ik évfolyam. A magy. tud. Akadémia statisztikai és nemzetgazdasági megbízásából és az orsz. m. kir. statiszt. hivatal támogatásával Bedő Albert stb. stb. közreműködésével szerkesztik Jekelfalussy József és Varga Gyula. Bpest, 1891. 8°. XIII. + 689 l.

Évkönyv, magyar statisztikai. Szerk. és kiadja az országos magyar kir. statiszt. hivatal. Tizennyolczadik évfolyam. 1888. XII. füzet. Bpest, 1891. n. 8°. 21 l.

Évkönyv, magyar statisztikai. Ugyanaz. 19-ik évfolyam. 1889. VI-ik füzet n. 8°. 127 l.

Fekete Gyula dr.: Az iszákosság, annak befolyása a társadalom életrendjére és az ellene való védelem irányelvei. A M. Tud. Akadémia által Sztrokay díjjal jutalmazott pályamű. Bpest, 1891. 8°. 244 l.

Geréb József dr.: A görög vallás és művészet. Számos fametszetű képpel. Bpest, 1891. k. 8°. VI. + 131 l.

Gyergyai Ferencz: Magyarosan. (A magyar nyelv sajátágairól). Uj kiadás. Kolozsvár, 1892. 8°. 212 l.

Gyomlay Gyula dr.: Homeros Odysseiája, bő szemelvényekben fordítva és jegyzetekkel kísérve. Preller eredeti képeivel. Bpest, 1891. 8°. 211 l.

Hadsics Camill. A mahomedánok házassági, családi és örökösödési joga a hanefi ritus szerint az 1880-ik évi hivatalos német kiadás után magyar nyelven szerkesztve. Sarejevo, 1887. 8°. IV. + 267 l.

Halász Ignác dr.: Svéd-lapp nyelv, IV. Déli lapp szótár. Bpest, 1891. 8°. V. + 264 l.

Hátsek Ignác: A magyar sz. korona országainak térképe az új beosztás tekintetbevételével. Bpest, 1891. fol. 1 l.

Hátsek Ignác: Csongrádmegye közig. térképe. III. kiad. Bpest, 1891. fol. 1 l.

Hátsek Ignác: Gömörmegye közig. térképe. IV. kiadás. Bpest, 1891. fol. 1 l.

Hátsek Ignác: Szebenmegye közig. térképe. IV. kiadás. Bpest, 1891. fol. 1 l.

Horváth Jenő, Rónai: Az újabkori hadviselés történelme. Bpest, 1891. n. 8°. VIII. + 602 l.

Iványi (Panyák) Ede dr.: M. Tullii Ciceronis in M. Antonium Orationem philippicarum I, II. et XIV. Bevezetéssel ellátva és magyarázva. Bpest, 1891. k. 8°. 192 l.

Kassai Gustávus: Sophoclis Antigona. Bpest, 1891. 8°. 78 l.

Kazinczy Ferencz összes művei. Harmadik osztály: levelezés. II. kötet. (1790—1802. Kiadja a M. Tud. Akadémia. Közzéteszi Dr. Váczy János. Bpest, 1891. 8°. XXXII. + 626 l.

Iffj. Kemény Lajos: A reformáció Kassán. Oklevéltárral. Kassa, 1891. 8°. 110 l.

Király Pál: Gyulafehérvár története. (Kiadja Gyulafehérvár város közönsége. I. köt. (Apulum. Gyulafehérvár az ókorban). Kolozsvár, 1892. n. 8°. 432 l.

Kiss Aron dr.: A nevelés- és oktatás-történet kézikönyve. Különös tekintettel a magyar nevelés és oktatás történetére. Hatodik kiadás. Bpest, 1892. 8°. 197 l.

Könnye Nándor: Francia-magyar és magyar francia zsebszótár. Nagyvárad, 1891. 16^r. 423. + 334 l.

Koós Ferencz: Életem és emlékeim. 1828—1890. I—II. köt. Brassó, 1890. 8°. I. köt. 8°. 384 l., szerző arcképével. II. köt. 8°. 498 l. a bukaresti ref. templom és Veress Sándor képével.

Lexikon. Az Athaeneum kézi lexikona. A tudományok encyklopaediája különös tekintettel Magyarországra. Szerk. Dr. Acsády Ignác. Bpest, 1891. 1 füzet. (A — Államtanács). n. 8°. 48 l. 3 táblával.

Magyar könyvkereskedők évkönyve. Első évfolyam. I. Magyar könyvészet 1890. Összeállította Glück Soma. II. könyvkereskedelmi üzletcímár. Heckenast Gusztáv életrajzával és arcképével. Bpest, 1891. 8°. LXXV. + 200 l.

Magyar nyelvtörténeti szótár. Szerk. Szarvas Gábor és Simony Zsigmond. III. k. I—III. füz. Szab-Tartis. 1—480 l.

Magyar románok (A) és a magyar nemzet. A magyar főiskolák ifjúságának válasza Románia egyetemi ifjúságának emlékiratára. Bpest, 1891. 8°. 64 l. Kiadja a magy. tud. egy. olvasóköre.

Marczali Henrik: Mária Terézia. (Magyar Tört. életrajzok VII. évf. 23 füz.). 129—256 l., képekkel és facsimilekkel.

Máriássy Béla: A magyar törvényhozás és Magyarország történelme. I. Ferencz József. XIV-ik köt. Győr, 1891. n. 8°. IV. + 170 l.

Mihalik József: Ugocsa vármegye lakói a praehistorikus korban és a tört. kor elején. Nagy-Szöllös, 1891. 8°. 22 l.

Miskolcz város története és egyetemes helyrajza. III. kötet. Oklevéltár Miskolcz város történetéhez 1225—1843. Közli Dr. Szendrei János. Miskolcz, 1890. 8°. VII. + 595 l.

Palásthy Pál: A Palásthyak. III. k. Bpest, 1891. 8°. XVI. + 433 l. Hat nemzedékrendi táblával.

Paedagogiai zsebnaptár az 1891/92. tanévre. Szerk. Orbók Mór. 6-ik évf. Bpest, 1891. 16^r. 196 l.

Petőfi Sándor naplójából. (Lapok). Első ív. Híven az eredeti kiadáshoz előszóval és jegyzetekkel kiadja dr. Ferenczi Zoltán. Kolozsvár, 1891. n. 8°. 24 l.

Petőfi Sándor: Összes költeményei. Életrajzzal ellátta Jókai Mór. I. füz. (János vitéz. I—XVIII.) Bpest, 1892. 8°. 48 l.

Petrik Géza: Magyarország bibliographiája 1712—1860. Összeállította s tudományos szakmutatóval ellátta Petrik Géza. Bevezetéssel Szilágyi Sándortól. III-ik kötet. 4-ik rész. Bpest, 1891. n. 8°. 673—900 lap.

Philalethesz: Elkorcsosodik a világ. Antropologiai tanulmány. 2-ik kiad. Besztercebánya, 1891. 8°. 20 l.

Rákosi György: Luther Wormsban. Egyháztörténelmi tanulmány. Bpest, 1891. 8°.

Révész Kálmán: Emlékkönyv a budai és pesti zsinatok százados évfordulójára. Bpest, 1891. k. 8°. 30 l. 1 táblával.

Rupp Kornél: Ovidius és Gyöngyösi. Irodalomtört. tanulmány. Bpest, 1891. 8°. 50 l.

Schlatter M. Alfréd: Zrinyiasz. Kassa, 1892. 8°. 150 l.

Szendrei János: Magyar Díszítmények. Tanulmány. Bpest, 1891. n. 4°. 24 l.

*Szilasi Mór*icz; Szemelvények. Thukydidestől. 2 térképpel. Bpest, 1891. 8°. 260 l.

Szinyei József: Magyar írók élete és munkái. II-ik kötet. 1-ső füzet. (Caban-Csánky). Bpest, 1891. n. 8°.

Torma József: Zonolki grófságról. Bpest, 1891. 8°. 303 l.

Torma Károly: Szaniszló Zsigmond Naplói (1682—1711). Eredetiekről közli —. Bpest, 1891. 8°. 186 l.

Törvényczikkek, országgyűlési 1891. évi. Zulény K. dr., Fritz Péter és más szakferfiak közreműködésével, jegyzetekkel, utalásokkal, magyarázatokkal. III. füzet. XVIII—XXXI. t.-cz. Bpest, 1891. 8°. 155—214 l. Ugyanaz. Bpest, 1891. 16^r. 323—452 l.

Úti kalauz (EMKE) Magyarország erdélyi részében. Összeállítva a főkválasztmányok, számos erdélyrészi író, valamint az egyesület irodalmi szakosztálya s az illetékes hatóságok és intézmények közreműködésével. Az erdélyi rész térképével, 5 drb térrajzzal és egy térkép-hálózattal. Kolozsvár, 1891. 16^r. VII. + 340 l.

Villányi Szaniszló: Nehány lap Esztergom város és megye multjából. Esztergom, 1891. 8°. 152 l.

Zsilinszky Mihály: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformatiotól kezdve. Második kötet. A bécsi békekötéstől a linzi békekötésig 1608—1647. Bpest, 1891. n. 8°. XIV. + 518 l.

Akadémiai Értesítő. IX. füzet. A m. tud. Akadémia Könyvkiadó-Vállalata. — Mátyás király életrajza. (Fraknoi Vilmos művének ismertetése). Nekrológok a M. Tud. Akadémia elhunyt tagjairól: VI. Br. Orbán Balázs lt. VII. Gr. Andrássy Manó lt. — Folyóiratok szemléje. — A M. Tud. Akadémia jegyzőkönyvei. Jegyzőkönyvi mellékletek: 1. Jelentés a dán kir. akadémiától küldött okiratokról. 2. Tély Iván lt. külön véleménye a görög kiejtés tárgyában. — X. füzet. A gazdasági válság. Az iszákosság elleni védelem irányelvei. Jegyzőkönyvi mellékletek: 1. Üdvözlő levelek a M. Tud. Akadémia 1841. szept. 3-án választott tagjaihoz. 2. Üdvözlés Hunfalvy Pálhoz Finnországból. Folyóiratok szemléje. A. M. Tud. Akadémia könyvkiadó-vállalatának pártoló tagjai.

Bölcseleti Folyóirat. 3—4. füzet. Dr. Fischer Colbrie Ágost ford.: XIII. Leo körlevele a munkások helyzetéről. — Dr. Francisky Lajos: Az egyeduralomi kormányforma lényege aquinoi Szt. Tamás szerint. — Kiss János dr.: A scholastikus bölcseletről. — Szabó Sadocius: A rossz eredete. — Nalter Antal: Kant antinomia tana. — Dr. Vágó József: Az emberi ész természetes működéséről. — Dr. Szilvek Lajos: A lelki tehetségek lokalizációjáról. — Szabó Mihály: A magyar nyelvészeti irány.

Budapesti Szemle. Októberi füzet. Vámbéry Ármin: A török nép művelődése és állami jövője. — Huszár Imre: Egy francia követség keleten (1728—1741.) folytatás. — Körösi József: Megyei monographiák. — S—i A.: Az orosz-francia viszonyok története. — Értesítő.

Egyetemes Philologiai Közlöny. VIII. füzet. Weszely Ödön: Kazinczi Ferencz. Gessner fordítása. — Baló József: Bajza József dramaturgiai munkálkodása. — Cserép József: Asinius Pollió. — Kiss Antal: Kazinczy Ferencz levelezése 1790—1802. — Szamose István: Történeti nép- és földrajzi könyvtár. — Hazai irodalom.

Élet. 1. száma. — Brandes György: Lengyelország romantikus irodalmából. — Lyka Károly: Modern művészet. — Herrmann Antal: Az ethnikum a kultúrában. — Irodalom. — Képzőművészet. — Zene. — 2-ik száma. Jancsó Benedek: Kiss József. — Diner Henrik: Az irodalmi kritika. — Demokratikus irány a történetírásban. — Irodalom. — Zene. — Képzőművészet. — 3-ik száma. Vikár Béla: Oroszok és finnek. — Palágyi Lajos: Nehány szó a magyar lyráról. — Csereklye Bálint: Az idealizmus ellen. — Arne Garborg: A házasság problémája. — Irodalom. — Zene. — Képzőművészet. — 4-ik száma. Lyka Károly: Munkássy. — Vikár Béla: Oroszok és finnek. — Marholin L.: A paraszt az irodalomban. — Dine József: Zola legújabb naturalizmusa. — Irodalom. — Képzőművészet. — 5-ik száma. A nők ügyében. — Csereklye Bálint: Az antik művészet és a modernség. — Kunos Ignác: Török realizmus. — Dr. Luc K.: A magyarországi szocializmus és a májusi események. — Irodalom. — 6. száma. Mai

Pál: A nők ügyében. — Donáth Gyula dr.: Az erkölcsiség fejlődése. — Lenkei Henrik: A természet a magyar költészetben. — Reményi Ede dr.: Korunk és a hellén szellem. — Irodalom. — Képzőművészet. — 7. szám. Több védelmet a nőnek. — Diósy Béla: Kifejezés a zenében. — Cserekye Bálint: Mult és jövő. — Lázár Béla: Jacobsen Zeus Péter. — Nietzsche: A tudósokról. — Irodalom. — 8-ik szám. Vikár Béla: Jövő. — Wislocky Henrik: Egy cigány költő. — Cserekye Bálint: Mult és jövő. — Diósy Béla: Kifejezés a zenében. — Nietzsche: A Schopenhauer-féle ember. — Irodalom. — Zene. — 9-ik szám. Bodnár Zsigmond: Az irodalomtörténetírás doktrínája. — Wislocky Henrik: Egy cigány költő. — Reményi Ede dr.: Adonis siratása Biontól. — Diósy Béla: Kifejezés a zenében. — Irodalom. — Zene. — Képzőművészet.

Irodalomtörténeti Közlemények. III. füzet. Dr. Lázár Béla: A Gesta Romanorum hatása a magyar műköltészetre. — Koncz József: A wittenbergi akadémián a 16-ik században tanult magyar ifjak latin versei mint forrásművek és pótlékok a Magyar Athénáshoz. — Kardos Albert: Gvadányi műveiről. — Dr. Váczy János: A Mondolat keletkezéséről. — Bayer József: A régi magyar színpad felszerelése történetéhez. — Dr. Gorda Samu: Hol született Kemény Zsigmond? — Irodalom. Levelek: Kerekes Ábel, Kazinczy Ferencz, Szemere Miklóstól.

Katholikus Szemle. 4-ik füzet. Haynald Lajosról. (Nekrológ). — Párvy Sándor: Leo pápa encziklikája a munkásügyről. — Névtelen: Ugyanarról. — Horváth Cyrill: A Margit Legendáról. — Birálatok.

Keresztény Magvető. 1. füzet. (Január—Február). Gr. Kuun Géza: Nehány szó a germán népek mythológiájáról. — Jakab Elek: Magyar és angol-amerikai unitárius érintkezések e száz első felében. (II). — Kovácsi Antal: Az állam és egyház. — 2. füzet. (Márczius—Április). Csifó Salamon: A biblia. (Carpenter után). — Sándor János: Kiss Mihály egyházi író és két hasonnevű előde. — Egyháztört. adatok: Radeckzy Bálint püspök levele a baranyamegyei unitárius papokhoz. 1632. Közli Benczédi Gergely. — 3. füzet. (Május—Junius). Kozma Ferencz: Az utilitarizmus nevelési rendszerünkben. — Jakab Elek: Még egyszer Bogáthi Fazakas Miklósról. — Benczédi Gergely: Toroczkói papok. — Egyh. t. adatok: Radeckzy Bálint püspök (1616—1632.) levele Kornis Ferenczhez, 1624. okt. 9. Közli Koncz József. — 4-ik füzet. (Julius—Augusztus). Borbély György: Az újszövetség tropusai párhuzamban Petőfi némely tropusával. — Egyházt. adatok: Franc Ádám levele Londonból, 1689-ből. Közli: Koncz J.

Magyar Könyvszemle. I—II. füzet. (1890). Fraknoi Vilmos: Mátyás király leveleinek új kiadásáról. — Dr. Schönherr Gyula: Középkori iskolázásunk történetéhez. — Szilágyi Sándor: A Báthori biblia történetéhez. — Illésy János: A kassai Szt. Erzsébet székesegyház 1606-ik évi könyvtára. — Csontos János: Könyvtárbejárások Ausztriá-

ban. — Ráth György: A legelső nagyszombati nyomtatvány. — Kovács Nándor, Fejérfatay László, Dr. Csánki Dezső, Csontos János. — Adatok a hazai középkori könyvtárak történetéhez. — Csontos János: Diomedes Carafan De institutione vivendi ad Beatricem reginam Hungariae. — J. Kemény Lajos: A kassai nyomdászat a XVII. századbeli történetéhez. — Erdélyi Pál: A virágos kert című kézirat a Nemzeti Múzeum könyvtárában. — Horváth Ignác: Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárához. — Hodicska Antal: Erdélyben és Oláhországban megjelent régi ósláv nyomtatványok. — Láng Jákó: Magyar orvostudományi szaklapok a Nemzeti Múzeum könyvtárában. — Széll Farkas: Újabb adalékok Komáromi Csipkés György bibliájához. — Vegyes közlemények. — III—IV. f ü z e t.: Ráth György: Nyomtatott szer-tartás könyveink a római Rituale behozataláig. — Horváth Ignác József: Az olasz könyvtárak 1885. évi pragmatikája. — Gontosi János: Lengyelországi könyvbuvárlatok. — Hellebrandt Árpád és Horváth Ignác: Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtárának II. kötetéhez. — Majláth Béla: Jelentés a M. Nemz. Múzeum könyvtáráról 1889—1890-ben. — Szilágyi Sándor: Szabó Károly. Nekrológja. — Petrov Sándor: Biegner János brassói Tetra evangéliuma 1561-ből. — Hazánkat érdeklő külföldi szemle. — Csontos János: Az antwerpeni bibliographiai kongresszus 1890-ben. Vegyes közlemények. — Magyarországi könyvészet 1890-ben. Összeállította: Horváth Ignác. — Kimutatás a Magyar-Könyvszemle 1890-ik folyamában felsorolt könyvek-ről. — Előfizetési felhívás. — Melléklet: 1 színes tábla.

Magyar Nyelvőr. VIII. f ü z e t. Kicska Emil: Hangsúly és szórend (folyt.) — Balogh Péter: Névszói és mondatbeli kapcsolatok. — Barbarics Róbert: A műveltető ige egy sajátos árnyékzata. — Lehr Vilmos: A mondat meghatározása. — Balogh Péter: Utolsó szavam. — Válasz Brassainak. — Kovács S. János: A répczevidéki nyelvjárás. — Irodalom. (Simonyi Zsigmond ism.: Magyar Gyermekjáték gyűjtemény.) — Helyreigazítások. — Magyarázatok: Uszován? Üldöznelek, büntetnelek. — Túl a dunai. — Csigabigák: Egy Magyarországba tévedt spanyol légy. — Hej Debreczen, Debreczen! — Egy rózsaszál az ékes magyarság bokrétyájából. — A Pesti Hirlap a bécsiekről. — Népnyelvhagyományok: Babonák. — Példaszók. — Népdalok. — IX. f ü z e t.: Kicska Emil: Hangsúly és szórend (folyt.) — Balogh Péter: Névszói és mondatbeli kapcsolatok. — Bélteky Kálmán: Rokonértelmű szók. (Bont [bontogat]. Old [oldoz]. Takar [takargat]. Fed [fedezet, fedez, fedezget]). — Kovács S. János: A répczevidéki nyelvjárás. — Helyreigazítások. — Magyarázatok: Paczkáz, paczika. — Upován. — Az éneklő hangsúly. — Üldöznelek, büntetnelek. — Csigabigák: Biztató jövő: Kiparasztosodunk! — A Budapesti Hirlapból. — Magyar közmondások. — A szerkesztőség kérdésén. — Népnyelvhagyományok: Szólás-módok. Székely adomák. — Álomfejtések. — Találós mesék. — Táj-

szók. — X. füzet: Kicska Emil: Hangsúly és szórend (folyt). — Balogh Péter: Névszói és mondatbeli kapcsolatok. — Szarvas Gábor: Kombináló szóalkotás. — Irodalom: (Albert János: Hogyis mondjak ezt magyarul?“ Balassa József: „Kalotaszeg“). — Helyreigazítások. — Magyarázatok. — Kardos Albert: Még egyszer, üldöznelek, büntetnelek! — Vasverő Rajmond: Magyarizál. — Szarvas Gábor, Muzsnai János: Föl lett fujva. — Szarvas Gábor: Paczkáz, paczika). — Harmat Ferencz: Nyílt levél a Magyar Nyelvőr szerkesztőségéhez. — Népnyelv-hagyományok: Szólásmódok. — Hasonlatok. — Székely adomák. — Álomfejtések. — Gyermekekmondókák. — Zsidó gunynevek. — Tájszók.

Magyar-Zsidó Szemle. Juliusi füzet. Dr. Klein Mór: Orosz-zsidók sorsa. — Dr. Blau Lajos: Theológiánkról. — Dr. Mezey Ferencz: Keresztény származású magyar honpolgároknak jogérvényes áttérése a zsidó vallásra Magyarországon. — Krausz Sámuel: Bar Pandera. — Irodalom: Gróf Andrássy Gyula és az emancipáció. — Augustusi füzet. Dr. Kardos Albert: Zsidó gimnázium. — Dr. Mezey Ferencz: Tarlózás. — Dr. Venetianer Lajos: A négybetűs istennév történetéhez. — Schwarzenburg József: Mikes Kelemen két munkája. — Szeptemberi füzet: Dr. Mezey Ferencz: A keresztség hatálya. — Krausz Sámuel: Dominus, ó-kori zsidó philosophus. — Dr. Koenigsberger Bernát: Talmudi apróságok. — Strauszmann Jakab: Malakiás próféta magyarázatához. — Dr. Kohn Ármin: Mikes Kelemen két munkája. — Makai Emil: Zsidó mondák, legendák. — Dr. Goldschmidt Lipót: Egy XVII-ik századbéli zsinagóga. — Dr. Klein Gyula: Az ó-budai izr. hitközség történetéhez. — Októberi füzet. Dr. Neubauer Adolf: A nem-héber nyelvek, melyeket a zsidók használtak. — B. L.: A misna magyarázatához. — Spitzer Ignác: A bibliai átok a XVI-ik század költészetében. — Dr. Klein Gyula: Az ó-budai izr. hitközség történetéhez. (II.) — Büchler Zsigmond: Az isai izr. hitközség multjából.

Nyelvtudományi Közlemények. II. füzet. (XXII. köt.) Budenz I: Adalékok a jurák szamojéd nyelv ismeretéhez. — Dr. Kunos Ignác: A kis-ázsiai török nyelv. I. Brüssza-Ajdin vidéki nyelvmutatóványok. (Népdalok.) — Dr. Setälä Emil: Egy vepp daltöredék.

Petőffi-Muzeum. 1891. 4. szám. 1. Ferenczi Zoltán: Petőffi föllépte Vörösmarty ellen 1848-ban. (Második közlemény.) — Petőffi Vörösmartyhoz intézett költeménye. — Adatok Petőffi követjelöltségéhez. XII—XIII. — Petőffi kineveztetése századosnak. — Petőffi művei a folyóiratokban 1842—49. (Második közlemény.) — Egykori megjegyzések Petőffi műveiről 1848-ban. — Petőffi műveinek újabb kiadásai. — A kortársak bírálati Petőffi műveiről. (Befejező közl.) — Vonatkozások Petőffire. — Hirek. — 2. Csernátóni Gyula: Petőffi „Egy telem Debreczenben“ című költeményéhez. — Célzások és vonatkozások Petőffire az 50-es évek lapjaiban.

Századok. 7-ik füzet (szeptember) Fest Aladár: Az uszkokok és

velenceziek Fiume történetében (II. közl.) Dr. Kvac sala János: Bisterfeld János Henrik élete. (II-ik bef. közl.) H. A.: Hervoja és mise-könyve. — Pór Antal: Dr. M. Wertheim Matthaus von Trencsin. — Mangold Lajos: Hazánkat érdeklő külföldi irodalom. — Folyóiratok szemléje. — Hazai történeti irodalom. — Vegyes közlések. — 8-ik füzet (október) Fest Aladár: Az uszkokok és velenceziek Fiume történetében. (III. közl.) — Zsilinszky Mihály: Csongrád vármegye főispánjai. (I. közl.) — Történeti irodalom. — Tárcza. — Lakics Ferencz: A millenium kérdéséhez. — Lakberendezések tárlata Bpsten 1892-ben. — H. B: A nép-mese, mint a nép történetének alapja. — Vidéki társulatok. — Folyóiratok szemléje. — Hazai történeti irodalom. — Vegyes közlések.

Ungaria. 1. s z á m. Kötelességeink. — Hunfalvy Pál: Magyar-román nyelvemlékek. — Moldován G.: Válaszirat. — Jókai Mór: Egy bujdosó naplója. — A magyar románok és a magyar nemzet. A magyar ifjúság válasza a bukarestieknek. — Hasdeu Bogdán: Az -ás magyar képző a románban. — 1848. Şaguna, Axinte és Vasvári. — Magyar költők életrajza: Arany, Petőfi és Tompa. — Viski János román zsoltárkönyve 1697-ből. — Román népies dolgok. — Üdvözlő iratok a magyar válaszokra. — A bukaresti román ifjúság és a gyűlésezések. — A király feleletei. — A magyar tudományos akadémia ülése. — Személyes ügyek. — Magyar, román könyvjegyzék.

Összeállította: GYALUI FARKAS.

Szakosztályi Értesítő.

A szakosztálynak szeptember 12-dikén tartott fölolvasó ülésében Szamosi János vitte az elnöki, s a titkár a jegyzői tisztet. Jelen voltak még a szakosztály tagjai közül: Széchy Károly, Fazakas József, Finály Henrik, Gergely Sámuel és Moldován Gergely. Az ülés tárgyai ezek voltak:

1. *Brassai Sámuel*: Csiky Gergely Elektra-fordítása.
2. *Széchy Károly*: Kazinczy Ferencz levelezése.

A fölolvasó ülés után zárt ülés tartatván, a szakosztály rendes tagjai sorába beválasztotta Radvánszky Béla br. zólyomgyeői főispánt, Novák László és Zavatzky Gusztáv r. kath. káplánokat S.-A.-Ujhelyt, Telepy Károlyt, a képzőművészeti társulat műtárnokát, Csengeri János dr. budapesti gyakorló főgimnáziumi r. tanárt és Pecz Vilmos dr. kolozsvári egyetemi ny. r. tanárt.
